

DJAWA

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

Professor Dr. RADEN ARIA HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA

Aflevering 6

9e Jaargang

INHOUD:

In Memoriam Dr. G. A. J. Hazeu.

Java in de Maleische Litteratuur, door H. O., IV. blz. 219

Beschouwingen over de bestudeering der Javaansche Letterkunde,
door Dr. Th. Pigeaud „ 234

Het Taalkundig gedeelte van C. C. Berg's inleiding tot de studie
van het Oud-Javaansch, door S. J. Esser „ 243

Praeadviezen over het Oostersch Letterkundig Hooger Onder-
wijs ter behandeling op het a.s. Congres van het Java Instituut. „ 267

Praeadvies van S. J. Esser... .. „ 269

Eenige desiderata in verband met de oprichting van een litteraire
faculteit in Indonesië, door Mr. R. Hadi „ 275

Praeadvies van L. van Rijkevorsel... .. „ 279

Praeadvies en stellingen van R. A. A. Soejono... .. „ 282

Stellingen inzake „Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs” van
Dr. G. W. J. Drewes... .. „ 287

IN MEMORIAM Dr. G. A. J. HAZEU.

Hazeu is heengegaan. Over zijne laatste levensjaren is een schaduw gevallen, een schaduw van ziekte, een schaduw van onbevredigdheid.

Uitgezonden als ambtenaar ter beoefening van de Indische talen en geplaatst als leeraar voor het Javaansch aan de toenmalige Afdeeling B van het gymnasium Willem III, heeft hij, voortgaande in de richting zijner studies aan de Universiteit, zijn wetenschappelijk interesse gericht op de Javaansche maatschappij. Naar mate zijn kennis zich echter vermeerderde, is deze belangstelling verkeerd in warme liefde. Java greep hem. Van een bloot verstandelijk studieobject werd het hem zaak des harten. Toen men dan ook bij zijn afscheid van Java sprak van zijne verdiensten, zeide hij, dat hij nooit had kunnen geven, wat Java hem zelf geschonken had. Jogja noemde hij zijn Mekka, waarheen hij nog eens hoopte terug te keeren. Zijn gezondheidstoestand heeft hem dit echter nooit meer veroorloofd.

Zoo zeer ging Hazeu, vooral als Adviseur voor Inlandsche Zaken en Directeur van Onderwijs, in zijn werk op, hetwelk hij als een roeping voelde, dat hij zijn niet sterk gestel geen aandacht waardig keurde. Zijn hoogleeraarschap te Leiden zag hij als een interessanten werkkring, die hem bezigheid gaf, maar een levensvervulling schonk het hem niet. Zijn levenstaak had hij in Indië achtergelaten. Hetgeen hij in Holland voor Indië kon verrichten, bleef onbevredigend. Wat hij verloren had, kon hem niet worden vergoed.

Zoo zag Hazeu op zijn Indischen tijd terug, ondanks de hartstochtelijke tegenkanting en hoon, die hij daar vaak van een deel der samenleving — ook der ambtelijke — had ondervonden. Zoo gering dacht hij over zich zelf, dat hij nooit verzuimde van *alles* wat over hem geschreven werd, kennis te nemen ten einde zich conscientieus rekenschap te geven of — objectief beschouwd — geen kern van waarheid in de openbare critiek school.

Hazeu's naam blijft onafscheidelijk verbonden aan de geschiedenis van de eerste periode van de Inlandsche beweging en aan ons modern Indisch onderwijsstelsel. Zijne studiën over de wajang, de H.I.S. en de A.M.S. zijn voor hem een *monumentum aere perennius*.

Met den Gouverneur-Generaal van Limburg Stirum blijft Java Hazeu erkentelijk „voor de gewichtige diensten door hem aan *land en volk* bewezen”.

B. Sch.

JAVA IN DE MALEISCHE LITTERATUUR *)

door

H. O.

IV.

Onder de Maleiers van het schiereiland Malakka bestaat (of moeten wij nu reeds zeggen bestond?) eene „ongeschreven literatuur,” waarvan de bewaarder, in vele gevallen ook de auteur, de „Pënglipoeer Lara” was, de sprookjesverteller van beroep, de collega van den Soendaneeschen „Toekang Pantoen”. Een aantal van deze vertellingen hebben Engelsche onderzoekers of zelf opgeteekend of laten opschrijven; zij zijn gepubliceerd in de *Malay Literature Series* of in het *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* en vormen eene ware goudmijn voor degenen, die belang stellen in folklore, zeden en gebruiken, de verbreiding van sprookjesmotieven enz. enz.

Deel V, afl. III van bovengenoemd Journal, December 1927 verschenen, bevat weer een van deze verhalen, neergeschreven voor den heer J. C. Pasqual door Panglima Moedin bin Panglima Hassan van Kampong Batas Likoe, Aroe, Perlis. Het is de

Geschiedenis van Tërong Pipit, een echt Pënglipoeer Lara verhaal, in zijn trant dikwijls herinnerende aan de Minangkabausche vertellingen. Voor de lezers van Djawa leek mij dit verhaal belangwekkend, omdat het vertelt van twee prinszen van Java, die vorst worden van Kedah en Djohore op het Maleische schiereiland, en wier kinderen met elkaar trouwen, welk huwelijk echter niet eerder geluk en vrede deelachtig wordt voordat de bruidsschat van de prinszen van Djohore is gewonnen: de witte olifant van Pisang Mënggala (waarin wij wel het oude Djanggala op Java hebben te zien), en de Rakna Mala Bloem, die te vinden is in de buurt van Anoesa Sari, in de verboden zee, de zee van het Zuiden (laoet larangan, laoet sëgara kidoel). Dit verhaal met alle dikwijls zoo belangrijke bijzonderheden woordelijk te vertalen zou hier te ver voeren; in groote trekken luidt het als volgt:

* *

In Java heerscht Radja Kobad Shah; de helft van het eiland is aan hem onderworpen. Zijn jongere broeder, Radja Kobad Shahrian, is zijn rijksbestierder (radja moeda). Kobad Shah heeft een zoon, Radja Soelong Djawa; Kobad Sharian heeft drie kinderen, de oudste is een dochter, de jongste een zoon, Radja Bongsoe. Tengevolge van een twist met Radja Soelong Djawa verlaat Radja Bongsoe zijn vaderland en zeilt naar het zuidelijkste gedeelte van het Maleische schiereiland, waar hij het rijk Djohor Mëngalih Tanah Dja'ta sticht, dat spoedig tot grooten bloei geraakt.

Radja Soelong Djawa hoort een bericht, dat de vorst van Lindoeng Boelan Këdah Toewa, eveneens op het Maleisch schiereiland gelegen, eene bijzonder mooie dochter heeft, Prinses Rakna Djoewita, en zeilt naar Këdah om bij haar vader

aanzoek om haar hand te doen. Prinses Rakna Djoewita is de jongste van vier dochters, hare oudere zusters zijn met de zoons van den Mëntri, den Tëmënggong en den Dëmang, allen familieleden van den vorst, getrouwd. Radja Soelong Djawa bereikt zijn doel, en wordt, na den dood van zijn schoonvader vorst van Këdah. Voor zijn nieuw paleis wenscht hij het hout van een reusachtige Mërbau-boom, den „steunpilaar van het rijk”, te gebruiken; niemand echter durft den boom kappen behalve een van zijne Javaansche lieden, Wan Tjik Wan Loeng Pënganten Radja, aan wien ook de bouw van het paleis wordt opgedragen. Zijn diensten worden beloond met den titel van Wan Tjik Maharadja Dinda, op zijn verzoek wordt hij echter tot havenmeester benoemd en krijgt den titel van Wan Tjik Antan Bësi Antan Tëmbaga Sëlampit. Voor zijn koperen driemaster geeft de vorst hem het magisch kanon Simbajoe Sang Gingga Gëntar Boemi Goenoeng Bërlaga Toedjoeh Goek Sëmbilan Gëntala.

*) Vorige opstellen over dit onderwerp verschenen in Djāwā V (1925) blz. 63—72 en VI (1926) blz. 3—10, 139—144.

Door afpersing en knevelarij richt hij echter den handel van Kědah te gronde, en wanneer de vorst dit hoort en hem wil straffen, vlucht Sělampit naar Djohor Měngalih. Radja Bongsoe, zeer verheugd over zijn komst, benoemt hem tot havenmeester van Djohor en laat zich in alle dingen door hem leiden.

Kědah Toewa bloeit weder op na het vertrek van Sělampit. Prinses Rakna Djoewita baart een zoon, die Pěkoelon Doeli Baginda wordt genoemd. Als zijn speelmakkers kiest Radja Soelong Djawa de zoons van zijne zwagers: Těrong Pipit, zoon van den minister, Gělam, zoon van den Těměnggong, en Djěroen, zoon van den Děmang. Alle vier worden tezamen in het paleis opgevoed.

Radja Soelong Djawa had de gelofte gedaan, indien hem een zoon zou worden geboren, kleeren voor hem te zullen zoeken, zooals zij binnen zijn rijk niet zijn te vinden. In het schip, dat hem van Java heeft gebracht, gaat hij op reis om de kleeren te zoeken, vergezeld van zijne jongste gemalin, Prinses Bongsoe Ėmas. Door een storm wordt zijn schip echter naar Djohor gedreven; Sělampit bericht dit aan Radja Bongsoe en krijgt de opdracht, Radja Soelong Djawa gevangen te nemen. In den strijd met Sělampit delft Radja Soelong Djawa het onderspit en wordt met de weinige aanhangers, die nog in leven zijn gebleven, gevangen genomen; slechts een van zijn pages, Sělamat, vlucht naar het hof van Djohor en wordt door Radja Bongsoe begenadigd. Sělampit brengt zijne gevangenen voor den vorst, en Radja Bongsoe gelast hem, Radja Soelong Djawa te dooden en zijn hoofd aan den viersprong op een paal te zetten. Driemaal smeekt Sělampit om genade voor zijn vroegeren heer, echter vergeefs, want Radja Bongsoe wil het leed wreken dat Radja Soelong Djawa hem vroeger heeft aangedaan. Geen wapen echter kan Radja Soelong Djawa dooden, en hij zelf geeft Sělampit den raad, eene lans, een oud erfstuk, dat hij op zijn schip heeft achtergelaten, te halen. Hij is gereed om te sterven, zijn dood echter zal het teeken zijn, dat Djohor Měngalih ten ondergang is gedoemd, en over 12 jaren zal het lot werden vervuld. Sělampit haalt de lans, vraagt Radja Soelong Djawa vergiffenis, dat hij de opdracht van zijn vorst moet gehoorzamen, en doorsteekt hem. Het hoofd van Radja Soelong Djawa wordt aan den viersprong op een paal gezet, het gaat echter niet tot ontbinding over, en zelfs de

roofvogels in de lucht weenen over het noodlot van den vorst. Prinses Bongsoe Ėmas wordt de jongste gemalin van Sělampit.

In Kědah Toewa zijn prins Pěkoelon Doeli en zijne makkers intusschen opgegroeid. Eene nicht van hem (saudara sapoepoeh), Prinses Pajong Mahkota, die in de Kajangan leeft, daalt neer naar Kědah Toewa en neemt met toestemming van Prinses Rakna Djoewita den prins en zijne vrienden mee naar de Kajangan, waar zij bij hun overgrootvader, Maharadja Goeroe Toekang Kětiga, onderwezen worden in alle kunsten en wetenschappen, in het bijzonder in de krijgs- en wapenkunst, aangezien zij later den dood van Radja Soelong Djawa moeten wreken. Als zij twaalf jaar oud zijn, brengt Maharadja Goeroe hen terug naar Kědah, waar zij een schip bouwen van het hout van een magischen Měrbau-boom, die belooft, dat geen enkel plankje hen ooit in den steek laten. Het schip wordt van heilige kanonnen en andere wapens voorzien, en onder de leiding van Těrong Pipit beginnen de prins en zijn vrienden den tocht. Een storm, door Těrong Pipit bezworen, brengt ze naar Poelau Langkoewari, en na eenige dagen rust, om van de zeeziekte te herstellen, bereiken zij de omstreken van Djohor. De oude zeeroovershoofdman van Djohor valt hen aan, smeekt echter om genade als Těrong Pipit hem op zijn eigen schip te lijf wil, onderwerpt zich en verdwijnt naar Java, om Těrong Pipit niet nog eens in handen te vallen. Van een visscher hooren zij, dat zij Djohor hebben bereikt; de man ontraadt hen echter, aldaar handel te drijven, aangezien de havenmeester altijd middelen weet te vinden om vreemde kooplieden uit te plunderen. Hij wijst hun nog Poelau Tiga, dicht bij Poelau Sabtoe, als een goede plaats aan om drinkwater in te nemen. Těrong Pipit brengt zijn schip naar het eiland, en terwijl de bemanning zich vergenoegt met baden en het zoeken van vruchten (de rijpe eten zij zelf, de onrijpe brengen zij als geschenk aan den vorst en zeggen, dat de rijpe door de apen zijn opgegeten) onderzoekt Těrong Pipit met een kijker de riviermonding, die door eene sterke ketting, van scherpe tanden voorzien, afgesloten is en door een sterk fort wordt beschermd. De stad, waarin het wemelt van alle volkeren van het Oosten, is duidelijk te zien. In den nacht pogen zij binnen te komen; de ketting is echter met geen werktuig, ook niet van Europeesch maaksel, te breken. Těrong

Pipit bezweert de boegplank van zijn schip, de gezworen trouw niet te breken, en het schip werpt zich op de ketting en breekt er met een breedte van acht vadem doorheen. Tegen den raad van Djëroen, die voor lafaard wordt uitgescholden, brengt Tërong Pipit zijn schip naar de ankerplaats van Sëlampit, waar het aan de drie palen wordt vastgemaakt. Tërong Pipit wordt echter plotseling door hoofdpijn en duizeligheid overvallen, veroorzaakt door 44 Djins, die Sëlampit op zijn ankerplaats onderhoudt om andere schepen te verdrijven. Met de hulp van Pëkoelon Doeli komt Tërong Pipit echter weer bij, vangt de Djins, bindt ze met Pantjawarna-strikken en ranselt ze met een rotting af totdat zij om genade smeeken, zich onderwerpen en op verzoek van Djëroen worden vrijgelaten.

Bij het aanbreken van den dag zien de vrouwen van Sëlampit het schip en roepen Bongsoe Ēmas, die ook aan den oever komt om zich te wasschen en door Tërong Pipit wordt herkend. De Goendiks van Sëlampit wenken de menschen op het schip toe; Tërong Pipit antwoordt hoogst onfatsoenlijk en toornig zenden zij de mannen van Sëlampit naar het schip om tol te eischen. Tërong Pipit geeft hun bij het naderen van de boot betel in een zijden doek, en als zij allen bezig zijn met een pruimpje, zwaait hij de doek driemaal over hen, zij krijgen het gevoel dat zij vechtbuffels zijn geworden en beginnen elkaar met de koppen te stooten. Nadat Tërong Pipit en zijne vrienden van dit schouwspel hebben genoten, wordt op voorstel van Djëroen de betoovering weer opgeheven en zij roeien terug. Als Prinses Bongsoe Ēmas hun bericht verneemt, splijt zij eene jonge betelnoot en na er een tooverspreuk over te hebben gepreveld, werpt zij de eene helft in de lucht en de andere in de richting van de riviermonding. Uit de in de lucht geworpen helft ontstaat een regen, die de gewonde mannen weer geneest; uit de andere helft ontstaan zwaluwen, die Tërong Pipit zullen verleiden om over boord te springen, opdat de haaien en krokodillen zich eens goed zullen kunnen verzadigen. Bijna zou dit ook gelukt zijn, indien niet zijne vrienden Tërong Pipit nog hadden terug gehouden. Djëroen zegt hem, dat dit eene tooverij van Prinses Bongsoe Ēmas is geweest en om haar het antwoord niet schuldig te blijven, maakt Tërong Pipit van was een magische bij, die de goendiks van Sëlampit zal kittelen totdat zij alle kleeren afwerpen. Op voorstel van Djëroen

wordt echter aan dit spel spoedig een eind gemaakt, om Sëlampit niet al te boos te maken. Sëlampit wordt door de Goendiks gewekt en verzocht, het vreemde schip te veroveren. Hij moet echter eerst betel kauwen en opium schuiven — acht pijpen tegelijk, het ziet er uit als of zijn schip in brand staat — en laat zich dan naar het schip van Tërong Pipit roeien. Als hij driemaal kucht, beginnen de mannen van Tërong Pipit te sidderen en de oude tolk valt in het scheepsruim en laat zich ook niet troosten als Tërong Pipit hem eraan herinnert, dat hij hem drie goendiks heeft beloofd indien zij gelukkig naar Djohor zullen komen. Sëlampit eischt een overdreven tol, Tërong Pipit antwoordt, dat zij in Këdah verstandiger gebruiken hebben, en in die woordenwisseling spot hij met Sëlampit, die echter wel merkt, dat de vreemdelingen gekomen zijn om den dood van Radja Soelong Djawa te wreken. Tërong Pipit verzoekt Maharadja Goeroe Toekang Këtiga, Sëlampit te treffen met de straf, die op vorstenschennis moet volgen (toeroen daulat toelah papa) en Sëlampit voelt de kracht van zijn lichaam en van zijn stem afnemen. Zijne mannen roeien hem terug naar zijn eigen schip, waar de goendiks hem weenende in zijn hut brengen; door de hulp van Prinses Bongsoe Ēmas krijgt hij echter zijne vroegere kracht terug. Hij beseft wel dat de vloek van den vorst van Këdah nu zal worden vervuld, maar geeft bevel, de 1300 kanonnen van de vestingen op het schip van Tërong Pipit te richten. Als na eene kannonade van drie dagen en nachten het vaartuig onbeschadigd blijft, gelast Sëlampit, het kanon Simbajoe Sang Gingga op zijn eigen schip klaar te maken. Hij zelf laadt het met eene kettingkogel en wil het onder bezweringen met de lont afschieten, als Simbajoe zich tegen hem zelf keert. Bongsoe Ēmas verklaart dat het geschut door haar zuster, Prinses Pajong Mahkota, is bezworen en Sëlampit niet zal helpen indien het niet tevoren met bloed wordt ingesmeerd. De scheepsraad besluit, dat hun tolk, die toch reeds oud is en aan koorts lijdt, moet worden geofferd; deze herinnert Sëlampit er aan, dat hij hem driemaal het leven heeft gered en zijne opium-kist in een kritiek oogenblik weer uit het water heeft gehaald, maar Sëlampit slaat hem, na een korte aarzeling, het hoofd af. Met zijn bloed wordt Simbajoe ingesmeerd en dit kanon richt nu zijn mond op het schip van Këdah. Sëlampit bewierookt het nog; Tërong Pipit ziet dat

en vliegt naar de Kajangan, om Prinses Pajong Mahkota te raadplegen. De 44 Djins moeten intuschen zijn schip onzichtbaar maken. Prinses Pajong Mahkota licht Těrong Pipit in over de eigenschappen van het stuk geschut, dat afkomstig is van Lilin Sěmbang Sari Didjoendjoeng Sirih en zich alleen tegen zijn eigen meester keert, indien het niet met menschenbloed wordt ingesmeerd. Těrong Pipit keert terug, en zijn schip wordt weer zichtbaar. Sělampit, die reeds gedacht had, dat het vaartuig van Těrong Pipit was weggezeild, maakt zich gereed, om in het bijzijn van Prinses Bongsoe Emas Simbajoe af te schieten; Těrong Pipit bezweert zijn schip, indachtig te zijn aan de belofte van trouw, door den Měrbau-boom gedaan; hij zelf, gekleed in zijn vlieggewaad, neemt Prins Pěkoelon Doeli op zijn schoot, om hem desnoods te kunnen redden terwijl Djěroen en Gėlam elkaar vast omhelzen.

Onder allerlei bezwingingen schiet Sělampit het kanon af. Driemaal vliegt de kettingkogel rondom het schip van Těrong Pipit, scheurt de spits van den mast af, draagt die ver weg in de zee, vliegt in zeven dagen en zeven nachten driemaal rondom Sumatra en komt eindelijk aan het hoofdeinde van het graf van Eva tot rust. Těrong Pipit en zijne mannen zijn bewusteloos geworden, komen echter weer bij en Těrong Pipit en zijne mannen zijn bewusteloos geworden, komen echter weer bij en Těrong Pipit laat het geschut van zijn eigen schip laden. Hij bezweert de kogel, het schip van Sělampit weerloos te maken en diens opium over boord te werpen, echter zonder iemand te dooden, de rivier tot aan de markt van alle hindernissen te zuiveren, op de markt de menschen tegen elkaar op te hitsen, en dan op de plek, waar het hoofd van Radja Soelong op den paal staat, op hem te wachten tot hij zelf ze komt halen. De kogel gehoorzaamt, het schip van Sělampit drijft weerloos op het water, wordt met enterhaken aangehaald en na eene waarschuwing aan de bemanning, zich niet in den strijd met Sělampit te mengen, valt Těrong Pipit met zijne vrienden dezen aan. Hunne wapens kunnen hem niet wonden; zij worstelen drie dagen en drie nachten met hem, beurtelings op den schoot van Bongsoe Emas uitrustende, tot eindelijk Sělampit, zonder opium zijnde, uitgeput raakt, gebonden op het schip van Těrong Pipit wordt gebracht en aan den voet van den mast wordt neergeworpen. Hij weigert echter standvastig, hun aanvoerder te

worden, en Těrong Pipit vliegt naar Maharadja Goeroe om dezen te raadplegen en om een wapen te verzoeken, dat nog niet met Sělampit is verbonden. Maharadja Goeroe geeft hem eene lans uit een soort ijzer, dat nog nooit op de aarde is geweest, zegt hem echter, Sělampit alleen te bedreigen en niet te dooden, aangezien zij zonder hem hun doel niet zullen bereiken.

Als Sělampit de lans ziet, onderwerpt hij zich, legt den eed van trouw af en huldigt Pěkoelon Doeli die hem het doel van zijn komst mededeelt. Sělampit stelt voor, den prins en zijn vrienden met hun schip naar de markt te brengen en hen als krijsgevangenen aan den Vorst en de rijksgrooten aan te bieden. Aldus zouden zij den vorst kunnen gevangen nemen en daarmee het spel gewonnen hebben. Zij stemmen toe en na acht dagen lang opium te hebben geschoven sleept Sělampit met zijn schip het schip van Těrong Pipit naar de markt en laat bekend maken, dat hij met buit is binnen gekomen.

In Djohor leeft nog To Sělamat, de page van Radja Soelong Djawa, die destijds was gevlucht. Hij komt met een boot vol vruchten, in de hoop, Javaansche opium te kunnen krijgen. Sělampit verwijst hem naar Těrong Pipit en bij dezen ruilt To Sělamat zijne vruchten tegen opium. Těrong Pipit geeft hem een goede maat en als To Sělamat na enkele dagen terugkomt, begint Těrong Pipit een onderhoud met hem en hoort, dat To Sělamat Javaansch in zijn Kědah-Maleisch mengt. Door hem verder te ondervragen verneemt Těrong Pipit de geschiedenis van den dood van Radja Soelong Djawa, met alle bijzonderheden en ook de voorspelling, dat over 12 jaar Djohor zal worden verwoest. Terug naar Kědah wil de oude niet meer; hij wil bij zijn dooden heer blijven en zoo mogelijk nog beleven dat de voorspelling vervuld wordt. Těrong Pipit brengt hem naar Pěkoelon Doeli; To Sělamat huldigt hem en wil met hem ook terugkeeren naar Kědah. Hij krijgt mooie kleeren, om aan de vrienden te toonen, hoe vroeger de hofdracht is geweest. Als hij er mee naar huis komt, herkennen zijne vrouwen, Sapalila en Madoesari, hem eerst nadat zij zijne neus hebben bevoeld, verdenken hem echter dat hij de mooie kleeren heeft gestolen. Hij vertelt alles, en zij beloven, hem naar Kědah te zullen volgen.

Sělampit brengt de vier vrienden in de stad en brengt met den prins en Těrong Pipit een bezoek

aan den marktmeester. Hij wil hem Djëroen en Gëlam, die op de trap zijn blijven zitten, verkopen — Pëkoelon Doeli en Tërong Pipit heeft hij voor den vorst bestemd —, maar de marktmeester vindt, dat zij er te ondeugend uitzien. Aangelokt door het lawaai, verdwijnen de twee naar de hansenvecht- en dobbelplaats, die aan een Chinees is verpacht. Djëroen leent van Gëlam al het geld, dat deze bij zich heeft en begint te dobbelen, wordt echter beetgenomen en verliest alles. Als zijn medespelers weigeren, hem geld te leenen, dreigt hij, dat hij het zal rooven en als zij hem uitdagen, werpt hij zich op de jongens van Djohor, stoot ze met de hoofden tegen elkaar, ranselt ze af en plundert ze uit. Niemand kan hem weerstand bieden, de jongens vluchten, en Djëroen verdwijnt met zijn buit. Hij ontmoet eenige meisjes van het hof, die snoeperijen verkopen, waaronder ook tjoetjoer djawa, praat met haar, werpt hare koekjes in de rivier en loopt weg, de meisjes achter hem aan. Hij komt in botsing met den chineeschen opiumpachter, beiden vallen en Djëroen, zonder het te merken verliest zijn geld dat door de hofmeisjes wordt opgeraapt. Djëroen loopt verder, achtervolgd door den Chinees; Djëroen ontruikt hem zijn draagstok en slaat hem neer, zoodat de pachter vlucht. In een warong, die aan drie juffertjes toebehoort, ziet Djëroen weer tjoetjoer djawa en eet er van tot hij verzadigd is; als hij echter wil betalen, merkt hij dat hij zijn geld heeft verloren. Borgen willen zij hem niet en beschaamd moet hij toestaan, dat zij hem zijn zijden gordeldoek, die hij van zijne moeder heeft gekregen afnemen.

De beroofde spelers klagen Djëroen aan bij Sëlanpiti en deze zendt Tërong Pipit uit om Djëroen te zoeken. Tërong Pipit ontmoet Gëlam en verwijt hem, dat hij niet beter op Djëroen heeft gelet; Gëlam verontschuldigt zich, dat hij tegenover Djëroen machteloos is geweest. Zij besluiten, in een Javaansche warong op Djëroen te wachten, die hun vertering zal betalen; Djëroen komt ook, heeft echter geen geld en stelt voor, de schuld door een spel te betalen. Tërong Pipit en Gëlam moeten fluiten en op hun dijen slaan en Djëroen voert een madoereesche dans uit, zoo mooi, dat de menschen te hoop loopen. De drie juffertjes komen ook, herkennen Djëroen en geven hem zijn gordeldoek terug. Hij raakt echter zoo onder den invloed van den dans, dat Tërong Pipit hem moet vasthouden, om hem

weer tot bedaren te brengen. De toeschouwers willen nu de vier onthalen, de bezitter van den warong scheldt hun de schuld kwijt en geeft hun nog meer tjoetjoer djawa, waarvan echter Djëroen niets wil weten aangezien hij met die lekkernij reeds zoo veel pech heeft gehad. Zij keeren dan naar hun schip terug.

Radja Bongsoe verneemt, dat Sëlampit met de vier knapen heeft samengezworen; hij roept zijne rijksgrooten bij elkaar en belooft dengene, die den strijd met Sëlampit wil aanvaarden, tot Radja Moeda te maken en hem de helft van zijn rijk en de hand van zijn dochter, Prinses Sinar Boelan Gëmilang Tjéhaja, te willen geven. Niemand echter heeft den moed, Sëlampit ook maar in de oogen te zien, en de minister raadt den vorst aan, zich tot Radja Bëlanda Djohan Pahlawan te wenden, die aan den rand van het oerbosch in ascese leeft en alleen nog den wensch koestert, zijn rijk te heroveren en met Sëlampit te vechten. De Barat Këtika wordt met een brief aan Radja Bëlanda gezonden en deze, die alleen voor dit doel drie jaar als asceet heeft geleefd, komt naar Djohor, vergezeld van zijn 22 helden. Radja Bongsoe herhaalt zijne belofte en Radja Bëlanda neemt de taak op zich, zou echter gaarne reeds van te voren met de prinses worden getrouwd. De minister beweert, dat de prinses ziek is en dag en nacht weent over het ongeluk, dat de stad bedreigt; aan een huwelijk valt dus voorloopig niet te denken. Radja Bëlanda is er mee tevreden en er wordt een feest ter zijner eere gegeven. Den volgenden morgen vraagt hij den vorst om een bronzen kanon, zoo dik als een klapperboom en vier ellen lang en gaat naar het schip van Sëlanpiti, vergezeld van zijne helden, waarvan de voornaamsten Djoedin, Tëmpinoeng, Djoechi (Jochie?) en Toepai Hoetan zijn. Hij daagt Sëlampit uit tot een tweegevecht; deze moet echter eerst door Tërong Pipit aan zijn eed van trouw worden herinnerd, eer hij aan wal springt. Door een slag met het kanon slingert Radja Bëlanda hem in de rivier en belet hem weer aan den wal te komen; Tërong Pipit neemt op een wenk van Pëkoelon Doeli den strijd op, wordt ook door een slag met het kanon in de rivier geslingerd, komt echter weer aan den wal en in een gevecht met de kris doodt hij Radja Bëlanda. Djëroen en Gëlam verslaan Djoedin en Tëmpinoeng, en Djoechi en Toepai Hoetan vluchten met anderen terug naar het oerbosch. Sëlampit, Tërong Pipit en zijne vrienden

maken amok in Djohor en leggen de markt in asch. To Sĕlamat valt, zooals hij van te voren heeft bedongen, den opiumpachter aan, wordt echter met een drietand in een varkensstal geworpen en aldaar vastgehouden, totdat Djĕroen den Chinees doodt en hem bevrijdt.

De vijf vrienden bestormen het vorstenpaleis en nemen Radja Bongsoe, die zich niet weert, gevangen. Sĕlampit herinnert hem eraan, dat hij hem gewaarschuwd heeft, Radja Soelong Djawa niet te doen vermoorden en als Pĕkoelon Doeli hem zegt, dat hij over de zee is gekomen om den dood van zijn vader te wreken, antwoordt de vorst, dat hij inziet, dat de schuld moet worden betaald. Pĕkoelon Doeli gelast Sĕlampit, met den vorst hetzelfde te doen als met zijn vader, niet meer en niet minder om niet door den vloek (daulat toelah papa) te worden getroffen. Den volgenden ochtend wordt het oordeel aan dezelfde wegkruising voltrokken. Diegenen van de inwoners, die nog weerstand bieden en niet vluchten, worden afgemaakt, en alleen Prinses Sinar Boelan blijft in leven, verborgen op de bovenverdieping van het paleis. Uit een betelpruim schept zij een toovervogel en zendt dezen met een briefje aan haren grootvader, To Rantjang Bĕsi, die te Djeddah het graf van Eva bewaakt. De vogel geeft het briefje aan diens dienaar, die zijn slapenden heer door een kanonschot wekt, en To Rantjang Bĕsi, den brief gelezen hebbende spoedt zich naar Djohor, gewapend met zijn ijzeren knots; de zee, die hij doorschrijdt, komt tot zijn heup, zijn hoofd raakt de wolken; als hij, in Djohor aangekomen, naast het paleis op den grond gaat zitten, komt de top van het paleis hem ter hoogte van zijn kin. Prinses Sinar Boelan licht hem in, en To Rantjang Bĕsi gaat Sĕlampit zoeken. Deze en de vier vrienden verkeerden in grooten angst, zij vluchten van het eene huis en de eene varkensstal naar het andere, als de oude met zijn ijzeren knots naar hen begint te porren en in een afgelegen wijk verbergen zich Sĕlampit, Pĕkoelon Doeli, Djĕroen en Gĕlam in een put, die door Tĕrong Pipit met een deksel wordt gesloten. Tĕrong Pipit zelf vliegt naar Maharadja Goeroe en vraagt om hulp. To Rantjang Bĕsi is echter wat kracht, ouderdom en kennis betreft, gelijk aan Maharadja Goeroe, en deze moet eerst zijne boeken raadplegen. Hij vindt erin, dat To Rantjang Bĕsi alleen kan worden gedood met ene werpnet, hetwelk door Sĕlampit moet wor-

den geworpen, en dat, indien het breekt, door de 44 Djins moet worden verستeld. Met dit net keert Tĕrong Pipit naar de aarde terug; Sĕlampit gaat boven op de paleispoort staan, Tĕrong Pipit lokt To Rantjang Bĕsi er naar toe, en over zijn geheele lichaam bevende en alle krachten inspannende werpt Sĕlampit het net. To Rantjang Bĕsi wordt gevangen en valt neer, doch verbreekt het net, voordat Tĕrong Pipit hem de voeten kan binden. Sĕlampit vlucht in wilde haast naar de put, Tĕrong Pipit raapt het net op en loopt er mee naar de riviermonding. De 44 Djins moeten het herstellen en als belooning zal de verwoeste stad aan hen worden overgelaten. Zij repareeren het werpnet ook, en Tĕrong Pipit en Sĕlampit doen een tweede poging, welke gelukt: To Rantjang Bĕsi raakt verwikkeld in het net, dat hij trots alle krachtsinspanning niet meer kan verbreken, en wordt door Sĕlampit en Tĕrong Pipit zoo vastgebonden, dat hij zich niet meer kan verroeren. De anderen worden geroepen, en na beraadslaging, wat zij met den „vechtbuffel van den vorst” moeten doen, wordt To Rantjang Bĕsi naar het schip gesleurd en tusschen Poelau Sabtoe en Poelau Tiga in zee geworpen. Het duurt echter nog drie dagen voordat hij zijn laatste sparteling heeft gedaan.

De vijf beraadslagen dan, wat zij met de prinses moeten doen. Tĕrong Pipit wil haar dooden (dipĕrdjamoe akan alat sĕndjata), en Pĕkoelon Doeli wenscht haar te trouwen. Sĕlampit dreigt, de gezworen trouw te breken, indien haar kwaad wordt gedaan, en Tĕrong Pipit ziet van zijn voorstel af. Sĕlampit zal haar gaan halen, doch vreest, dat zij na de laatste gebeurtenissen vertoornd op hem zal zijn. Tĕrong Pipit, gevolgd door de scheepslieden, zoekt haar op, zijne woorden blijven echter vergeefs; de prinses wenscht hare ouders in den dood te volgen en vindt het niet gepast, dat men de bloem achter het oor steekt en de struik in stukken hakt en wegwerpt (boenganja disoenting dan pĕrdoenja ditjintang boewang). Gĕlam doen eene poging, eveneens vergezeld van de scheepslieden, en vraagt haar het gebeurde te vergeten en mee te komen; hij belooft haar, dat zij later vorstin van Kĕdah zal worden. De prinses wil echter niets weten van den prins, die schuldig is aan hare droefenis. Dan wordt Djĕroen gezonden, die echter zonder gevolg naar haar toe gaat. Hij beweert, even goed een wees te

zijn als de prinses, en overhoop geraakt te zijn met de anderen, die tegen zijn raad Djohor hadden verwoest en de ouders van de prinses hadden gedood. Naar Kědah wil hij ook niet terug. Zij belooft hem te willen volgen waarheen hij zal gaan, zij het ook als slavin; van Pěkoelon Doeli wil zij echter niets weten. Haar bruidsschat (bělandja) zal ook moeilijk te verkrijgen zijn, en zonder dien zal zij noch geluk noch rust vinden, want er kleeft een vloek aan. Deze bruidsschat bestaat al uit de Rakna Mala Bloem, die in het lichaam van een draak is verborgen, en uit een witten olifant, met horens aan het lichaam, de slaglanden met brons omwonden, die in het land Pisang Měnggala te vinden is. Djěroen stelt voor, eerst naar Kědah terug te keeren, vanwaar zij deze dingen makkelijk kunnen gaan halen. Zij volgt hem naar het schip van Těrong Pipit en sluit zich op in de hut, terwijl de anderen naar het vaartuig van Sělampit verhuizen.

Na enkele dagen zakken zij af naar de riviermonding, waar Těrong Pipit de verwoeste stad aan de 44 Djins overgeeft. Langzaam, bij vele eilanden stil houdende, zetten zij hun tocht voort, vergezeld door vele schepen van Djohor. Pěkoelon Doeli slaagt er in, Prinses Sinar Boelan te troosten en hare liefde te verwerven.

Eens houden zij krijgsraad en Těrong Pipit meent dat alle schuld nu is betaald; Sělampit zegt echter, dat er nog een schuld over is, en wel bij Sultan Maha Moelia, den vorst van Tandjong Poera, die met de prinses was verloofd, haar echter nog niet heeft kunnen trouwen, omdat hij den bruidsschat nog niet heeft kunnen brengen. Indien zij echter de prinses meenemen naar Kědah, zal hij zeker hun land aanvallen. Zij besluiten met het schip van Těrong Pipit naar Tandjoeng Poera te varen; het vaartuig van Sělampit moet met de andere schepen bij een eiland wachten. Prinses Sinar Boelan nemen zij mee, want mochten zij zelf in den strijd sneuvelen, dan zal de vorst van Tandjong Poera voor haar zorgen. In Tandjong Poera aangekomen zenden zij den vorst een brief, dat Pěkoelon Doeli met de prinses van Djohor is gekomen, omdat hij vernomen heeft, dat de prinses aan Tandjong Poera was toegezegd. Indien dit juist was, mocht de vorst haar met wapengeweld komen halen, anders zou Pěkoelon Doeli haar mee nemen naar Kědah. Sultan Maha Moelia neemt de uitdaging aan en wapent zich tot den strijd. Zijn leven, dat zich niet in zijn lichaam

bevindt, draagt hij in een ivoren doosje in zijn gordel. Hij raadpleegt het orakel, en de voorspelling luidt niet bijzonder gunstig, maar daarom bekommert zich de dappere vorst niet, en aan de spits van zijn leger trekt hij naar de landingsplaats. Těrong Pipit ontvangt hem met het vuur van zijn scheepsgeschut, velen worden gedood, de anderen vluchten, en de vorst alleen blijft op het slagveld. Hij daagt Pěkoelon Doeli en Těrong Pipit uit, en dezen, gevolgd door Sělampit en Gělam, gaan hem tegemoet; Djěroen wordt door Prinses Sinar Boelan veranderd in een jonge betelnoot en mag niet mee. Pěkoelon Doeli wordt door de kris van den vorst gewond en valt bewusteloos neer; Těrong Pipit kan den vorst niet deren, omdat diens leven niet in zijn lichaam zit, en ondergaat hetzelfde lot als de prins. Met Gělam gaat het niet anders; Sělampit slaat den vorst meermalen neer, echter zonder blijvend gevolg. Als de Prinses dit ziet vlucht zij van het schip in het bosch, waar zij uitgeput onder een tjěmpakaboom neerzinkt.

Sělampit heeft een halven dag met den vorst geworsteld en gebokst, verliest echter, zonder opium zijnde, zijne kracht en wordt door den vorst ver buiten de riviermonding geslingerd, waar hij tusschen twee rotsen beklemd raakt en zich niet meer kan verroeren. Slechts bij eb zijn zijne oogen nog zichtbaar.

Sultan Maha Moelia zoekt de prinses op het schip, hoort, dat zij in het bosch is gevlucht en vindt haar onder den tjěmpaka-boom. Zij beweert dat zij niet voor hem is gevlucht, dat zij echter door het gevecht bang is geworden, en dat hare bedoeling is geweest naar het paleis van den vorst te gaan en over het kwaad te klagen dat Pěkoelon Doeli haar heeft aangedaan. De vorst gelooft haar, werpt zich naast haar neer en vraagt, waarom zij hem niet reeds te hulp heeft geroepen gedurende den strijd te Djohor. Zij antwoordt, dat zij bang is geweest voor Sělampit, die tot hare vijanden is overgelopen dat zij echter hem en de anderen naar Tandjong Poera heeft gelokt, opdat zij hier hunne straf zouden ondergaan, en dat zij nu tevreden gesteld is. Zij verzoekt den vorst, voor haar enkele tjěmpakabloemen te willen plukken, naar welker geur zij reeds lang verlangen koestert, en de vorst maakt zich gereed, gewapend in den boom te klimmen. Zij smeekt hem, de wapens af te leggen; hij maakt zijn gordel los en klimt in den boom. De prinses

zoekt en vindt in den gordel het ivoren doosje met het leven van den vorst, verplettert het tegen de wortels van den boom, de vorst valt neer en sterft.

De prinses spoedt zich terug naar het schip, geeft Djëroen zijne natuurlijke gedaante terug, en overlegt met hem, wat hun nu te doen staat. Djëroen meent, dat alleen Sëlampit hen kan helpen, en dat zij hem het eerst moeten bevrijden. De prinses heeft echter een stuk witte stof en vier „real toewa” noodig om de anderen in het leven terug te roepen en zij gaan eerst naar de markt. Djëroen poogt, de stof en het geld van een ouden Kling te leenen, die op de prinses verliefd raakt. Djëroen geeft haar voor zijn zuster uit en belooft, haar over zeven dagen met hem in het huwelijk te zullen verbinden, de Kling geeft hem het geld en het witte goed, zij koopen nog een groot kwantum opium en keeren terug naar het schip. Djëroen roeit naar Sëlampit, die naakt tusschen de rotsen zit, want de visschen hebben zijne kleeren afgeknabbeld. Djëroen geeft hem opium, Sëlampit krijgt zijne kracht terug breekt de rotsen uit elkaar en wordt aan boord gebracht, waar hij zich voor eenigen tijd aan het opiumschiiven overgeeft. Eerst als hij daarmee klaar is, vergezelt hij de prinses en Djëroen naar het slagveld en wijst hun de plaats, waar hij Pëkoelon Doeli, Tërong Pipit en Gëlam heeft neergelegd. Met Bandjaran-Sari-water brengt de prinses de bewusteloozen weer bij; dan bericht zij, wat intusschen heeft plaats gevonden en Pëkoelon Doeli is bijzonder blij dat zij zich trouw jegens hem heeft betoond. Djëroen vertelt nog het avontuur met den Kling, die zeker zal komen om zijne bruid op te eischen, hij zal er echter wel voor zorgen, dat de man voor zijn onbeschaamdheid wordt gestraft en wil zijn huis plunderen en neerbranden. Den volgenden ochtend wapenen zich de vijf vrienden en alle inwoners, die niet op het krijgsgescreeuw van Sëlampit vluchten worden afgemaakt, stad en markt worden geplunderd en in asch gelegd, en de vrouwen gevangen genomen. Met rijken buit keeren zij terug naar hun schip en vieren een feest van vijf dagen. Pëkoelon Doeli wenscht dan terug te keeren naar Këdah, en nadat Sëlampit nog al de opium uit de chineesche opium-kwekerij heeft weggehaald, zeilen zij naar het eiland, waar de andere schepen zijn achtergelaten. De blijdschap, elkaar weer terug te zien en spoedig naar huis te gaan, duurt nog voort op de reis naar Këdah, en

Djëroen en Gëlam maken zoo'n lawaai, dat Tërong Pipit heelemaal niet meer kan slapen. Vertoornd zegt hij tegen Pëkoelon Doeli, eene gelofte te hebben gedaan, na zijne terugkomst zeven dagen en nachten te willen slapen en ieder te dooden, die het zou wagen, hem te storen.

Zij bereiken de riviermonding van Këdah, hunne kanonschoten brengen het land in rep en roer, want iedereen denkt, dat de vijand is gekomen. De Dato Pënglima daalt echter naar de riviermonding af en herkent de vrienden. Met groote plechtigheid worden zij ontvangen en Pëkoelon Doeli brengt prinses Sinar Boelan naar zijne moeder bij wie zij ook in het paleis blijft wonen. Eene plechtige audientie heeft plaats, en de prins wordt tot heerscher van Këdah gekroond met den titel Tëngkoe Sultan Pëkoelon Doeli Baginda. Tërong Pipit, Djëroen en Gëlam krijgen ook ambten en titels, en Sëlampit wordt weer havenmeester. Hij gaat met zijne familie aan de riviermonding wonen, en handel en verkeer geraken weer tot bloei. Als alle feestelijkheden afgeloopen zijn, wil Tërong Pipit zijne gelofte vervullen en zeven dagen en nachten slapen; hij geeft in zijne woning de noodige bevelen en legt zich neer, aan iedere zijde een ontbloot zwaard naast zich.

Prinses Sinar Boelan zit eens met hare hofdames op de bovenverdieping van het paleis en laat zich aanwijzen, waar Tërong Pipit, Djëroen en Gëlam wonen. Djëroen en Gëlam zijn reeds getrouwd, Tërong Pipit is echter nog vrijgezel. In de stad ziet zij nog een mooi paleis en vraagt, aan wien dat behoort; de hofdames vertellen haar, dat het de woning is van Prinses Siti Dewi, de kleindochter van Noedjoem Tëroes Mata, en de oudste gemalin van Pëkoelon Doeli! Prinses Sinar Boelan ontstelt hevig, laat echter niets merken en vraagt hare hofdames, met haar te gaan baden. Zij gaan naar de rivier, en de prinses stort zich van den badsteiger in het water en verdwijnt. De hofdames beginnen te schreeuwen, de geheele stad raakt in rep en roer, de Sultan, die juist bij zijne oudste gemalin vertoeft, snelt toe, Djëroen en Gëlam komen aanloopen, de rivier wordt afgezocht, echter te vergeefs, en de Sultan valt van de eene onmacht in de andere.

Sëlampit heeft de gewoonte, iederen dag, en altijd tegen het getij, naar de stad te roeien. Ook op dezen dag is hij naar de stad onderweg, ziet het lijk eener vrouw in het water drijven, vischt het op en herkent zijne gebiedster. Hij bergt haar in zijn boot,

gelast zijne lieden, er over te zwijgen, en als hij, naar de stad gekomen, verneemt, wat er gebeurd is, zonder dat men hem kan zeggen waarom de prinses zelfmoord heeft gepleegd, verklaart hij woedend, dat hij zijn eed van trouw nietig zal verklaren, de stad zal verwoesten en neerbranden en alles zal vermoorden, indien zijne meesteres niet dezen dag nog wordt teruggebracht. De menschen, die nog in de rivier naar de prinses zoeken, roept hij toe, dat hij iedereen, die onverrichterzake het water verlaat, den kop zal afslaan. Sidderende van angst en koude blijven de menschen in de rivier; Pëkoelon Doeli, Djëroen en Gëlam zijn ook bang voor Sëlampit en zijn ten einde raad. Djëroen stelt voor, Tërong Pipit te roepen; Pëkoelon Doeli herinnert aan de gelofte, dat deze iedereen zal doden, die hem uit zijn slaap zal wekken. Gëlam meent, dat dan het rijk zal te gronde gaan, doch Djëroen zal liever zichzelf opofferen dan het rijk zien vergaan. Hij wapent zich met een kërîs Djawa van 29½ bocht en gaat naar de woning van Tërong Pipit. Hij verneemt, dat deze reeds 6 dagen en nachten heeft geslapen, waarschuwt de bedienden, zich in veiligheid te brengen, en sluipt naar de kamer van Tërong Pipit, die tusschen de twee zwaarden in diepen slaap ligt. Hij geeft hem een flinke ruk aan zijn voet en gaat er van door. Tërong Pipit schrikt op, ziet juist nog Djëroen vluchten, pakt een zwaard en zet hem na. Djëroen vlucht door stegen, hoeken en varkensstallen en roept Tërong Pipit toe, toch eerst te onderzoeken, wat er gaande is en niet het rijk aan den ondergang bloot te stellen. Tërong Pipit let echter niet op zijne woorden en uitgeput blijft Djëroen eindelijk staan, de hand aan zijn kris, hemtoeroepende, dat hij als hij toch dood moet liever in een strijd van man tegen man omkomt. De gelofte, liever het rijk te gronde te laten gaan dan uit den slaap op te staan, noemt hij minderwaardig. Tërong Pipit komt tot bedaren en verwijt Djëroen zijn streek, daar deze toch van zijne gelofte op de hoogte was. Djëroen verhaalt, wat er gebeurd is en Tërong Pipit weet het raadsel ook niet op te lossen. Samen gaan zij den vorst opzoeken; aan den steiger ontmoeten zij Sëlampit, die nog altijd met donderende stem op de arme menschen in het water vloekt, doch stom en bleek wordt, als hij Tërong Pipit ziet komen. Tërong Pipit ondervraagt de menschen wanneer het ongeluk gebeurd is, en Sëlampit, hoeveel tijd er verlopen is tusschen het ongeluk en

zijne komst. Sëlampit antwoordt knorrig, dat hij dat niet kan zeggen; toen hij aankwam, was reeds alles in rep en roer; de lieden van Këdah hadden de trouw verbroken, hadden de prinses, in plaats van goed voor haar te zorgen, zooals zij hadden beloofd, vermoord en haar lijk in de rivier geworpen, in plaats van haar aan hem over te geven. Tërong Pipit antwoordt niet, denkt een oogenblik na en gaat naar de boot van Sëlampit, waar hij de prinses bewusteloos en als dood aantreft. Snel neemt hij haar in de armen en brengt haar naar Sëlampit wien hij woedend toesnauwt, hoe het bij hem opkomt, het volk zoo te kwellen en het naar het lijk te laten zoeken, dat hij zelf heeft opgeborgen. Sëlampit antwoordt niet; Tërong Pipit draagt de prinses in het paleis van de vorstin en legt haar neer op een rustbed, waar zij door de bedroefde hovelingen wordt bewaakt. Alle pogingen, haar in het leven terug te roepen, blijken vergeefs en Tërong Pipit zegt, dat zij naar andere middelen moeten omzien; eerst moeten zij de gelofte doen een ceremonieele badplechtigheid in de Pantja Përsada aan te richten, indien de prinses tot het leven terug keert. De hooge beambten meenen, dat Prinses Siti Dewi, als dochter van den Noedjoem Tëroes Mata, de aangewezen persoon is, om hen te helpen. De vorst zendt Djëroen en Gëlam om haar te halen, zij komen echter onverrichterzake terug, want Siti Dewi heeft hen niet te woord gestaan en heeft zich te slapen gelegd. Vertoornd spoedt Tërong Pipit zich naar haar paleis, neemt haar in de armen en draagt haar naar het paleis van de vorstin, waar hij haar aan het bed van Prinses Sinar Boelan neer zet. Op strengen toon gelast hij haar, Prinses Sinar Boelan in het leven terug te roepen; beangst en beschaamd durft Siti Dewi niet meer te weigeren en wendt zich tot Prinses Sinar Boelan. Als zij deze gadeslaat, begint zij medelijden en zusterlijke liefde voor haar te koesteren; zij brengt Prinses Sinar Boelan in het leven terug, en als deze voor haar de sëmbah wil maken, omhelst en kust Siti Dewi haar. Groot is de vreugde in het paleis, er wordt een feest gevierd, en van nu af verdeelt Pëkoelon Doeli zijne nachten tusschen zijne twee gemalinnen.

Vorbereidingen worden getroffen, om de gelofte te vervullen; een prachtige Pantja Përsada wordt opgericht, de stad schoon gemaakt en versierd, en de feestelijkheden en uitdeeling van aalmoezen be-

ginnen. Dobbelpartijen en hanengevechten hebben overal plaats en Djëroen en Gëlam doen er zoo aan mee, dat zij vrouw en kinderen vergeten, trots de vermaningen van Tërong Pipit. Sëlampit is natuurlijk vroeg of laat ook van de partij en legt de opiumpijp niet meer uit de hand. Na zeven dagen brengt Pëkoelon Doeli zijne twee gemalinnen, gevolgd door de vrouwen van de rijksgrooten, in plechtigen optocht naar de Pantja Përsada en het ceremonieele bad, door allerlei vermaak gevolgd, heeft plaats.

Over het rijk Padang Ęnta Bërënta Goenong Manik heerscht Radja Dewa Shams Alam, een machtige vorst der Djins. Zijne gemalin is overleden; zijne dochter, Prinses Dewi Hairani, leeft bij hem in zijn paleis. Op den dag van het ceremonieele bad zweeft de vorst over Këdah, ziet de drukte, daalt onzichtbaar neder, ziet Prinses Sinar Boelan en raakt op haar verliefd. Hij doet duisternis ontstaan, rooft in de algemeene verwarring Prinses Sinar Boelan en brengt haar naar zijn land bij zijne dochter. Prinses Dewi Hairani slaagt er in, Prinses Sinar Boelan te troosten, die op spoedige komst van Pëkoelon Doeli en zijne vrienden hoopt. Op wensch van haren vader poogt Prinses Dewi Hairani haar over te halen, zijne gemalin te worden; Prinses Sinar Boelan weet echter uitstel te krijgen door de bewering, dat zij nog voor drie maanden door eene gelofte is gebonden.

In Këdah heerscht groote ontsteltenis als het weer licht wordt en dan blijkt, dat Prinses Sinar Boelan is verdwenen. Pëkoelon Doeli keert terug naar zijn Paleis en Sëlampit, Tërong Pipit, Djëroen en Gëlam blijven bij hem overnachten ten einde gezamenlijk te beraadslagen. Zij herhalen op de audientie den volgenden dag hun eed van trouw; Sëlampit en Tërong Pipit zijn van meening, dat alleen Dewa Shams Alam de prinses kan hebben ontvoerd. Zijn land is zeer moeilijk te bereiken, want de weg er naar toe voert door een zee van vuur, van rook (nevel?) en was (bevroren? *laoet lilin*), maar dat alles zal hen niet beletten, de prinses terug te winnen. Sëlampit stelt voor, op dien tocht geen troepen mee te nemen, — zij zelf, vijf broeders in trouw verbonden, zijn voldoende voor de taak —, en het schip van Tërong Pipit te nemen, dat alleen hun doel zal kunnen bereiken. Dienovereenkomstig wordt besloten en de voorbereidingen voor de reis worden getroffen. Prinses Siti Dewi

vraagt mee te mogen gaan; Tërong Pipit vindt dat goed en ook de vrouwen van Sëlampit, Djëroen en Gëlam mogen mee. Het schip wordt klaar gemaakt, Simbajoe Sing Gingga en ander geslacht aan boord gebracht en het vaartuig bewierookt. Nog eens bekrachtigen de vijf hun verbond van trouw en verdeelen op raad van Sëlampit onder elkaar de werkzaamheden. Pëkoelon Doeli blijft vorst (radja), Sëlampit moet het water uit het ruim scheppen (timba ajër roewang) en wordt aanvoerder in den strijd (pënglima përang), Tërong Pipit wordt kapi-tein (nachoda), aan wien allen gehoorzaamheid verschuldigd zijn, Djëroen wordt stuurman (djoeroemoedi) en Gëlam wordt belast met het looden en ankeren (djoeroebatoe). Onder muziek en kanongebulder schepen zij zich in en de tocht begint. Als zij de riviermonding bereiken, bezweert Tërong Pipit nog eens den Mërbau-boom, indachtig te blijven aan de beloofde trouw, klopt driemaal op de boegplank en de slang in de vlag antwoordt als teeken, dat het schip de belofte erkent. Tërong Pipit roept eene stijve bries op, en in razende vaart vliegt het schip door de golven. Na zeven dagen bereiken zij de indigo-zee met pikzwart water, passeeren de bevroren zee (zee van was) en komen in de rook-zee waar het stikdonker is. Djëroen en Gëlam weten niet meer, wat zij moeten doen en oververmoeid gaan zij slapen; hunne vrouwen nemen hunne werkzaamheden waar. Sëlampit echter blijft op zijn post, en ook als zij de vuur-zee bereiken, blijft hij het binnenkomende vuur uitscheppen, terwijl de andere mannen, door de hitte overmand, bewusteloos neerzinken en de vrouwen het schip verder voeren. Zeven dagen en nachten zeilen zij door de vuur-zee, dan is eindelijk het land Ęnta Bërënta in zicht. Pëkoelon Doeli en zijne vrienden komen weer bij en nemen hunne werkzaamheden weer over. Tërong Pipit stelt voor, aan den voet van den Goenong Manik te landen, de vrouwen in een van de grotten van den berg op te bergen en het schip in een van de bochten te doen zinken. Dit geschiedt, nadat alle kanonnen en scheepsgerei aan den wal zijn gebracht. Alvorens den strijd te beginnen rusten zij dan eenige dagen uit.

Dewa Shams Alam heeft echter door zijne punkteerkunst uitgevonden, dat er menschen in zijn land zijn gekomen om Prinses Sinar Boelan terug te halen, roept zijn leger op en geeft bevel, alle menschen in zijn land te doden. Onder vreeselijk

gebrul trekt het leger uit en wapent zich met rotsen, boomstammen enz. Těrong Pipit ontvangt ze met geschutvuur — Sělampit bedient Simbajoe — en na zeven dagen en nachten is het slagveld schoon; wat van de Djins niet gedood is, is gevlucht en alleen de voornaamste helden zijn nog gebleven. Shams Alam, in groote woede, wapent zich, spoedt zich naar het slagveld en daagt persoonlijk de vijanden uit. Těrong Pipit bindt den strijd met hem aan; met zijn zwaard slaat hij den vorst in twee stukken, die zich echter spoedig weer bij elkaar voegen en de vorst herleeft. Zoo gaat het herhaaldelijk; Těrong Pipit merkt, dat het leven van den vorst niet in zijn lichaam zit en dat wapens hem niet kunnen deren. Hij valt hem met de vuist aan, worstelt met hem en smijt hem op den grond, maar de vorst springt weer op, krijgt eindelijk Těrong Pipit te pakken en slingert hem weg, zoodat hij bewusteloos blijft liggen. Djěroen, Pěkoelon Doeli en Gělam vergaat het evenzoo. Sělampit brengt zijne levenlooze vrienden naar een veilig plekje, werpt zich op Shams Alam en scheurt hem in twee stukken, waarvan hij het eene naar het Westen, het andere naar het Oosten slingert. Na korten tijd zijn de stukken echter weer bij elkaar en de nuttelooze strijd begint opnieuw. De vorst zelf kan Sělampit niets doen, want in kracht is hij niet tegen hem opgewassen. Drie dagen en nachten duurt de strijd zonder dat een van de twee zwicht.

De prinsessen zijn, toen de vrienden niet spoedig terugkeerden, op den berg geklommen en zien Sělampit alleen met den vorst strijden; van de andere vrienden is niets te zien en de vrouwen denken dat zij gesneuveld zijn en beginnen te weenen. Bongsoe Ēmas troost ze, dat de vrienden wel alleen maar bewusteloos zullen zijn, want het zijn geene gewone menschen, die den tocht naar dit land ten einde hebben gebracht. Zij zelf moeten nu pogen, hun te helpen, want Shams Alam zal zeker zijn leven niet in zijn lichaam dragen, anders zou hij niet altijd weer herleven. Zij stelt voor, dat twee van hen als schipbreukelingen naar Prinses Dewi Hairani gaan, bij haar dienst nemen en pogen te ontdekken, waar het leven van haar vader verborgen is. Zoodra zij dit te weten gekomen, moeten zij terugkeeren en zien, wat er te doen valt. Sěpa Kěntjana en Sěpa Djoewita, de vrouwen van Djěroen en Gělam, aanvaarden de taak en komen bij Prinses Dewi Hairani, die met Prinses Sinar Boelan in de

opkamer van het paleis zit. Zij groeten haar eerbiedig en door haar ondervraagd noemen zij hare namen en vertellen, dat zij met hare echtgenooten op eene pleiziertocht zijn geweest, dat haar schip aan den voet van den Goenong Manik is vergaan, dat zij zich op eene plank van land hebben kunnen redden, en niet wetende wat van hare echtgenooten is geworden, dagen lang in het bosch hebben rondgedwaald. Eindelijk waren zij op het slagveld gekomen, en verschrikt naar de stad gevlucht en verzochten nu, bij de prinses in dienst te mogen komen, aangezien zij niet wisten, waar zij naar toe moesten, en vreesden dat zij tot krijgsgevangenen zouden worden gemaakt. Dewi Hairani neemt hen vriendelijk op — Sinar Boelan doet alsof zij hen niet kent — en belooft, ze als hare zusters te zullen beschouwen. Zij vragen naar de oorzaak van den strijd en wie de held is, dien niemand kan dooden. Prinses Dewi Hairani bericht, dat de strijd om Prinses Sinar Boelan gaat, dat slechts haar vader en een van de krijgers van Kědah nog in leven zijn, dat haar vader echter niet kan worden gedood omdat zijn leven zich niet in zijn lichaam bevindt. Verder ondervraagd, vertelt Prinses Dewi Hairani, aangezien de tijd van haar vader is vervuld, argeloos dat het leven van haar vader zich in een Pingai-Mělata-vogel bevindt, opgesloten in een juweelkistje, dat weer is opgeborgen in een ivoren draagstoel (mongkor poespa danta), die onder den berg Goenong Manik ligt. Indien men een ring met het zegel van Salomo op (een zekere plek van) den berg legt, komt onder storm, bliksem en golfslag de draagstoel te voorschijn en aldus zou men zich van het leven van haar vader kunnen meester maken. De twee doen zeer verbaasd en meenen, dat het leven van haar vader wel veilig is, want nog mensch noch dier zou zooiets kunnen doen en van zulk een ring hebben zij nooit gehoord. Dewi Hairani vertelt verder, dat haar vader moet sterven, indien men den vogel dooddrukt en geeft verder nog aanwijzingen, hoe men de goede plek kan vinden. De twee zijn zeer verheugd, want zij weten dat Siti Dewi zoo'n ring aan haar vinger draagt. Samen gaan de dames slapen en juist voor het aanbreken van den dag, als Dewi Hairani in diepen slaap ligt, vluchten Sěpa Kěntjana en Sěpa Djoewita en spoeden zich terug naar de twee prinsessen op den Goenong Manik. Met haar vieren zoeken zij de plaats aan den voet van den berg, Siti

Dewi verricht, wat noodig is, met haren zegelring en onder onweer, storm en golfslag verschijnt de draagstoel. Zij openen hem, vinden het doosje en zien den vogel zich erin bewegen. Zij haasten zich terug naar haar grot, en zoodra zij uitgerust zijn, klimmen zij op raad van Bongsoe Ēmas op den berg, om den strijd te kunnen volgen. Deze wordt nog altijd op dezelfde wijze voortgezet en als Sēlampit weer eens den vorst in twee stukken heeft gescheurd, waarvan hij het eene naar den Goenong Manik heeft geslingerd en het andere nog in zijne hand houdt, verplettert Siti Dewi ras het doosje met den vogel en de vorst sterft. Allerlei teekens verkondigen zijn dood. Als de prinsessen zien, dat hij niet meer herleeft, keeren zij terug naar haar grot.

Toen Sēlampit beseft, dat de vorst werkelijk dood was, nam hij zijn zwaard en maakte alle Djins af, die niet bij den dood van hun vorst gevlucht waren. Hij keert dan terug naar de grot en bericht Siti Dewi aangaande den strijd. Zij vertelt, wat zij intusschen hebben gedaan, en Sēlampit, zeer verwonderd, beseft nu eerst, waarom hij den vorst niet eerder heeft kunnen dooden en hoe zeer zij hem hebben geholpen. Hij brengt ze naar de plek, waar Pēkoelon Doeli en zijne vrienden liggen en met Bandjaran-Sari-water worden de vier in het leven terug geroepen. Zij vermeenen eerst, nog in den strijd te zijn, maar Sēlampit vertelt, wat er gebeurd is en hoeveel zij aan de prinsessen te danken hebben, die zij dus niet nutteloos op dezen tocht hebben meegenomen. Zij gaan dan naar de stad, om deze te plunderen en de prinsessen zoeken Dewi Hairani op, die om haren vader treurt en zich verwijt, dat zij het geheim van zijn leven heeft verraden. Prinses Sinar Boelan zoekt haar te troosten. Dewi Hairani wil Siti Dewi de sēmbah bewijzen, maar deze laat dat niet toe en omhelst en kust haar. Zij begroeten Sinar Boelan en beseffen, dat zij zonder de hulp van Sang Sēnoehoen haar zeker niet hadden terug gezien. De mannen komen ook om Dewi Hairani en Sinar Boelan te begroeten en Djēroen raakt verliefd op Dewi Hairani; hij laat wel niets merken, maar krijgt haar toch tot gemalin. Na zich zeven dagen in Ēnta Bērēnta te hebben vermaakt, stelt Tērong Pipit voor, te vertrekken en den bruidsschat van Prinses Sinar Boelan te gaan halen, want zonder dezen zullen zij nooit geluk en vrede vinden. Pēkoelon Doeli stemt daarin toe,

het schip wordt weer gelicht en uitgerust, en zij gaan onder zeil. Op wensch van Tērong Pipit moet Prinses Sinar Boelan nog eens nauwkeurig opgeven, waaruit haar bruidsschat (bēlandja tangga) bestaat en zij bericht, dat volgens den wensch en de gelofte harer ouders dit de witte olifant van Pisang Mēnggala moet zijn, met gehoornd lichaam en de slag tanden met brons omwonden, die bewaakt wordt door den Rakna Mala vogel, wiens snavel den vorm heeft van een olifantenhaak, en verder de Rakna Mala Bloem, die in de zee in den mond van een draak is te vinden. Al deze dingen zijn zeer moeilijk te verkrijgen; indien zij echter zonder deze terugkeeren, zullen zij nooit geluk en vrede vinden. De vijf vrienden beloven, niet zonder deze dingen naar Kēdah te willen terugkeeren, en nadat zij de gevaarlijke zeeën hebben doorvaren, komen zij n de verboden zee, de zee van het Zuiden (laoeit laringan, laoet sēgara kidoel). Na zeven dagen en zeven nachten ziet Tērong Pipit met zijn kijker het land Pisang Mēnggala. Zij loopen de riviermonding binnen, roeien stroomopwaarts en gaan op de rivier voor anker. Uit het bosch klinkt het gebrul van de olifanten en neushorens.

Op den volgenden ochtend kondigt het kraaien van den boschhaan het komen van den dag aan. De vijf vrienden wapenen zich, stappen aan land en slaan met hunne zwaarden de Pisang Mēnggala's af, totdat een groote open vlakte is ontstaan. Onder donderend gebrul komen tienduizenden neushorens en olifanten uit het bosch en werpen zich op de vrienden, die met hunne zwaarden de beesten afmaken, totdat deze na drie dagen en drie nachten hun aanvallen opgeven en zich in het bosch terugtrekken. De vijf vrienden volgen hen, om hun vorst, den witten olifant, te zoeken. Als zij het bosch binnendringen, vluchten de andere dieren, alleen de witte olifant blijft staan en valt Sēlampit aan, dien hij het eerst gewaar wordt. Met zijne slag tanden kan hij Sēlampit niet deren, hij pakt hem echter met zijn slurf en slaat hem tegen een boom, zoodat hij neervalt, en belet hem, weer op te staan. Sēlampit roept Tērong Pipit, hem te helpen, deze komt met de andere vrienden en springt op den rug van den olifant, wordt echter door het dier weer afgeworpen en ontsnapt alleen aan den dood, doordat hij tusschen de slag tanden glijdt en Djēroen op den rug van den olifant springt. Ook deze vliegt er af, en zij herhalen

het spel, totdat eindelijk de olifant Sēlampit uit het oog verliest en deze kans heeft te ontsnappen. Langen tijd worstelen zij vergeefs met het dier; eindelijk slaagt Sēlampit er in, de slaglanden te pakken en vast te houden, Djëroen pakt het oor, Tërong Pipit springt hem op den rug, en Pëkoelon Doeli en Gēlam pakken de voeten en lichten ze op. Trots alle krachtinspanning kan de olifant zich niet meer bevrijden, en onder vreeselijk gebrul geeft hij zich aan zijn lot over. Hij wordt aan den oever van de rivier gebracht en getemd, samen met andere olifanten, die de vrienden nog vangen. Als zij tam zijn, worden ze op het schip gebracht.

Tërong Pipit vraagt dan Prinses Sinar Boelan om verdere instructies. Zij verzoekt nog om de Rakna Mala bloem, die ergens in de zee moet zijn, te vinden; zij heeft zeven kelken, de een boven de andere, zeven verschillende geuren, en zeven verschillende kleuren: van goud, zilver, brons, koper en verschillende edelstenen. Tërong Pipit meent, dat zij, indien zij de bloem zouden kunnen koopen of tegen iets anders inruilen, er makkelijk een stuk of tien of twintig bij elkaar zouden kunnen brengen; de prinses zegt echter, dat de bloem op die wijze niet is te verkrijgen, want noch de tuin noch de bloempot, waarin zij groeit, zijn bekend, en slechts met de hulp van Sang Sēnoehoen kunnen zij hun doel bereiken. Zij moeten naar het eiland Anoesa Sari in de Sēgara Kidoel-zee varen, de speelplaats van de goden en hemelsche nimfen, en aldaar met de Djogi's en Brahmanen bidden, kaarsen en wierook offeren en indien Sang Sēnoehoen hun genadig gezind zal zijn, zullen zij de bloem vinden.

De vijf vrienden houden krijgsraad en besluiten, ook deze schuld nog te betalen. Nadat het schip van brandhout en water is voorzien, gaan zij onder zeil en bereiken na zeven dagen en zeven nachten de verboden zee en Anoesa Sari. Zij ankeren, gaan aan wal en maken een rustplaats klaar; de dames vermaken zich met het zoeken van schelpen en het visschen met het werpnet. Tërong Pipit begint te bidden en te vasten, offert kaarsen en wierook en smeekt de Djogi's, Brahmanen en Dewa's, die als opperhoofden over het eiland waken, en verder Sang Sēnoehoen, dat zij de bloem zonder moeilijkheden zullen mogen verkrijgen en dat de plaats, waar zij te vinden is, hun worde geopenbaard. Tot laat in den nacht zet hij zijn vroom werk voort en valt dan in diepen slaap (trance). In den droom

verschijnt hem een oud man, die hem zegt dat de bloem te vinden is ten Oosten van Anoesa Sari in de Sēgara Kidoel in den mond van den draak Bërma Sakti, die haar bewaakt. Deze draak huist op een rots, waarvan de juweelen spits reeds uit de verte schittert. Ontelbare slangen en visschen zijn aan hem onderworpen, en niet makkelijk zal de bloem te winnen zijn, doch in moeizamen strijd met vijanden, welke echter voor hen slechts het verlies van wapens met zich mee zal brengen. Den volgenden ochtend vertelt Tërong Pipit zijn droom, en de vrienden besluiten, dadelijk den tocht te beginnen; de vrouwen moeten op het eiland achterblijven. Alle kanonnen worden geladen, en zij gaan onder zeil. Uit de verte zien zij reeds den verblindenden glans van de rots en houden er recht op aan. Bërma Sakti weet reeds, dat zij komen en wat hun doel is en zendt zijn leger, de slangen, walvisschen, haaien, roggen, sahnak's (?) en zwaardvisschen tegen hen uit. Het wordt donker op de zee, bergenhoog rijzen de golven, en gelijk eilanden duiken de visschen op en werpen zich op het schip. Sēlampit, Pëkoelon Doeli en Djëroen weren met zwaard, lans en kris de aanvallers af, en Tërong Pipit en Gēlam laden de kanonnen en schieten ze af. Zeven dagen en zeven nachten duurt de strijd en een groot aantal visschen wordt gedood. Sēlampit heeft groote moeite, zijne oogen te beschutten, waarnaar de zwaardvisschen stooten (De maleische auteur voegt hier in: Tot zoover alleen mag ik de lezers vertellen, hoe het Sēlampit in den strijd tegen de zwaardvisschen ging, want het is mij door oude menschen verboden om te zeggen, op welke wijze Sēlampit tegen de zwaardvisschen streed). Eindelijk staken de visschen den aanval, de zee is vol met lijken, en woedend duikt Bërma Sakti op. Geweldige golven, donder en bliksem, wolkbreuk, storm en duisternis begeleiden zijn verschijnen. Als een eiland rijst zijn hoofd uit de golven, geweldige watermassa's in de lucht spuitende, die neervallend het schip haast doen vergaan. De vijf schieten alle kanonnen op hem af, en de draak kan het schip niet bereiken, omdat hij door de kogels, die hem niet kunnen wonden, ver teruggeslingerd wordt. Voortdurend herhaalt hij echter zijn aanval en drie dagen en drie nachten duurt de strijd. Eindelijk wordt de draak vermoeid en met donderende stem roept hij den vrienden toe, op te houden met schieten en zijne vraag te beantwoorden, waarom zij zijne

woonplaats hebben aangevallen en zijne onderdanen hebben gedood. Nog nooit zijn menschen hier zoo te werk gegaan en als zij hem zeggen, wat zij wenschen, zal hij het geven. De vijf staken het vuur en Těrong Pipit verklaart, dat zij slechts zijn gekomen om den bruidsschat van de prinses van Djohor, overeenkomstig den wensch en de gelofte harer ouders, te halen, maar niet, om hem in zijn rust te storen, dat zij echter onverwachts door de visschen waren aangevallen en zich moesten verdedigen. Zoodra zij de bloem hebben gevonden, zullen zij terugkeeren. Běrna Sakti antwoordt, dat hij hun de bloem zal geven, dat zij dan echter ook niet langer den vrede mogen verstoren. Hij opent zijn mond en spuwt de bloem aan Těrong Pipit toe, die ze in ontvangst neemt en ze met zijne vrienden bewondert. De draak laat zich neerzinken in de zee, die in groote onrust geraakt, dan vallen echter enkele druppels regen bij zonneschijn, een zacht windje waait, de draak Běrna Sakti verdwijnt, en Dewa Indra Djaja krijgt zijne godengestalte terug. Voordat hij terugkeert naar het godenverblijf, bezoekt hij het schip en vertelt de vijf vrienden, dat hij de draak is geweest, tegen wien zij hebben gestreden, en dat hij nu verlost is van den vloek, die op hem heeft gerust. Zij bewijzen hem de sěmbah, en hij keert terug naar het godenverblijf.

De vijf vrienden bereiken gelukkig weer Anoesa

Sari, en Těrong Pipit geeft de bloem aan Prinses Sinar Boelan, die ten hoogste verblijd haar achter het oor steekt; de bloem verliest nooit geur of kleuren. Allen schepen zich in, Těrong Pipit vermaant het schip nog eens, indachtig te blijven aan de gezworen trouw, en in snelle vaart zeilen zij terug. Djěroen en Gělam zijn weer buiten zich zelf van plezier, tot verdriet van Těrong Pipit en Sělampit die geen rust meer kunnen vinden, tot groot vermaak echter van Pěkoelon Doeli en zijne gemalinen. Na twintig dagen bereiken zij Kědah, worden plechtig ontvangen, en in de audientie-hal bericht de vorst zijne avonturen.

Een plechtig feest (chandoeri) heeft plaats, en de bruiloft van Pěkoelon Doeli en Prinses Sinar Boelan wordt veertig dagen lang gevierd onder leiding van Těrong Pipit. Deze sluit ook, na afloop van de feesten, het huwelijk tusschen Pěkoelon Doeli en Prinses Sinar Boelan volgens het oude vorstengebruik, en de prinses wordt gekroond tot vorstin (radja pěrěmpoean) van Kědah. Siti Dewi wordt Padoeka Likoe, Těrong Pipit wordt benoemd tot Eerste Minister (Pěrdana Měntěri) Djěroen tot Těměnggong en Gělam tot Patih.

Onder het rechtvaardig gezag van den vorst komt Kědah tot grooten bloei en beroemdheid in alle Maleische landen en in Java, en de vijf vrienden blijven tot aan den dood in hechte trouw vereenigd.

*
* *

Zoo bericht de Hikajat Těrong Pipit. Hoe de auteur aan dit verhaal is gekomen, is eene zeer belangrijke vraag, die ik echter niet durf beantwoorden. Een voorbeeld uit de Maleische literatuur zou ik op het oogenblik niet kunnen noemen; de Rakna Mala-bloem zelf speelt in de Maleische literatuur slechts eene onbeduidende rol. Zij wordt „Boenga Widjaja” genoemd, in de „Hikajat Sěri Rama” vermeld als attribuut van Mahabisnoe¹⁾, (volgens de Indische mythologie wordt door Wishnoe eene lotusbloem in een zijner vier handen gedragen²⁾) en in de „Sjaěr Kin Tamboehan”, die echter aan den Javaanschen Pandji-cyclus is ontleend, wordt vermeld:

Kin Tamboehan saběrhoela,
Di-běri-nja měmakai merah poela,
Ka kajangan di-panggil batara Kala,
Měngambil boenga Widjaja Mala³⁾.

Volgens Wilkinson⁴⁾ vergelijkt de Maleier den verlevendigenden invloed van de aanwezigheid van zijne geliefde met het „water des levens” (ajěr oetama djiwa), dat alleen Siwa bezit, of met de „nooit verwelkende bloem” (boenga widjaja mala), die dooden in het leven kan terugroepen. Van eene Maleische legende, aan de Widjaja Mala bloem verbonden, is mij verder niets bekend, en ik veronderstel, dat de auteur van de „Hikajat Těrong Pipit”

1) Dr. Stutterheim, *Ramalegenden* enz., I, 246 noot 186,
2) W. J. Wilkens, *Hindu Mythology*, bl. 121.

3) Vers 145 in *De Hollanders Handleiding Maleische Taal* enz.

4) R. J. Wilkinson *Malay Beliefs* bl. 49.

wel uit Javaansche bronnen zal hebben geput. Het zou van groot belang zijn, die bron te vinden, en daar ik zelf te weinig bekend ben met Javaansche literatuur en Javaansche legenden, hoop ik dat een van de lezers van „Djāwā” mij zal willen inlichten.

Wat de Rakna Mala bloem of Widjaja Malabloem, vp Java Widjakoesoema genoemd, betreft, het Javaansch-Nederlandsch Woordenboek van Gericke en Roorda ¹⁾ vermeldt het volgende: Naam van een bloem, dien vorst Kresna bezat en op het hoofd droeg, en die gezegd wordt op een moeilijk toegankelijke plaats van Noesa Kĕmbangan te groeien. De Javaansche Vorsten laten bij het begin van hun regeering door een vertrouwd gezantschap die bloem van Noesa Kĕmbangan halen, om die te bezitten tot een heilig onderpand van een duurzame regeering en lang leven (Babad Tanah Djawi, ed. Meinsma 1874, 327, 329; Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, N. R. III, 171). Het is de bloem van den wilden koolboom, *Pisonia sylvestris*, nat. fam. der Nyctaginaceae (zie Greshoff in Bulletin kol. mus. Haarlem, Mei 1894). Volgens Wilkens, MS. Jav. Woordenboek, heet het, dat bij die gelegenheid door den jongen Vorst de bloempjes worden opgegeten van een bekenden boom, welks bladeren te Banda veel als groente worden gebruikt, „kool bandang” (eigenlijk „kool van Banda”) geheeten; dit is de zoogen. „wilde koolboom”.

Dr. Stutterheim, tot wien ik mij om verdere inlichtingen heb gewend, is zoo vriendelijk geweest, mij de volgende gegevens te zenden, welwillend verstrekt door Pangeran Haria Hadiwidjaja. Inderdaad wordt nog steeds de bloem, geheeten Widjakoesoema, van een klein rotsig eilandje, ten Zuiden van Karang Bolong en ten Oosten van Noesa Kĕmbangan, gehaald en wel een paar dagen na de troonsbestijging van den vorst. De bloem wordt gehaald door de „abdi dalĕm Soeranata”, die onder een Boepati Anom staan. (De „abdi dalĕm Soeranata hebben in den kraton den dienst in de „hofkapel”, de kratonmoskeeën, doch staan niet onder den Pĕngoeloe). De Boepati Anom der abdi dalĕm

Soeranata gaat te voet naar Tjilatjap, laat zijne begeleiders achter en begint op het eiland „tapa” uit te oefenen. Hij heeft twee doozen bij zich, een groote gouden en een kleine gouden, welke laatste hij in zijn hoofddoek bewaart. Tijdens de „tapa” ontvangt hij de ingaving van de Ratoe Kidoel, dat de bloem hem geschonken is (in de hoofddoekdoos, dus de plaats, die van den hoogsten eerbied getuigt). De groote doos vult hij met geplukte bloemen. Een en ander wordt bewaard in de poesaka-kamer van de kraton, na afloop van de plechtigheid der ontvangst. Het gebruik heet te stammen uit den tijdvan Praboe Krĕsna (die over een dergelijke bloem beschikte). De bloem is de *Pisonia sylvestris*. — De bedoelde Boepati Anom staat zelfstandig en mag rechtstreeks correspondeeren met den vorst (dus als de Rijksbestierder, Kolonel-Commandant enz.). Hij staat dus niet onder den Pĕngoeloe.

Pangeran Haria Hadiwidjaja voegt er nog bij eene teekening van de Widjakoesoema, ontleend aan een plantkundig werk, waarvan titel en schrijver hem onbekend zijn. Het onderschrift is in het Duitsch en ik vermoed, dat de teekening en de beschrijving afkomstig zijn uit het bovengenoemd artikel van Greshoff.

Drie vragen, die wel van belang zijn, blijven nog onbeantwoord:

1) Hoe komt in de Javaansche mythologie Krĕsna in het bezit van de Widjakoesoema-bloem, en welke eigenschappen worden daaraan toegeschreven?

2) Bestaat er in de Javaansche mythologie een legende, dat Indra Djaja door een vloek wordt gedwongen in de gedaante van den draak Bĕrma Sakti de Widjakoesoema-bloem te bewaken en van dien vloek verlost wordt, als hem door menschen de bloem wordt afgedwongen?

3) Hoe is het verband ontstaan tusschen de Widjakoesoema-bloem en de bloem van *Pisonia sylvestris*, welke boom volgens de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië ook nog op andere eilanden b.v. Madoera, voorkomt?

1) I. bl. 471 s. v. .

BESCHOUWINGEN OVER DE BESTUDEERING DER JAVAANSCH E LETTERKUNDE

door

Dr. Th. PIGEAUD.

Naar aanleiding van: Inleiding tot de studie van het
Oud-Javaansch (Kidung Sundāyana), door C. C. BERG.
Uitgave van het Departement van Onderwijs en Eeredienst.
Drukkerij „De Bliksem”, Soerakarta 1928. 251 blz.

Zooals in het Voorwoord van dit boek te lezen staat, is Prof. Berg begonnen het te schrijven met de bedoeling een uitgave voor schoolgebruik met aantekeningen van een ouderen Javaanschen tekst te leveren, ten dienste van het onderwijs in het Javaansch aan de Algemeene Middelbare School te Soerakarta, waaraan hij destijds als leeraar verbonden was. Vandaar dat, eenigszins in tegenspraak met den titel, in het boek de tekst van de Kidoeng Soenda, die 25 bladzijden beslaat, vooropgaat. De daarop volgende mededeelingen „over de oudere Javaansche letterkunde” beslaan ruim 130 blz. Daarachter vindt men nog „iets uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de Javaansche taal” (blz. 166—229); ten slotte komen de „aantekeningen bij de Kidung Sundāyana”. Een woordenlijst en een register zullen afzonderlijk gedrukt worden.

Men ziet, het boek biedt werkelijk heel wat: de titel „Inleiding” is niet ten onrechte gekozen voor dat deel van het boek, dat buiten de Kidoeng-Soenda-uitgave valt. Men kan zich alleen afvragen of door de uitbreiding en de wetenschappelijke behandeling van de stof, hoezeer ook welkom aan den belangstellenden niet-vakkundige, de bruikbaarheid van het werkje als schoolboek niet geleden heeft. Waarschijnlijk zal de „Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch” in vele klassen beter diensten doen als handboek voor den leeraar dan als leerboek voor den leerling. Prof. Berg geeft dit ook zelf te kennen in een naschrift op blz. 164. Het verspreiden van zulke handboeken is echter misschien een even goede weg om het onderwijs van de gelijke leerstof te voorzien, als het uitgeven van

schoolboeken, mits de leeraar de stof zelfstandig kan verwerken.

Met de onderwijs-technische zijde van Prof. Berg's werk zullen wij ons thans echter niet bezighouden. Evenmin verwachte men hier een bespreking van zijn mededeelingen over de ontwikkelings-geschiedenis van de Javaansche taal en over zijn aantekeningen bij de Kidoeng Soenda. Wellicht wordt daarop de aandacht gevestigd op een andere plaats in dit tijdschrift. Hier zal alleen het een en ander in het midden gebracht worden over de mededeelingen „over de oudere Javaansche letterkunde”.

Prof. Berg heeft dit gedeelte van zijn boek ingedeeld in paragrafen, niet in hoofdstukken, wat het overzicht niet in elk opzicht vergemakkelijkt. Hij begint met een aantal paragrafen, waarin hij een korte schets geeft van de ontwikkeling van de Javaansche beschaving. Terecht beschouwt hij deze ontwikkeling in verband met de staatkundige geschiedenis van het oude Java, die haar zwaartepunt in den loop der tijden van West naar Oost verplaatst heeft. Aan de oude, van Prof. Kern en Dr. Brandes afkomstige, maar eigenlijk minder juiste onderscheidingen in de Javaansche taal- en letterkunde: „Oud-Javaansch,” „Middel-Javaansch” en „Nieuw-Javaansch,” hecht Prof. Berg nu deze beteekenis, dat onder „Oud-Javaansche” letterkunde verstaan zal worden de letterkunde der Oost-Javaansche kraton's (van Kaḍiri en Madjapahit, van de 10^e eeuw af tot den ondergang van Madjapahit, ± 1500), onder „Middel-Javaansch” de letterkunde van de Javaansche kraton's op Bali (waarschijnlijk van het midden van de 14^e eeuw af eigenlijk tot op heden) en onder „Nieuw-Javaansch” de letterkunde van Mataram en later van de beide Vorstenlanden.

Bij een vorige gelegenheid, in zijn proefschrift *), heeft Prof. Berg het onderscheid tusschen „Middel-Javaansche” en „Oud-Javaansche” gedichten genoemd een verschil in versmaat, tusschen „Middel-Javaansche en „Nieuw-Javaansche” een verschil in taaleigen. Dergelijke formuleeringen zijn desnoods ter wille van de kortheid wel te aanvaarden, er zijn echter wel degelijk ook bedenkingen tegen. Zoo is een gedeelte van wat oudere onderzoekers „Middel-Javaansche” letterkunde plachten te noemen waarschijnlijk toch wel op Java ontstaan, ofschoon later naar Bali overgebracht. Onder de kakawin's (kunstgedichten in Voor-Indische versmaten), een literatuurgenre dat zij rekenden te behooren tot de „Oud-Javaansche” literatuur, zijn er, naar men moet aannemen, eenige die op Bali gemaakt zijn. En het verschil in taaleigen tusschen enkele zoogenaamd „Middel-Javaansche” gedichten en sommige dichtwerken die men volgens de oude onderscheiding „Nieuw-Javaansch” zou moeten noemen, omdat de makers blijkbaar Moslims waren, is maar zeer gering.

Misschien ware het daarom beter geweest, indien Prof. Berg in dit boekje, dat voor het onderwijs bestemd is, de onjuiste uitdrukkingen „Oud-Javaansch” en „Middel-Javaansch” zooveel doenlijk vermeden, en juistere omschrijvingen gebruikt had. Houdt men hem aan de letter van zijn verklaringen dier termen, dan is de titel van het boek „Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch” reeds niet in overeenstemming met den inhoud. Immers behalve „Oud-Javaansch” („de letterkunde der Oost-Javaansche kratons”) behandelt hij ook, en uitvoerig, wat hij zelf „Middel-Javaansch” noemt („de letterkunde van de Javaansche kratons op Bali”). Zou het daarom niet beter geweest zijn, nu steeds duidelijker wordt dat de oude onderscheidingen niet opgaan (zelfs met voor- en na-Moslimsch blijkt dit het geval te zijn op Oost-Java en in Bali), voorloopig slechts vage uitdrukkingen als oudere en jongere of vroegere en latere Javaansche taal en letterkunde te bezigen, al zijn die niet zeer fraai. In tijd en wijle, wanneer onze kennis van het Javaansch en zijn letterkunde genoegzaam aangegroeid zal zijn, kan men dan

nauwkeuriger onderscheidingen maken. Misschien zal alleen de indeeling in literatuurgenre's blijken wetenschappelijk voldoende verdedigbaar te zijn.

Prof. Berg maakt terecht van een dergelijke indeeling in literatuurgenre's gebruik om de stof nader te ordenen. Hij noemt: „vertalingsproza, epische, lyrische, erotische en didactische kunstgedichten in Hindoeschen stijl (kakawin's), liederen (kidung's), die in hoofdzaak Pañji-verhalen, historische romans, bewerkingen van kakawin's, dieren-epen en enkele andere onderwerpen bevatten, religieuze werken, wetboeken en kronieken in proza, boeken met lessen over levenswijsheid (nīti) in proza en in poëzie en technische literatuur der litteraten”. Prof. Berg belooft dan van de voornaamst genre's enkele belangrijke werken te noemen. Vaak geeft hij echter vrij wat meer dan deze belofte inhoudt, enkele genre's worden uitvoerig besproken, van eenige geschriften zijn groote aanhalingen in vertaling opgenomen. Dit zijn die groepen literatuur-produkten, welke het onderwerp hebben uitgemaakt van Leidse proefschriften en andere publikaties, grootendeels in de laatste tientallen jaren verschenen. Van andere, ook voor de kennis van het huidige Java zoo belangrijke groepen als de rechtsboeken en de moralistische werken vernemen wij echter niet meer dan toegezegd werd. Dit is daaruit te verklaren, dat over deze geschriften helaas nog steeds geen afzonderlijke studiën verschenen zijn. En Prof. Berg's werk baseert zich, zooals ook niet anders te verwachten is, slechts op reeds elders gepubliceerde onderzoekingen van hem zelf en van anderen. Wanneer er, zooals wij hopen, spoedig een tweede uitgave van dit werk zal uitkomen, zal men dan ook aan de uitbreiding van menige paragraaf de vordering van het wetenschappelijk onderzoek sinds het verschijnen van deze uitgave kunnen afmeten.

Het is niet de bedoeling hier een bespreking of zelfs maar een overzicht te geven van alle paragrafen. Dat zou gelijk staan met het bespreken van een groot deel van het tot nu toe gepubliceerde over de oudere Javaansche letterkunde. Hier worde slechts de aandacht gevestigd op een aantal zinsneden, die op verschillende plaatsen in het boek te vinden, en geschikt zijn om als uitgangspunt te dienen voor eenige meer algemeene beschouwingen.

*) *De middeljavaansche historische traditie*. Zie de bespreking hiervan in dit tijdschrift, VII, 1927, blz. 370.

In een paragraaf over de kakawins (blz. 46) noemt Prof. Berg de gekunsteldheid van deze groep gedichten bijzonder opvallend. Na eenige aanhalingen o.a. uit een geschiedenis van de Sanskriet letterkunde, waarin op dit verschijnsel wordt gewezen, zegt hij: „Men moet hier echter niet uit afleiden, dat het alleen de kakawins zijn, die aan deze onnatuurlijkheid van compositie lijden, evenmin als men zich er door mag laten verleiden aan een aantal gekunstelde kakawins alleen wegens deze gebreken alle verdienstelijkheid te ontzeggen. Gebreken zijn het in onze oogen, maar de Oosterlingen en onder hen ook de Javanen hebben een anderen smaak en een andere litteraire waardeering dan de West-Europeanen van de zoste eeuw”. Prof. Berg belooft dan „daar de kwestie van de waardeering van den vorm de geheele Javaansche letterkunde raakt”, er op terug te komen, verderop in het boek.

Deze tweede bespreking is waarschijnlijk te zoeken in eenige paragrafen, beginnende op blz. 184 over „enkele taal-psychische verschijnselen, invloed van het Sanskriet, het kramaiseeringsverschijnsel en het creoliseeringsverschijnsel.”

In deze paragrafen vindt men toch niet precies de beschouwing die men zoekt „over de waardeering van den vorm der Javaansche letterkunde”. Daarbij zou men immers verwachten iets te lezen te krijgen over den *norm der waardeering* als literaire kunst van Javaansche geschriften. Daarom worden die paragrafen hier verder niet besproken, ook omdat zij behooren tot het „iets uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de Javaansche taal”. Een verwante kwestie echter, ook betrekking hebbende op een waardeoordeel, roert Prof. Berg aan in een paragraaf, beginnende op blz. 151, over „het karakter van de Javaansche geschiedschrijving”. Daar leest men: „Bij de beschouwing van de Javaansche babads, en dus ook van de Pararaton, moeten wij niet verwachten daarin geschiedschrijving aan te treffen naar Europeeschen trant”. Verder spreekt Prof. Berg daar over de Javaansche geschiedbeschouwing, over denkvormen, klassifikatiesysteem en kosmisch-gemeenschapsgevoel. *)

*) Zie in Djāwā VII, 1927 blz. 321 mijn studie over: Alexander, Sakèndèr en Sénapati.

Men zou terecht de vraag kunnen stellen, of de behandeling van deze min of meer wijsgeerige vraagstukken in een schoolboek wel op haar plaats is. Wanneer men Prof. Berg's werk echter als een handboek voor den leeraar beschouwt, is er m. i. geen bezwaar tegen ze ter sprake te brengen. Wellicht was dan echter een iets duidelijker en meer algemeen begrijpelijke uiteenzetting toch gewenscht geweest.

In dit geval, indien bij het onderwijs de leeraar het slechts als handboek behoeft te gebruiken, zou echter een paragraaf over de waardeering van Javaansche geschriften als literaire kunst, liefst te plaatsen zeer aan het begin van de „Inleiding”, zeker ook niet overbodig geweest zijn. In het tegenovergestelde geval, indien een boek als dat van Prof. Berg als een leerboek geleerd moet worden, zijn beschouwingen over den grond van waarde-oordeelen m. i. te vermijden of slechts in de meest elementaire vorm op te nemen. Zij gaan bijna zeker boven het bevattingsvermogen van leerlingen eener Middelbare School.

Dit neemt niet weg, dat zij zeer belangrijk zijn en, meer dan tot nu toe pleegt te geschieden, de aandacht verdienen. In een beschrijving of een geschiedenis van een letterkunde, welke ook, is men immers gemeenlijk gewoon te zoeken een oordeel van den beschrijver over de waarde der besproken werken als literaire kunstgewrochten. Er is m. i. geen reden om zich te onthouden van zulk een oordeel ten opzichte van de Javaansche letterkunde. Zoo langzamerhand geraakt er genoeg bekend van de voortbrengselen dezer literatuur en het feit dat wij weinig of soms niets weten van de schrijvers en van den tijd waarin zij leefden, is geen beletsel om te komen tot een waarde-oordeel betreffende de werken zelf. Ook bij de literaturen der Voor- en Achter-Indische volken vindt men vaak dit gemis aan dateering. Dit heeft echter niet verhinderd dat men daar wel literatuurgeschiedenissen in den boven bedoelden zin heeft trachten te schrijven.

Bij het vestigen van zulk een waarde-oordeel is het natuurlijk noodig een norm te hebben, ten einde daaraan de literaire waarde van het te bespreken werk af te meten. Om zulk een norm of maatstaf te verkrijgen staan er verschillende wegen open. Vooreerst kan men aan de inheemsche taalbeoefenaars den maatstaf ontleenen, waar-

mede zij de waarde der produkten hunner eigen literatuur plegen te bepalen. Indien er geen vaste maatstaf bestaat, is het toch wenschelijk bij de bespreking van de voornaamste werken een min of meer gezaghebbend inheemsch oordeel te vermelden. Het is in ieder geval van belang te weten, welke werken als voorbeelden of als klassieken hebben gegolden. Volgt men deze methode, dan heeft men de meeste kans recht te doen wedervaren aan den geest van de vreemde literatuur.

Een andere weg om te komen tot een oordeel over de literaire waarde van produkten eener vreemde letterkunde is het aanleggen van een maatstaf, die bewezen heeft goede dienst te kunnen doen bij het vellen van een oordeel over literatuur-produkten in de eigen of een nauw verwante West-Europeesche taal. Dit houdt in zich, dat men de termen, die bij de literatuur-beschouwing dier talen gebruikelijk zijn geworden, ook op de letterkunde der vreemde taal tracht toe te passen.

Het is begrijpelijk dat deze tweede methode veelal, het zij bewust en systematisch, het zij onbewust, gevolgd wordt. Immers men kan in den regel niet dan met moeite, wanneer het gaat om waarde-oordeelen, afstappen van een standpunt, van waar men nu eenmaal gewoon is een oordeel te vellen of anderen een oordeel te zien vellen. Het postvatten op een ander standpunt is meestal nog veel moeilijker. Mits men duidelijk late blijken, dat men staat op het standpunt van de literaire kritiek der eigen taal, is er ook niet al te veel bezwaar tegen, den maatstaf, dien men nu eenmaal gewoon is te zien gebruiken, ook aan te leggen bij het afmeten der waardeering voor produkten eener vreemde letterkunde. Het voordeel, verbonden aan deze wijze van doen, is, dat men hierdoor lezers, die niet in de gelegenheid zijn de besproken werken zelf te lezen, vrij gemakkelijk, door het gebruik van de hun welbekende termen, een denkbeeld kan geven van de vreemde literatuur.

Zoo is het gebruikelijk geworden om, bij voorbeeld, het grootste deel van de Javaansche letterkunde te bestempelen als Middeleeuwsch. De lakons, tooneelstukken van de wajang, besprekende, heeft men wel den term drama gebezigd, en men heeft er de tragiek in gezocht. En ge-

deelten van de verhalende letterkunde heeft men epische gedichten, andere romans genoemd. Prof. Berg spreekt o.a. van lyrische gedichten.

Een bezwaar is er toch tegen dit gebruik van vreemde termen bij de beschouwing eener literatuur. Dit is hetzelfde bezwaar als dat wat bestaat tegen het bezien van de Javaansche babads als geschiedkundige geschriften; elders heb ik daarop reeds gewezen. De Westersche lezer denkt dan aan Westersche geschiedkundige geschriften. Als vervolgens de Javaansche babads, gemeten volgens den maatstaf dezer Westersche geschriften, zelfs van die uit de Middeleeuwen, te kort blijken te schieten in zin voor historische waarheid, is men geneigd hen onbetrouwbaar en hun voorstelling van den staat van zaken onwaar te noemen. Hiermede doet men hun echter onrecht. Als men de babads geschiedkundige geschriften noemt, zonder nader te verklaren hoe deze term in dit geval op te vatten is, is men reeds op een dwaalspoor. Men kan eigenlijk alleen bij wijze van spreken van de babads zeggen dat het geschiedkundige werken zijn, in zoo verre dat zij, voor een gedeelte althans, onderwerpen uit de geschiedenis behandelen. De geest, waarin zij geschreven zijn, is een andere dan die waardoor de Westersche geschiedschrijving beheerscht wordt of meent zich te laten beheerschen.

Ook bij het gebruik van andere termen van de West-Europeesche letterkunde loopt men gevaar een niet passenden maatstaf aan te leggen en ten gevolge daarvan een onrechtvaardig oordeel te vellen. Dit zou bijv. licht kunnen gebeuren indien men, vernemende dat de Javaansche lakons als tooneelstukken worden opgevoerd, hun waarde als tragedies of als komedies zou willen gaan bepalen. Men kan bij het lezen van de inhoudsopgaven van lakons al spoedig gebeurtenissen en verhoudingen vinden beschreven, die voor een West-Europeesch dramaturg een goed onderwerp voor een tragedie geweest zouden zijn. Indien men dan bemerkt dat de Javaansche lakon van deze dramatische gegevens geen gebruik maakt, of hen hoogstens als bijkomstig aanduidt, kan men komen tot het oordeel, dat de lakon een slecht tooneelstuk is. Ook hiermee doet men echter weer onrecht. Wanneer men de lakons tooneelstukken noemt, behoort duidelijk te blijken, dat deze term alleen gekozen is omdat de wijze van

opvoering der lakons in de verte gelijkt op een Westersche tooneelopvoering. De geest die spreekt uit de lakon is een geheel andere dan die van het moderne West-Europeesche tooneel met zijn tragedies en komedies; om een hem verwanten geest te vinden in de Europeesche literaire kunst zou men vele eeuwen terug moeten gaan.

Ook op een andere wijze kan de blik op een vreemde letterkunde vertroebeld worden, en het oordeel over haar produkten minder juist, ten gevolge van het blijven staan op het standpunt van waar men gewoon is de West-Europeesche literatuur te beschouwen. Wanneer men in de vreemde letterkunde werken vindt van een soort, welke vrijwel overeenkomt met een gewaardeerd genre in de eigen of een verwante literatuur, dan is men allicht geneigd aan die vreemde literatuur-produkten ook in ruime mate zijn belangstelling te doen toekomen als literaire kunstwerken, en hun als zoodanig een hooger rang toe te kennen dan de inheemsche taalkenners plegen te doen. Iets dergelijks dreigde wel eens te geschieden met de Javaansche dongèngs, in het algemeen met de verhalende proza letterkunde van tal van Aziatische volken.

De waardeering, die in de West-Europeesche letterkunde het proza-verhaal, het sprookje en de roman geniet, kan er toe leiden, dat men ook bij de beschouwing van vreemde literaturen in het bijzonder aandacht besteedt aan het verhalende proza. Wanneer men onderhoudende verhalen, of ook wel realistische vertellingen vindt, waardeert men die zeer. Men kan dan licht geneigd zijn hen te beoordeelen naar den maatstaf die gebruikt wordt voor West-Europeesche verhalende letterkunde: juiste psychologische karakter-teekening, logische ontwikkeling, humor. Of men ontmoet „sprookjes” en waardeert die om hun „kinderlijkheid”. Men kan dan licht gaan veronderstellen dat de kringen, waarin die proza-verhalen gemaakt of verteld werden, en de letterkunde in het algemeen, ook in sterke mate de goede eigenschappen bezaten, waarvan men de uiting in de verhalen meent te vinden. Maar hier geraakt men weer op een dwaalweg. In het verhalende proza, althans op Java, uitte zich bij lange na niet het zuiverst wat men den geest van de Javaansche letterkunde kan noemen.

Inheemsche taalkenners plachten die proza-verhalen ook nauwelijks tot „de letteren” te rekenen. Op Java zijn zij meerendeels pas onder Westerschen invloed schriftelijk vastgelegd. De literaire verdienste, die men erin zou meenen te ontdekken, kan vaak blijken geheel bijkomstig, de humor niet als zoodanig bedoeld te zijn. Door het verkeerde oordeel over het verhalende proza als literatuur-genre zou men er aldus toe verleid worden zich van de geheele letterkunde een onjuiste voorstelling te maken.

Toegegeven dat deze en dergelijke beschouwingen over de literaire waarde van de Javaansche geschriften niet op hun plaats zijn in een schoolboek en wellicht ook minder in een handleiding zoo beknopt opgezet als Prof. Berg's boek, het is toch wel dienstig er rekening mede te houden.

Vooral ook omdat het toepassen van uitdrukkingen uit het technische spraakgebruik van de West-Europeesche kunst op Javaansche kunstuitingen, indien zij niet zeer zorgvuldig gekozen worden, aanleiding kan zijn tot het ontstaan van een geheel valsch beeld van de Javaansche beschavingsgeschiedenis. Bijvoorbeeld: men leest in het boek van Prof. Berg in een paragraaf over „de bloei der Javaansche letteren onder Ayam Wuruk” (blz. 60): „daarnaast vertelt de Nāgarakṛtāgama van een soort cabaret-kunst, waar ook de koning deel in had”. Hiermede is bedoeld de beschrijving van het groote feest in de maand Tjétra (Kasanga, Maart—April), dat misschien samenhang met de voorjaars-dag-en-nacht-evening. Ook wanneer men aanneemt dat in koning Ajam-Woerok's tijd de oorspronkelijk waarschijnlijk religieuze beteekenis van dit feest reeds op den achtergrond was geraakt, dan wordt door het woord „cabaret” toch allicht een gansch verkeerde voorstelling opgeroepen.

Indien men het noodig acht ter bepaling van de gedachten voor Westersche lezers een hun bekende uitdrukking te gebruiken, dan ware het allicht beter geweest te spreken van een „met een carnaval te vergelijken feest”. Daarmede zou men tevens recht hebben doen wedervaren aan het oorspronkelijke karakter van dit vroolijke feest, waarvan, naar men vermoeden kan, juist de uitbundigheid ook een religieuzen grond had.

Behalve de boven besproken zinsnede is het

dienstig nog enkele andere plaatsen in het boek aan te wijzen, omdat zij anders bij den niet-deskundigen lezer allicht misverstand zouden doen ontstaan. Aan het eind van een paragraaf welke begint op blz. 77 over „oud-inheemsche of oud-Voor- Indische invloeden in z.g. epische kidungs” leest men: „dat in den laatsten tijd met enig succes getracht is aan te toonen, dat tot de beschavingen, uit welker vermenging het Hinduïsme ontstaan is, ook de Indonesische of, zoo men wil, Austro-Aziatische behoord heeft, daar de volkeren, die thans nog in Voor-Indië Indonesische talen spreken, eertijds talrijker en invloedrijker geweest moeten zijn; het kan dus zijn, dat in de Sanskrt letterkunde Oud-Indonesische verhalen opgenomen zijn, die in den Indischen Archipel hun parallellen hadden, zich èn in Voor-Indië èn in den Archipel verder ontwikkelden, en tijdens de Hindu-kolonisatie vanzelf op Java elkaar weer vonden”.

Bij het opnemen van zulk een hypothese (uit mijn reeds vermelde opstel over Alexander) evenals van die van Dr. Rassers en Dr. Stutterheim, die eraan voorafgaan, moet Prof. Berg wel het doel van het boek, het leerlingen in handen te geven om er zelfstandig mede te leeren werken, uit het oog verloren hebben. Het zal toch zeker niet zijn wensch zijn geweest dat voor scholieren deze en dergelijke veronderstellingen, waarvoor nog ternauwernood een steekhoudend bewijs bijgebracht is, besproken zouden worden. Men moet wel aannemen dat deze en dergelijke paragrafen bedoeld zijn als handleiding voor den leeraar, ter oriëntatie in de jongste resultaten van het onderzoek, niet als leerstof voor den leerling.

Ook dan nog zou echter een niet vakkundig leeraar uit de boven aangehaalde passage zich een verkeerd denkbeeld kunnen vormen, en gaan meenen dat er thans nog in Voor-Indië volken zijn die „Indonesische talen” spreken. In plaats van „Indonesische talen” moet men lezen „Austro-Aziatische” of „aan de Indonesische verwante”, in plaats van „Oud-Indonesische verhalen” leze men: „verhalen uit Austro-Aziatische of aan de Indonesische verwante talen”.

Om dezelfde reden als de boven aangehaalde passage wil ik nog een aantal zinsneden aanhalen. Ook die moeten geschreven zijn uitsluitend

met de bedoeling den lezer in staat te stellen zich een denkbeeld van de historische ontwikkeling te vormen. Om als leerstof te mogen dienen draagt het daar geschrevene m. i. nog al te zeer het karakter van een veronderstelling.

Men leest op blz. 87 in een paragraaf over: „de positie der Hindu-Javanen in de Midden-Javaansche maatschappij”: „Op Midden-Java waren de Hindu-Javanen na den ondergang van den kraton der Çailendra's in een veel zwakker positie gekomen” (dan toen zij, hun beschaving, beschermd werden door een sterk centraal gezag). „Een gevolg van hun machtsverlies is geweest, dat de scherpe grenzen, die hun kaste eerst scheidden van de rest van het volk, eenigszins vervaagd zijn. De opneming van meer Javaansche elementen moet hun Hindu-Javanisme verzwakt hebben, zoodat zij gemakkelijker en met veel minder strijd dan op Oost-Java het geval was den Islam aanvaard hebben, die daarom dan ook op Midden-Java meer vorm is dan werkelijkheid. Ja, zij hebben het verstaan om, toen de ondergang van het Hindu-Javaansche centrale gezag op Oost-Java hun de gelegenheid daartoe bood, uit hun schijn-Islam politieke munt te slaan, zooals blijkt uit den Midden-Javaanschen vorstentitel „panata gama”, „regelaar, beschermer des geloofs”. Door den Islam of althans met behulp er van tot nieuwe macht gekomen, hebben de Hindu-Javanen van Midden-Java een verdere assimilatie aan de massa van het Javaansche volk kunnen verhinderen. De cultuur van deze Hindu-Javaansche kaste in Mataram en in de Vorstenlanden is Hindu-Javaansch gebleven, evenals haar litteratuur, maar het Hindusche element in hun mengcultuur was door de toevoeging van steeds meer Javanisme in den loop der eeuwen zeer verzwakt geworden, en het nieuwe mengsel had nu bovendien een Moslimsch kleurtje gekregen; ook hier bleef naast de kaste der heerschers de groote massa van het volk staan met haar eigen cultuur, die door het Hindu-Javanisme slecht oppervlakkig aangetast was”.

Men begrijpt dat deze paragraaf slechts bevat een veronderstelling van Prof. Berg met betrekking tot de geschiedenis van de Islamisatie van Java. Andere veronderstellingen kunnen daar tegenover geplaatst worden.

Zoo zou men met eenig recht kunnen ver-

moeden dat ook in Midden- en West-Java de plaatselijke gezaghebbenden (volkschouffden, Prof. Berg noemt hen elders „landjonkers”), als zij konden, tegenstand hebben geboden aan degenen die kwamen eischen dat zij zich zouden onderwerpen aan God en Zijn Gezant, tenzij zij er hun voordeel in zagen zich vrijwillig aan te sluiten bij de Moslimsche macht. Immers het Moslim worden beteekende tevens dat zij zich zouden onderwerpen aan het nieuwe centrale gezag, het Moslimsche Demak. Zij verloren daarmee dus de zelfstandigheid, die zij waarschijnlijk in ruime mate genoten hadden tijdens de nadagen van Madjapahit.

Een aanduiding in deze richting vindt men in de Babad Pasir (Pasir bij het huidige Poerwakarta in Banjoemas). Daar leest men dat de eerste Dipati van Pasir die den Islam aannam vervolgens op last van den Soeltan van Demak met een gewapende macht een groot aantal Oost Preanger en Javaansche landschappen voor den Islam ging winnen en ten slotte van dien Soeltan een fraaien titel en een groot grondgebied kreeg. Men kan moeilijk aannemen dat de bekeerde landschappen alleen omdat „hun Hindoe-Javanisme verzwakt was door de opneming van steeds meer Javaansche elementen” zich zoo spoedig lieten overtuigen van de waarheid van de Twee Woorden. Het is niet onwaarschijnlijk dat hun eigen versnippering van krachten en het voor het eerst weer vrij krachtige optreden van een centraal gezag heel wat gewicht in de schaal wierpen. De strijd van Islam tegen Hindoe-Javanisme op Oost-Java (volgens de Babad-overlevering Demak tegen Madjapahit, Mataram tegen Blambangan) is daarom waarschijnlijk zoo (betrekkelijk) fel geweest, zooals Prof. Berg ook te voren heeft opgemerkt, omdat de Oost-Javaansche vorstendommen krachtiger waren.

Wat Prof. Berg in het vervolg van het aangehaalde stuk zegt over de plaats van den Islam en het Hindoe-Javanisme in de latere Javaansche beschaving van Midden-Java lijkt mij ook als veronderstelling moeilijk te handhaven. Prof. Berg doet daarin o.a. een verklaring aan de hand voor het feit, dat hij meent te kunnen konstateeren, dat de Islam op Midden-Java meer vorm dan werkelijkheid zijn zou. Iets verder spreekt hij van schijn-Islam. Dergelijke stellingen en het

gebruik van dergelijke uitdrukkingen zijn m.i. in hun algemeenheid moeilijk te verdedigen. Zij berusten op een niet voldoende breedte en diepgaande kennismaking met de Javaansche samenleving in haar verschillende groepen. Hoogstens kan men zeggen, dat in sommige kringen, voornamelijk in Soerakarta, het leven nog minder dan op vele plaatsen elders in de Moslimsche wereld geleefd wordt naar de inzettingen van den Islam, dat men zich over dit feit al zeer weinig pleegt te schamen, en dat men, misschien meer dan elders, waarde hecht aan zekere wijsgeerige bespiegelingen, die slechts oppervlakkig of niet in overeenstemming zijn gebracht met de Moslimsche wereldbeschouwing. Juist van den vorm van den (orthodoxen) Islam is in die kringen weinig te bespeuren, aan den geest van Moslimsch godsdienstig denken kan men echter zeker niet allen invloed ontzeggen.

Daarom kan men nauwelijks met recht zeggen dat de kultuur van deze kringen in Mataram en in de Vorstenlanden Hindoe-Javaansch is gebleven, al zij het met een Moslimsch kleurtje. Hiermede is de invloed van den Islam te laag aangeslagen. Bovendien veronachtzaamt men hiermede de geschiedkundige ontwikkeling. Uit de letterkundige en de staatkundige geschiedenis is het waarschijnlijk te maken, dat er gedurende het tot stand komen van den huidige staat van zaken in de Vorstenlanden tijden zijn geweest, dat de Islam ook op den uiterlijken vorm van het leven van alle kringen meer invloed had dan thans.

De verregaande onverschilligheid jegens de godsdienst die men thans soms vindt in zekere kringen is, kan men vermoeden, eerder te verklaren uit een ontwikkeling gedurende de laatste paar eeuwen, dan dat men haar onmiddellijk en rechtstreeks in verband moet brengen met Hindoe-Javanisme uit den tijd der bouwheeren van de tjanđi Baraboeđoer, een duizend jaar geleden.

Tenslotte: het gebruik van de uitdrukking „Hindoe-Javaansche kaste in de Vorstenlanden” als tegenstelling tot „de groote massa van het volk” kan ook maar al te gemakkelijk tot misverstand leiden; ook al vat men, met veronachtzaming van het attriboot Hindoe-Javaansch, kaste hier niet op in den Hindoeschen zin van endogame volksgroep, maar in de beteekenis die het dagelijksch spraakgebruik er aan hecht van: door

conventies van het maatschappelijk verkeer min of meer gesloten gemeenschap of stand. Zulk een stand of zulke standen bestaan er inderdaad in de Javaansche maatschappij, ofschoon hun onderling verkeer door lang niet zulke hoge scheidsmuren bemoeilijkt wordt als bij andere, vooral ook bij de West-Europeesche volken wel het geval pleegt te zijn. Maar het is m.i. geheel onjuist een dezer standen de Hindoe-Javaansche te noemen, hem bijna uitsluitend het bezit toe te kennen van een bijzondere beschaving, die Prof. Berg Hindoe-Javanisme noemt, en te stellen dat de kultuur van de groote massa van het volk, door dit Hindoe-Javanisme slechts oppervlakkig aangetast, daarnaast of daartegenover zou staan.

De tegenstelling tusschen nagara en désa, Rijkszetel en platte land, waarvan Prof. Berg thans denkt, (nagara mawa tata, désa mawa tjara, het Rijk, de hoofdstad, is de drager van de orde, het Dorp, het platte land, van de adat) is waarschijnlijk reeds sinds langen tijd alleen eenigszins merkbaar op staatkundig en maatschappelijk gebied. In algemeen kultureel opzicht is de doordringing van het gansche Javaansche land met beschaving van de Nagari reeds lang zoo sterk, dat men niet van: „slechts oppervlakkig aangetast” kan spreken. Slechts vermoeden kan men, dat er in vorige eeuwen ook ten aanzien van de geestelijke kultuur, bijv. de religie en de Hindoeïstische staats-eeredienst, een scheiding bestond; thans is daar echter nauwelijks meer iets van te bemerken.

Ten aanzien van de geestelijke kultuur, wereldbeschouwing en kunst heerschte er de laatste eeuwen, voordat de moderne Westersch-intellectualistische invloed doordrong, in alle standen van het Midden-Javaansche volk, onder de boeren zoo wel als in den kraton, een zekere eenvormigheid, al waren er gradaties in de mate, waarin verschillende groepen aan het kultuur-bezit deel hadden.

Deze zelfde m.i. veel te ver doorgevoerde beschouwingen betreffende de oorspronkelijke samengesteldheid van de Javaansche beschaving heeft Prof. Berg uitgewerkt in zijn inaugureele rede, gehouden te Leiden in Februari van dit jaar. Hij komt er daar toe tot in den tegenwoordigen tijd een scheiding te willen maken tusschen Hindoe-Javaansch en „werkelijk” Javaansch. Het komt mij voor dat het maken van dit onderscheid in het Java van nu, ja ook reeds

in het Java zooals zich dat sinds vele eeuwen aan ons voordoet, zonder zin en te onpas is. Met de bespreking, die Prof. H. Djajadiningrat aan deze rede gewijd heeft (Djawa IX blz. 209) kan ik dan ook gereedelijk instemmen.

Met het voorafgaande kan volstaan worden om den lezer een denkbeeld te geven van de vele en velerlei moeilijkheden die zich voordoen bij het schrijven van een Javaansche literatuurgeschiedenis. Van het bespreken van nog meer onderwerpen, hoewel verscheidene zich daartoe zouden leenen, moet ik afzien; liever wil ik nog iets opmerken aangaande den vorm van dit iets over de oudere Javaansche letterkunde. Zeer terecht heeft Prof. Berg naar overzichtelijkheid gestreefd, en daarom den tekst in paragrafen ingedeeld, of geschreven. Wellicht ware het echter goed geweest die paragrafen ook iets meer systematisch te rangschikken, of althans de systematische indeeling die er is (eerst poëzie, dan proza) duidelijker te laten uitkomen door een verdeeling in hoofdstukken. Nu maakt het licht een indruk van verwarring, wanneer men, te beginnen met blz. 64 t/m blz. 80, eenige paragrafen leest over: „verspreiding der Pañji-verhalen, Bali en zijn rol in de Javaansche letterkunde, kidungs, tengahan en macapat, de belangrijkste kidungs, de Pañji-romans, de historische romans, de Kidung Sunda, de overige kidungs, oud-inheemsche of oud-Voor-Indische invloeden in z.g. epische kidungs, de Calon-Arang” om van blz. 157 t/m blz. 164, nadat intusschen o.a. de Tantoe Panggelaran, de Pararaton en andere prozawerken behandeld zijn, wederom paragrafen te vinden over: de Pamañcangah, de Usana Jawa, de Usana Bali”.

Aan het eind van deze bespreking gekomen, wil ik niet nalaten mijn waardeering uit te spreken voor Prof. Berg's werk. Indien in het voorafgaande al is gebleken, dat ik op verscheidene punten dit overzicht anders had gewenscht, hetzij meer leerboek, hetzij meer wetenschappelijk handboek, en in dit laatste geval grondiger wetenschappelijk, men mag niet vergeten dat het werk in betrekkelijk zeer korten tijd tot stand is gekomen op aandrang van anderen, om in een dringende behoefte van het onderwijs te voorzien. De bovenstaande opmerkingen willen dan ook wijzen op enkele der punten, die bij een

volgende uitgave wellicht eenige herziening behoeven, of waar de scheidslijn tusschen leerboek en wetenschappelijke verhandeling scherper getrokken kan worden. Het staat vast dat Prof. Berg recht heeft op de erkentelijkheid van allen, wien de studie van het Javaansch ter harte gaat, ook

al waardeeren zij niet in allen deele het resultaat van zijn arbeid, omdat hij het aangedurfd heeft het eerste samenvattende overzicht over de resultaten van het nieuwere onderzoek binnen het bereik te brengen van niet vakkundige belangstellenden.

HET TAALKUNDIG GEDEELTE VAN C. C. BERG'S INLEIDING TOT DE STUDIE VAN HET OUD-JAVAANSCH (KIDUNG SUNDĀYANA)

door

S. J. ESSER.

Van de gelegenheid, mij geboden door de Redactie van dit Tijdschrift en door Dr. Pigeaud, die in zijn bespreking bepaalde gedeelten van Dr. Berg's boek buiten beschouwing heeft gelaten, maak ik gaarne gebruik voor het plaatsen van eenige kantteekeningen, hoofdzakelijk op taalkundig terrein. Ik wil dat echter niet doen dan na mijn waardeering te hebben uitgesproken voor het door den Schrijver geleverde werk, speciaal het overzicht van de Oud-Javaansche literatuurgeschiedenis, waarvan met recht gezegd kan worden dat het in een leemte voorziet, en waarvan het belang ver uitgaat boven dat van een leerboek voor de Algemeene Middelbare School te Solo. Onderstaande opmerkingen, die zich in hoofdzaak beperken tot punten ten aanzien waarvan ik tegenover de meeningen van den Schrijver iets positiefs kan stellen, wenschen dan ook uitdrukkelijk beschouwd te worden als deel uitmakende van die opbouwende critiek waarvoor Dr. Berg zich in het Voorbericht en op p. 184 aanbevolen houdt.

Dat de Schrijver behalve een schets van de Oud-Javaansche literatuurgeschiedenis c. a. ook een overzicht van de voornaamste taalverschijnselen heeft opgenomen, is zeer begrijpelijk. Zijn doel was om de Solosche leerlingen in staat te stellen een Oud-Javaanschen tekst zelfstandig te lezen, en daartoe was, in aanmerking genomen de groote verschillen op grammaticaal gebied tusschen Oud- en Nieuw-Javaansch, een korte handleiding noodzakelijk, waarvoor uit den aard der zaak Kern's grammaticale opstellen niet konden dienen. Dat de auteur zich bij het schrijven van die handleiding niet alleen de A.M.S.-leerlingen voor oog en heeft gesteld, maar tevens de wetenschap heeft trachten te bevorderen door nieuwe inzichten te verdedigen en critiek te leveren op wat hem onjuist scheen, kan hem, op

zichzelf beschouwd, slechts als verdienste worden aangerekend. Een andere vraag is echter of hij zijn doel altijd bereikt heeft, en niet beter had gedaan om of bepaalde gedeelten geheel weg te laten of zijn bedoeling duidelijker uit te spreken dan wel zijn standpunt zorgvuldiger te fundeeren. Dit geldt speciaal van zijn opmerkingen van polemische strekking, waarin de Schrijver over 't algemeen niet gelukkig is, en waarvan het nut mij in een boek als dit bovendien quaestieus voorkomt. Zoo behandelt hij b.v. op p. 226 v. ¹⁾ het prefix *maka-* merkt daarbij op dat zijn opvatting van „het tweede *maka-*” eenigszins afwijkt van die van Kern, zonder dat het mij is mogen gelukken om vast te stellen wat eigenlijk zijn bedoeling is. Kern noemt de beteekenissen „maken tot, gebruiken als” enz. en „uitmaken, vormen, strekken tot” enz. van dit prefix in één adem, zoodat dus een vorm als *makastrī* („als echtgenoot optreden, tot echtgenoot strekken”) eigenlijk een causativum zou zijn. Berg noemt *maka-* in de eerste beteekenis „de actieve, genasaleerde vorm van een praefix *paka-* waarin de eenige eigenaardigheid is, dat de nasaleering het praefix in plaats van het grondwoord zelf treft”, terwijl in het andere geval *maka-* deel heet uit te maken „van een medialen adjectivischen vorm, waarin de nadruk valt op het niet genasaleerd zijn van het grondwoord”. Dat dit iets anders is dan de theorie van Kern is duidelijk, maar wat bedoelt de Schrijver eigenlijk? Moet volgens hem in het laatste geval gedacht worden aan het adjectivische of z.g.n. intransitief-passieve *ma-*? Maar dit komt in het Oud-Javaansch niet voor in zijn passieve

1) De volgorde van Dr. Berg's boek is bij onderstaande opmerkingen niet in acht genomen. Wel is gestreefd naar een zekere groepeerings (eerst komen affixen ter sprake, daarna woordvorm, klankleer, spelling e.a., ten slotte algemeene opmerkingen over terminologie e.d.).

beteekenis, en bovendien verzet zich de imperatief *pakādhpati* „wees de opperheerscher”¹⁾ tegen deze opvatting. Dat het prefix *paka-* en niet het grondwoord genasaleerd wordt (*maka-palana* „tot zadel gebruikende”, *makapakō* „tot spil hebbende”, enz.) is niets bijzonders, daar ook de verwante talen in dit geval geen prenasaleering van het grondwoord plegen toe te passen; wel is het verdwijnen van de *p* van het causatieve *pa-* in den vorm *maka-* een merkwaardigheid²⁾, maar de Schrijver merkt zelf op dat dit in het Oud-Jav. meer voorkomt (*amalaku* van *palaku*, p. 208). Ik kan niet anders zien dan dat er geen enkel formeel onderscheid is tusschen *maka-* in de eene en in de andere beteekenis, en dat Dr. Berg het verschil zoekt waar het niet te vinden is (dat in het tweede geval naast den *maka*-vorm geen passivum staat is geen formeel onderscheid, maar vloeit voort uit de bijzondere beteekenisontwikkeling van *maka-*). De verwarring wordt nog vermeerderd doordat in den tekst sprake is van twee beteekenissen van *maka-*, terwijl in noot 2 op p. 227 wordt gesproken van „het tweede *maka-*”.

Blz. 227 bevat nog meer onduidelijks: „Aan den éénen kant komen deze mediale vormen met *maka-* dus in beteekenis vrij wel overeen met de vormen met *pinaka-*, terwijl zij aan den anderen kant naar hun vorm soms nauwelijks verschillen van de constructie, waarin *a-* voor een samengesteld grondwoord treedt”. Van een vorm met *maka-* kan men toch moeilijk zeggen dat hij formeel „nauwelijks verschilt” van een vorm met *a-*! Of heeft de auteur zich verschreven en bedoelt hij ook in 't tweede geval overeenkomst in beteekenis te constateeren? Daartegen pleit echter weer dat de beteekenis van *a-* die in dit geval in aanmerking komt (nl. die van *awiku* „als monnik optreden”, *apatih* „Patih zijn”, enz.; Kern, l.c. p.203) in Dr. Berg's boek niet wordt genoemd. De gedachtengang van den Schrijver blijft dus onzeker.

In noot 1 op dezelfde bladzijde wordt de uitdrukking *makabuddhi sāttwika* opgevat als te zijn afgeleid van het „samengestelde adjectief” (deze term komt beneden ter sprake) (*a*)*buddhi sāttwika* („goed van inborst”), daar men volgens den

Schrijver anders zou moeten vertalen „*sāttwika* tot inborst hebben”. Waarom deze vertaling noodzakelijk geacht en de eenvoudiger opvatting van Kern („een *buddhi sāttwika* hebben”) verworpen wordt, wordt niet uitgelegd, hoewel *maka-* in de beteekenis „optreden als, zijn” door een substantief pleegt gevolgd te worden en niet door een adjectief, zoodat eenige adstructie wel gewenscht zou zijn geweest.

Een ander prefix *maka-*, optredende in combinatie met een frequentatief infix, bespreekt Dr. Berg op p. 228. Hierbij wordt aan Kern de opinie toegeschreven als zou men in dit geval te doen hebben met „een tertiaire formatie, waaraan voorafgegaan zijn een primaire vorming van een abstract substantief met het praefix *ka-* uit het oorspronkelijke grondwoord, en een secundaire omzetting daarvan in een frequentativum door infigering van *-əl-*, *-ər-* of een variant daarvan”. Dit zegt Kern echter niet: hij spreekt over *ma* (*a*) als „geplaatst vóór een met *ka* gevormd abstract substantief, met door *ar* enz. of herhaling aangeduide frequentatief- of intensief-beteekenis”¹⁾ (deze definitie slaat voor een deel op verschijnselen in verwante talen) en haalt op p. 221 met instemming van der Tuuk's opvatting aan dat *aka* of *maka* is „een voorhechtsel voor door 't inherchtsel *ar* drielettergrepig gemaakte woorden”. Dat eerst *ka-* zou zijn voorgevoegd en daarna eerst het infix aangebracht, is dan ook niet aannemelijk.

Op p. 207 vinden wij iets soortgelijks. De Schrijver zegt hier in nt. 1: „Kern's behandeling van *a-* en *ma-*, die hij op één lijn stelt, kan mij weinig bevredigen. Zijn opvatting, dat in *ma*- twee oude praefixen, *ma-* en **mar-*, samengevloeid zijn, acht ik zeer aanvechtbaar. Zijn onderscheiding van *a-* en *ang-* (*ma-* en *mang-*) lijkt mij onjuist; het verschil in beteekenis ligt uitsluitend aan de nasaleering en heeft met het praefix *a-* of *ma-* zelf, dat in beide gevallen hetzelfde is, niets te maken.” Nu is om te beginnen dit laatste iets wat eerst in 1908 door een studie van Dr. Adriani is komen vast te staan. Men kan er dus moeilijk Kern een verwijt van maken dat hij in 1901 dat inzicht nog niet had. In de tweede plaats zegt Kern juist niet dat in *ma-* de beide prefixen *ma-* en *mar-* zijn

1) Kern, Verspreide Geschriften, VIII, 218.

2) Naast dit *maka-* staat dan ook geen *aka-*!

1) l.c. p.223.

samengevloeid, maar dat „a, ma tevens de functie van a', ma' [met ' duidt hij den gutturalen r-klank aan] overgenomen" hebben ¹⁾), precies het tegenovergestelde dus, daar een derde gang van zaken niet wel denkbaar is. Vermoedelijk hebben we hier te doen met een verschrijving van Dr. Berg of met een minder gelukkig gekozen term, want op p. 187 spreekt hij over den ouden Javaanschen vorm *par-* voor later *pa-*. Daar aan de juistheid van Kern's theorie tot nu toe voor- zoover ik weet niet werd getwijfeld ²⁾ (het voorkomen van vormen met *mar-* naast het ontbreken van *mā-* ³⁾) maakt deze dan ook wel zeer waarschijnlijk) had de Schrijver goed gedaan zijn afwijkend standpunt door argumenten te staven. Of bedoelt hij soms te zeggen dat men in dit geval met slechts één prefix, nl. *ma-* (ontstaan uit *mar-*, zie de boven geciteerde uitspraak op p. 187) te doen heeft, en men dus nòch van samenvloeiing van twee prefixen, nòch van overneming van de functie van het eene door het andere kan spreken? Hoewel de behandeling van het prefix *ma-* op p. 208 het zou kunnen doen vermoeden (de Schrijver noemt de vormen met *mar-* in 't geheel niet!), is deze theorie toch te zeer in strijd met de feiten dan dat ik zou kunnen aannemen dat Dr. Berg haar zou aanhangen.

Wat den verderen inhoud van de noot betreft heeft Dr. Berg het ongetwijfeld bij 't verkeerde eind. A- en *ma-* zijn wel degelijk op één lijn te stellen, want er is, in aanmerking genomen de verschijnselen die tal van verwante talen in dit opzicht te zien geven, geen enkele reden om de afleiding van a- uit *ma-* te betwijfelen ⁴⁾. Ook de onderscheiding van (m)a- en (m)ang- is juist te achten: het adjectivische *ma-* (Oud-Jav. *mata-kut* enz.) en het gelijkkluidende actieve prefix (welk laatste in de Westelijke talen door een nasaal pleegt gevolgd te worden waar dit mogelijk is; Oud-Jav. *manangis* enz.) mogen in oorsprong één zijn (wat ik niet wil betwisten), zij zijn toch te ver uiteengegaan in functie dan dat men ze niet afzonderlijk zou kunnen, ja moeten behandelen, zooals

alleen al blijkt uit het nominale prefix *pa-*, dat wel naast het tweede maar niet naast het eerste *ma-* staat.

De Schrijver had dan ook beter gedaan zijn critiek te richten op de werkelijke zwakke plekken in Kern's betoog, waaronder zeer fundamenteele zooals de vertaling „met, hebbende" van (m)a op p. 201 en de daaruit voortvloeiende verwarring op p. 202, het vertalen van uitdrukkingen als *maputra*, *maprabhu* met „jegens (zijn) zoon, heer" (203), enz. (M)*adoh* (ver) kan men desnoods, als men dat wenscht, weergeven door „met afstand", maar deze vertaling is gewrongen en in geen geval mag men daaruit abstraheeren dat (m)a „met" beteekent. (M)*awulu* beteekent ook niet „behaard" (202) maar „harig" (de vertaling „behaard" zou desnoods ook wel te verdedigen zijn, nl. wanneer men aanneemt, wat Kern echter niet doet, dat ook in dit geval *ma-* de rol vervult van het met de gutturale r gesloten prefix, dus van *mar-* of een van zijn bijvormen). Dit laatste kan inderdaad in sommige gevallen als possessief prefix worden opgevat (evenals Mal. *bër-*), wat intusschen nog niet zeggen wil dat dit de eigenlijke beteekenis is. *Mawwah* (Mal. *běrbuah*) beteekent niet „vruchten hebben, vruchten bezitten", maar „vruchten dragen" of ook „vruchten voortbrengen", want tusschen het verrichten en het gaan verrichten van een handeling, het verkeeren en het komen in een toestand wordt in 't algemeen in de Indonesische talen geen onderscheid gemaakt. Hier te spreken van een „overgang" van beteekenis (Kern, p. 202) is onjuist. Een vorm als *akēmūl putih* (p. 201 v.) is niet met 't adjectivische (m)a- gevormd en moet al naar omstandigheden vertaald worden met „een witte sjaal omdoen" of „een witte sjaal dragen, aanhebben".

Op dezelfde wijze is *mānak* (=Mal. *běranak*) wel te vertalen met „een kind, kinderen krijgen" of „een kind, kinderen hebben", maar de eigenlijke beteekenis is „in de verhouding van ouder tot kind staan of komen te staan tot een of meer personen" ¹⁾. *Asih nira maputra* is dus „zijn liefde in zijn verhouding (als vader) tot zijn zoon" wat men vrij kan vertalen met „zijn

1) L.c. p. 202 v.

2) Brandes, *Bijdrage tot de Vergelijkende Klankleer der Westersche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische Taalfamilie*, p. 134, nt. 2.

3) Zie Kern, l. c. p. 203 en de noot.

4) In dit verband vergelijk men nog de uitspraak *ārga* van het aan het Sanskrit ontleende woord *mārga* (Berg, p. 183).

1) Duidelijk komt dit uit in de door Juynboll (*Oud-javaansch-Nederlandsche Woordenlijst*, p. 21) opgegeven uitdrukking *mānak ri* „tot kind hebben".

liefde jegens (zijn) zoon". Hieruit een beteekenis *ma* = „jegens" te distilleeren (Berg, p. 208) gaat niet aan. *Maprabhu* is niet „jegens (zijn) heer", maar „in de verhouding van (onderdaan en) heer tot iemand staan". In dit verband vergelijkte men een woord als Jav. *buyut*, dat zoowel „overgrootouder" als „achterkleinkind" (dus ook een wederkerige verhouding) kan aanduiden, en tal van andere meer.

Over *ma*- merkt Dr. Berg voorts nog op dat het de genasaleerde vorm is van *pa*- (p. 208). Hoewel het een veel verbreide gewoonte schijnt te zijn om zich in schoolboeken en tegenover schooljongens met meer stelligheid uit te laten dan de feiten eigenlijk wel veroorloven (een gewoonte die ik niet bewonderen kan), lijkt mij deze uitspraak toch wel wat erg apodictisch. Volgens Jonker lijdt het geen twijfel dat *ma*- eens een afzonderlijk (pronominaal) woordje is geweest, en al zijn de gronden waarop hij deze uitspraak bouwt voor een deel niet overtuigend, er zijn er ook bij die meer bewijskracht hebben, en die men in elk geval niet zonder meer mag op zij schuiven¹⁾. Natuurlijk zijn er voor de afleiding van *ma*- uit *pa*- wel argumenten aan te voeren, maar positieve aanwijzingen ontbreken voorzoover ik weet geheel. Misschien hebben *ma*- en *pa*- in oorsprong wel niets met elkaar te maken, en zijn zij eerst in later tijd aan elkaar verbonden geraakt om verder gezamenlijk hun weg door het leven te gaan! Een soortgelijke opmerking betreft het prefix *pa*-. Volgens Dr. Berg is het causatieve *pa*- hetzelfde als het gelijkkluidende, met het verbale *ma*- corresponderende element (p. 208), maar ook dit is niet meer dan een veronderstelling. Onjuist is de veel verbreide meening dat het Maleische *për*- in vormen als *měmpěrsěmbahkan* e.d. hetzelfde causatieve prefix is. *Pěr*- is de substantivische vorm die behoort bij het intrans. *běr*- (*měmpěristěrikan* bv. is het transitivum bij *běristěri*), terwijl het causatieve prefix nooit door een consonant gesloten is.

Het prefix *pa*- komt nog eens ter sprake op p. 222, waar over de vormen die zoowel *pa*- als *-akě*n vertoonen wordt gehandeld. De Schrijver denkt ter verklaring van deze vormen aan de ook

van elders bekende verdringing van het causatieve *pa*- door *-akě*n: „..... dit verschijnsel (bepaalt zich) niet tot de causatieven, maar komt algemeener voor, hetgeen nauwelijks verbazing kan wekken, daar de beteekenisschakeeringen en van *pa*- en van *-akě*n vrij talrijk zijn. Vooral in het Oud-Javaansch, veel zeldzamer in het huidige Javaansch, treffen we vormen aan, waarin we *pa*- en *-akě*n beide gebruikt vinden, en die dus wel den overgang vormen van den ouden naar den nieuwen toestand, van vormen uitsluitend met *pa*- naar vormen alleen met *-akě*n dus". Tegen deze gelijkstelling valt echter op te merken dat het hier juist geen verdringing van *pa*- door *-akě*n, maar een gecombineerd gebruik van beide elementen betreft, dat bovendien vrijwel uitsluitend in vormen met het infix *-in*- te constateeren valt. De auteur komt niet verder dan tot Kern's uitspraak¹⁾ „een vaste regel voor dit spraakgebruik is nog niet gevonden" (die eigenlijk alleen op de Nieuw-Javaansche vormen met *pa*- en *-akě*n slaat, maar dat doet minder ter zake), en voegt er aan toe: „Indien de hierboven geuite veronderstelling, dat de vormen met *pa*- en *-akě*n overgangsvormen zijn, juist is, spreekt het vanzelf, dat we een vasten regel juist allerm minst mogen verwachten". Die veronderstelling is echter niet juist, en een vaste regel is dan ook wel te vinden: uit de talrijke door Kern gegeven voorbeelden blijkt duidelijk dat *pa*- gebruikt moet worden wanneer het grondwoord van den *-akě*n-vorm een intransitief werkwoord met *ma*- is, bv. *pinatapākě*n (voor wien ascese wordt uitgeoefend), van *matapa* (ascese bedrijven), *pinarabyakě*n (tot echtgenoot genomen), van *marabi* (trouwen, getrouwd zijn), *pinasotakě*n (op wien 't verlangen gericht is), van den stam *sot*, eveneens een substantief. De vormen die alleen *-in*- en *-akě*n hebben (p. 252 vv.) zijn alle van transitieve verba afgeleid. In *pinagawayakě*n *jantracakra* (waarvoor gemaakt waren, voorzien van (een of meer) spinnewielraderen) is het logisch object van *magaway*, nl. *jantracakra*, onbepaald; een transitivum met onbepaald object wordt in vele talen, waaronder het Oud-Javaansch, geheel behandeld als een intransitivum. Het Nieuw-Jav. *magawe'ake* — *paga*-

1) Over de „Vervoege" Werkwoordsvormen in de Maleisch-Polynesische Talen, B. K. I., Dl. 65, p. 292 vv.

1) l.c. p. 252.

we'ake is op dezelfde wijze te verklaren: *magawe* is een oude afleiding met het thans doode prefix *ma-*, met de speciale beteekenis „veldarbeid verrichten”, zuiver intransitief dus, en *magawe'ake* is daarvan de *-ake*-vorm („veldarbeid verrichten met een bepaald dier”). Een intransitieve *ma*-vorm heeft, in tegenstelling met een transitieve, deze eigenaardigheid dat het prefix er een onlosmakelijk bestanddeel van uitmaakt. Kan van een transitief werkwoord de stam in verschillende functies optreden (als imperatief bv.), bij een intransitivum is dit in 't algemeen niet mogelijk (behalve bij de *-um*-vormen), en moet het prefix, waar dit aanwezig is, in alle gevallen gebezigd worden. Wanneer nu een intransitieve uitdrukking als *matapa* van het suffix *-akēn* wordt voorzien en een object krijgt, is de aldus ontstane vorm wel is waar een transitivum, maar met deze eigenaardigheid dat het object speciaal behoort bij het suffix en niet bij het grondwoord ¹⁾. Dit laatste blijft intransitief, en dit is de reden van het behouden blijven van *pa-* in den imperatief, den *-in*-vorm, enz.

De zooveen behandelde vormen bevatten dus geen causatief prefix. Dit is wel het geval met die met *paha-* (*paa-*), die de Schrijver noemt op p. 243 v. Tegen den term „het prefix *pa(h)a-*” heeft hij bezwaar, op grond van het feit dat een vorm als *paalba* (*pahalēbā*) „verruimen” eigenlijk bestaat uit *pa-* en het met *a-* afgeleide adjectief *alba* (*alēbā*) ²⁾. In dit opzicht is hij echter niet consequent, want hij spreekt op p. 226 wel van het „samengestelde praefix” *paka-* (*maka-*), dat toch in precies dezelfde omstandigheden verkeert (voorzoover het causatief is nl., want er zijn verscheidene prefixen *maka-* en *paka-*). Het causatieve *paka-* staat tot het adjectivische *ma-* als *pa(h)a-* tot *(h)a-*, en beide prefixen beteekenen dan ook precies hetzelfde (*paka-* heeft echter een bijzondere functie gekregen in het Javaansch). Vormen als *pahalawō* „wees opgeruimd, goedsmoeds!” (Kern, p. 228) beantwoorden geheel aan overeenkomstige afleidingen met *paka-* in het Bare'e. Men heeft hier te doen met een bepaalde manier om den modalen imperatief

uit te drukken. Wanneer men maar niet uit het oog verliest dat *pa(h)a-* is samengesteld uit *pa-* en *(h)a-*, behoeft er geen bezwaar te zijn om te spreken van een prefix *pa(h)a-*.

Eenigszins anders staat de zaak met *saka-*, waarover de Schrijver spreekt op p. 246. Daar men in dit geval te doen heeft met een volkomen levend element *sa*, gevoegd voor substantivische afleidingen met *ka-* (*sakaarēp*, „heel de *kaarēp*, al het gewenschte”, *sakaaub*, „heel het beschaduwde”), terwijl aan *saka-* als zoodanig geenerlei beteekenis kan worden toegekend, doet men m.i. beter ook niet van een prefix *saka-* te spreken. Minder gelukkig is 's Schrijvers opmerking: „Wellicht hangt dit *saka-* wel samen met het formatief *maka-* of *aka-*....., waarvan eveneens een substantief-afleiding met *ka-* de basis is.” De bedoeling hiervan schijnt te zijn de mogelijkheid te opperen dat *ka-* in vormen als *makagurilap* (flikkeren), *maka-garabag* (met een helsch rumoer), enz. hetzelfde is als dat van *kaarēp*, *kaaub*, enz. Gaat men er echter van uit, zooals Dr. Berg doet, dat aan eerstgenoemde (*m*)*aka*-vormen een substantief-afleiding met *ka-* ten grondslag ligt, dan is dit volkomen zeker. Het lijkt mij alleen minder juist in zoo'n geval van „samenhang” te spreken.

Een geheel ander element dan *pa-* is *pi-*. Te veel worden deze beide voorvoegsels in de grammatica's op één lijn gesteld. Ook Dr. Berg spreekt van „het causatieve *pi-*” (p. 243), wat niet juist is. Het eenige wat men zeggen kan is dat met *pi-* afgeleide vormen wel eens als causatieven vertaald moeten worden — wat echter heel iets anders is.

Onbegrijpelijk is wat de Schrijver op p. 238 over het element *ng* opmerkt: „De Javaansche telwoorden van twee tot negen worden vóór een substantief voorzien van het lidwoord *ng* (N. J. *ro-ng tahun*, *tēlu-ng t.*, *pat-a-ng t.*, enz.). Hier achter het aan het Sk. ontleende telwoord *pañca* wordt het echter niet gebruikt; blijkbaar had in den tijd van het ontstaan van dezen tekst *ng* als levend woord reeds eenigszins zijn waarde verloren.” Hiertegen valt in de eerste plaats op te merken dat de vormen *sa-*, *ro(ng)*, *tēlu(ng)*, *pata(ng)*, enz. een aparte serie telwoorden vormen, die alleen optreden in samenstelling met het volgende woord (dat

1) Bij transitieve grondwoorden krijgt men in dergelijke gevallen vormen met twee objecten.

2) Terecht verwerpt de auteur door deze afleiding Kern's twijfel aan de identiteit van *(h)a-*.

steeds een aanduiding van een maat of hoeveelheid is), en in de tweede plaats dat op *pañca* in den tekst het eveneens aan het Sanskrit ontleende *rātrya* volgt. Redenen te over dus om het ontbreken van *ng* verklaarbaar te maken. Hoe hier verband zou kunnen bestaan met het al of niet levend zijn van *ng* is mij niet duidelijk.

Omtrent het suffix *-i* huldigt de Schrijver de opvatting dat het nauw verwant is aan *di*, en dat het Maleische voorzetsel *di* hetzelfde woord is als het gelijkkluidende passieve voorvoegsel (p. 220). Dat hij hier niet eenige vraagteekens heeft geplaatst zal wel weer toe te schrijven zijn aan de omstandigheid dat hij voornamelijk voor schooljongens schreef, aan wie men nu eenmaal een grootere mate van zekerheid schijnt te moeten geven dan waarover men zelf beschikt. Niet duidelijk is mij waarom de auteur zich zoo verbaast over de meervoudige functie van dit suffix en een „bevredigende behandeling” daarvan wenscht: deze in tal van Indonesische talen zeer gewone beteekenis vloeit onmiddellijk uit de locatieve voort (vgl. ook in het Ned. het prefix *be-* in *bekloppen* e. dgl.). Het synonieme element *-an*, dat zoo dikwijls collectieve beteekenis heeft, is in dit opzicht bijzonder duidelijk. De Schrijver denkt ter verklaring van de meervoudige verba met *-i* speciaal aan de vormen met *a-* + herhaald of geredupliceerd grondwoord + *-an*, maar dit is niet noodzakelijk.

Het is wel eigenaardig dat Dr. Berg een soortgelijke moeilijkheid, die ten opzichte van het suffix *-akĕn* bestaat, niet ziet, hoewel het toch m.i. niet zoo gemakkelijk is om te begrijpen hoe de beteekenis „met betrekking tot” over kan gaan in die van „met” (instrumentaal en sociatief). „Op den loop gaan met betrekking tot” zal toch eerder beteekenen „op den loop gaan voor, ontvluchten” dan „op den loop gaan met”! Daar ik dit punt uitvoerig hoop te behandelen en tot een hypothetische oplossing te brengen in het tweede deel van mijn *Klank- en Vormleer van het Morisch* kan het hier verder blijven rusten.

Een andere moeilijkheid schept de Schrijver zich op p. 204 v., waar hij zegt: „In enkele gevallen komt de nasaleering voor in met het praefix *pa-* en het suffix *-an* samengestelde woorden. Een bevredigende verklaring hiervoor is nog niet gevonden; in sommige gevallen kan men inder-

daad een actief en een passief element in deze woorden aanwijzen, maar lang niet altijd. In het algemeen is nasaleering bij het aanhechten van passieve affixen uitgesloten.” *An* is echter geen passief maar een locatief suffix, dat alleen secundair in sommige talen wel eens passieve beteekenis kan hebben, maar in gevallen als waarom het hier gaat eenvoudig geplaatst wordt achter een nomen verbale om niet de handeling zelf maar de plaats waar deze geschiedt aan te duiden. Deze formatie is in tal van talen gebruikelijk (bv. Mal. *pĕnghadapan*, *pĕngajian*) en de verklaring levert in werkelijkheid geen enkele moeilijkheid op. De Schrijver zoekt het veel te ver wanneer hij in *pangeran* en *panĕmbahan* „een actief en een passief element” wil constateeren: van den stam *her* of *er* is *pang(h)er* het nomen verbale en daarvan is *pangeran* de locatieve afleiding: „plaats van opwachting-maken”. Men kan dit woord zeer goed passief vertalen maar daarmee wordt het nog niet tot een passieven vorm gestempeld!

Zeër beslist op een dwaalspoor is Dr. Berg bij zijn poging tot verklaring van het optreden van den substantief-vorm van het werkwoord na woordjes als *an*, *yan*, *tan*, enz. (p. 204). Hij heeft voor dit verschijnsel een zuiver fonetische verklaring: „de samenhang tusschen partikel en volgende vorm is dan blijkbaar zoo innig, dat de slotnasaal van het partikel aan de behoefte tot nasaleering reeds voldoet” en de nasaal dus verloren gaat. Deze verklaring kan echter niet dienen, want ook na *k*, *t* en *r* (*ak*, *yat*, *tar*, enz.) treedt, zooals Kern uitvoerig heeft uiteengezet, de substantief-vorm op. Dat de *n* van *tan*, *apan* e.a.¹⁾ oorspronkelijk van deze woorden geen deel heeft uitgemaakt en zij dus eigenlijk *ta*, *apa* enz. luiden, is reeds lang geconstateerd²⁾, en aan geen den minsten twijfel onderhevig. Het element *n* moet beschouwd worden als pronomen van den derden persoon enkelvoud, oorspronkelijk deel uitmakende van een vervoegden vorm (waarvan steeds een verbaal substantief of daarmee corresponderend woord ten grondslag ligt); vandaar het veelvuldig optreden van het prefix *pā-*, dat in *tanpa* deel is gaan uitmaken

1) Van *an* is dit niet geheel zeker, daar het zou kunnen bestaan uit *an* + *n*; vgl. echter *ak*, *ar*, enz. en Kern, p. 287.

2) Kern, l.c. p. 261.

van een nieuw, uit drie elementen samengesteld woord¹⁾.

Een ander pronominaal prefix is *t-*. Over dit voorvoegsel en het daarmee in bepaalde gevallen afwisselende *at-* merkt de Schrijver op dat Kern in den loop der jaren verschillende verklaringen van deze elementen heeft gegeven, die thans in zijn *Verspreide Geschriften* onverzoend naast elkaar staan (p. 214, nt. 2). Het is inderdaad zeer te betreuren dat men bij dezen herdruk geen enkele poging heeft gedaan om de in oudere opstellen voorkomende meeningen, waarvoor later door den Schrijver andere in de plaats zijn gesteld, als zoodanig aan te duiden. Hoewel er voor een onveranderden herdruk ongetwijfeld goede redenen bestonden, is het practisch resultaat toch dit dat de lezer genooddaakt is zijn weg te zoeken in een dwaal-
tuin, nog verergerd door de omstandigheid dat men ook de chronologische volgorde niet in acht heeft genomen. Vandaar dan ook dat men, zooals Dr. Berg aangeeft, over de bovengenoemde elementen eerst opgaven aantreft uit 1901, vervolgens uit 1906 en tenslotte uit 1889. De laatste opvattingen zijn echter van 1906, in welk jaar Kern *at-* uitdrukkelijk verklaart als „dat ge” (*a + t*)²⁾. Er is geen enkele reden om deze verklaring niet ook toe te passen op het in imperatiefvormen optredende *at-*, te minder omdat de uit 1889 dateerende gelijkstelling van dit laatste met Tagaalsch *at* („en, dat, omdat”) niet meer is dan een gissing die alleen waarschijnlijk werd gemaakt door de onjuiste vertaling van één uitdrukking, nl. *nda't atita*, door Kern opgevat als „nadat dan nu”, maar in werkelijkheid ook een imperatief³⁾ en dus op één lijn staande met de andere imperatieven van deze formatie⁴⁾. Volgens Dr. Berg zou *at-* zijn op te vatten als „een voor

de uitspraak noodige variant” van *t-*, maar deze theorie¹⁾ lijkt mij verre de mindere van die van Kern. De aandacht zij er nog op gevestigd dat de Schrijver tot tweemaal toe in dit verband Kern verkeerd citeert, op p. 214 (nt. 2) alleen naar de letter, maar op p. 215 (nt. 1) ook naar den geest: dat de combinatie van *t-* en *-ën* alleen bij intransitieven voor zou komen kan Kern moeilijk gezegd hebben (men denke aan den vorm *tucapën*!); op de aangehaalde plaats (p. 210) staat dan ook iets anders, n.l. dat bij intransitieven alleen *t- + -ën*, niet *t- + -a* voorkomt. Daar echter ook in het vervolg van de noot een voor mij althans onbegrijpelijke uitdrukking voorkomt is het mogelijk dat de tekst hier in de war is geraakt.

Wat van *at-* geldt geldt ook van *ndak-*: vergeleken bij die zijner voorgangers is de verklaring van dit prefix die Dr. Berg op p. 213, nt. 1, voorslaat, geen verbetering. Hij wil *ndak-* niet met een persoonlijk voornaamwoord van den eersten persoon in verband brengen, maar met Mal. *hëndak*. Hoe is het dan echter te verklaren dat *ndak-* alleen gebezigd wordt voor den eersten persoon? Beide opvattingen behoeven elkaar bovendien in 't geheel niet uit te sluiten. Naar mijn meening²⁾ zijn *dak-*, *ndak-* en *tak-* het best te splitsen in *da* (*nda*, *ta*) en *k*, waarvan het laatste het z.g.n. verkorte voornaamwoord van den eersten persoon enkelvoud is en het eerste bekend is uit het Bare'e (*da*), het Morisch (*ta*) en het Maleisch (*hëndak*), misschien ook uit het Oud-Javaansch zelf (*nda*)³⁾. *Da*, *ta* en *hëndak* geven alle een futurum of juist een willen, een voornemens zijn te kennen.

De over *den-* en *di-* als elementen tot vorming van het passief en den modalen imperatief door den Schrijver voorgestane theorie (p. 216) is niet anders dan een variant van de tot nu toe verdedigde opvattingen, waarvan zij zich echter alweer ongunstig onderscheidt door een grooter aantal hypothesen.

1) Kern, p. 278 vv.; Jonker, Over de „Vervoegde” Werkwoordsvormen in de Maleisch-Polynesische talen, BKI, 65, p. 302 vv. Volgens p. 305 v. van laatstgenoemd artikel komen ook verbindingen als *tan ma-* voor. De daarvan door den Schrijver gegeven voorbeelden (*tarmasih*, *tarmatakut*) bevatten echter vervoegde vormen van adjectiva, waarvan geen *pa-*afleidingen voorkomen. Dikwijls zijn de substantief-afleidingen van adjectiva in vorm gelijk aan de adjectiva zelf.

2) l.c. p. 287, vgl. p. 278.

3) „Er worde gezwezen van”, Juynboll, l. c. p. 322.

4) Ook de op p. 294 v. geuite meening dat de partikel *ta* aan een imperatief kan voorafgaan (waarom ergert Dr. Berg zich toch zoo aan de uitdrukking „imperatief-partikel”?) kan blijkbaar vervallen; zie p. 209.

1) De Schrijver gaat daarbij uit van den regel dat voor een consonant *t-* door *at-* wordt vervangen. Deze regel schijnt intusschen niet zonder uitzondering te zijn, want bij Juynboll (l.c. p. 216) vind ik den vorm *twawa* „breng” opgegeven.

2) Klank- en Vormleer van het Morisch, I, p. 103.

3) Pigeaud, De Tantu Panggëlaran, p. 17.

De Schrijver negeert bovendien geheel de bezwaren die tegen de gelijkstelling van het Javaansche *di-* met het locatieve element *di-* (= *di*) kunnen worden ingebracht ¹⁾ en schijnt de hoofdmoeilijkheid te zien in het optreden van *den-* als passief element, ter verklaring waarvan hij naar de (voor het Oud-Jav. intusschen hypothetische!) gelijkheid van *di-* en *den-* in den voluntatief verwijst. *Den-* levert evenwel als voluntatief-vormer eer meer dan minder moeilijkheid op dan als passief element. Naar mijn meening is het in de eerste functie het best te verklaren als samengesteld uit *de* + *ən*. Voor de verklaring van *di-* als aanduiding van den modalen imperatief kan men dan verwijzen naar de gelijkheid van *di-* en *den-* als passieve elementen ¹⁾.

Ook in de verklaring van den vorm (*m*)*angetan* (Nieuw-Jav. *ngetan*) is Dr. Berg minder eenvoudig dan zijn voorgangers. Hij denkt aan een hypothetisch grondwoord *ketan*, uit *ka-etan*, afgeleid van een eveneens hypothetischen bijvorm *etan* van *wetan* ²⁾. Onder de verschillende opvattingen die de grammatici van dezen vorm geven, heb ik de m.i. meest voor de hand liggende, de verklaring van de *ng* (in plaats van *ngw* of *m*) van *ngetan* uit de werking der analogie van *ngidoel*, *ngoelon* en *ngalor*, nog niet aangetroffen. De meening van Kern en Berg dat in vormen als *angawetan*, *angajawa* het voorzetsel *ka* „naar” verborgen zou zijn, lijkt mij weinig aannemelijk, daar dit woordje wel in het Maleisch, Sundaasch en Balisch, maar niet in het Javaansch voorkomt. Bovendien is voor het vormen van een werkwoord dat de richting aanduidt waarin iemand of iets zich beweegt de enkele neusklank voldoende (*nəŋgən*, *njabrang*, *ngidoel*, *ngadaton*, *magəlaran*, enz.). Wel verklaart de Schrijver den vorm *añjawi* „naar Java gaan” uit *angajawi* (p. 237), maar het betreft hier niet een enkel geval (er zijn maar heel weinig voorbeelden van dergelijke vormen met (*m*)*anga*) maar een heele groep van werkwoorden. Ook al zou men het echter met laatstgenoemde afleiding eens zijn ³⁾, daaruit behoeft nog niet te volgen dat *manga-* van *ka* en zeker niet dat

het van het voorzetsel *ka* moet worden afgeleid. Er is ook een prefix *manga-*, dat met het gewone nasaalprefix afwisselt en niet alleen in het Sundaasch en andere talen, maar ook in het Javaansch voorkomt, zooals de Schrijver zelf opmerkt op p. 238 ¹⁾, waar hij ter verklaring van den overgang van *angajawi* in *añjawi* verwijst naar de analogie van eenige andere vormen, „die zoowel gewoon genasaleerd kunnen worden als door voorvoeging van *nga-* (d.w.z. die afgeleid zijn van het primaire grondwoord dan wel van een secundaire afleiding met het praefix *a-*)”. Tegen deze laatste afleiding valt in te brengen dat zij op z'n zachtst gezegd zeer onzeker is, en bovendien (zooals uit de verwante talen blijkt) alleen mogelijk wanneer men aanneemt dat de Schrijver bedoelt te zeggen dat in bepaalde gevallen om fonetische redenen als basis van de afleiding met den neusklank een vorm met „voorslag” *a* werd gebezigd. Of heeft hij op andere gevallen, waarin een werkelijk prefix *a-* optreedt, het oog? Dan is het jammer dat hij geen voorbeelden gegeven heeft en had hij in elk geval deze vormen niet in één adem mogen noemen met die met het prefix *nga-* (*anga-*, *manga-*).

Hiermee nemen wij afscheid van de grammaticale elementen, om over te gaan tot een tweede reeks van opmerkingen, die in hoofdzaak woordvorm, klankleer e. d. betreffen. Zooals te begrijpen is volgt Dr. Berg bij zijn behandeling van de worteltheorie de uiteenzettingen van Dr. Brandstetter, waarmee hij echter, zooals op p. 170 noot 1 blijkt, niet in alle opzichten instemt. Werd boven van de polemieken tegen Kern betoogd dat zij niet geslaagd kan worden genoemd, ook de tegen Brandstetter gerichte opmerkingen zijn niet gelukkig. Dat er aan zijn werk „fouten kleven” zal wel waar zijn (met welken menschelijken arbeid is dat niet het geval?), maar de bezwaren die Dr. Berg tegen zijn methode ontwikkelt kunnen toch moeilijk als zoodanig worden aangemerkt. Tegen den term „Indonesische talen” is inderdaad wel iets, zelfs veel in te brengen,

1) Jonker, l. c. p. 324.

2) p. 211, nt. 1.

3) Ook Lafeber (Vergelijkende Klankleer van het Niasisch, I, p. 46) verklaart het prefix dat in het Maleisch voorkomt als „*mě-* met den neusklank” uit *manga*.

1) Zie ook Lafeber, l. c. p. 47. In een geval als *ngəmatjan* denkt Kiliaan weer aan een grondvorm *kəmatjan* of *kamatjan* (Javaansche Spraakkunst, p. 35), doch wat zou die in dit geval moeten beteekenen?

maar hij bewijst in de praktijk toch goede diensten en heeft, bij gebrek aan beter, wel degelijk reden van bestaan; hem te vervangen door de uitdrukking „talen van Indonesië”, zooals Dr. Berg wil, is daarentegen geen verbetering, omdat de grenzen van de Indonesische talen geenszins samen vallen met die van het geografische begrip Indonesië. Het aannemen van één oorspronkelijke taal (het „Oer-Indonesisch”) waaruit de Indonesische talen ontstaan zijn, is een methodische noodzakelijkheid; van het hypothetisch karakter dezer grondtaal is Dr. Brandstetter even sterk overtuigd als Dr. Berg ¹⁾, maar als werkhypothese bewijst zij even goede diensten, ja is zij even onmisbaar als de algebraïsche formules in de wiskunde. Het eenige bezwaar zou kunnen zijn dat de term Oer-Indonesisch tot verkeerde, door Dr. Brandstetter niet bedoelde conclusies kan leiden ten aanzien van de geschiedenis van het ontstaan van de verschillende groepen van Maleisch-Polynesische talen uit de oertaal, in zooverre men nl. zou kunnen meenen dat naast het „Oer-Indonesisch” als zusters talen een „Oer-Melanesisch” en een „Oer-Polynesisch” staan, terwijl Dr. Brandstetter blijkbaar bedoeld heeft zich te beperken tot die groep der Maleisch-Polynesische talen die niet alleen het best bekend maar ook het minst afgesloten is, zonder zich over de verhouding tot de meer Oostelijk gelegen talen uit te laten. Deze methode heeft praktisch zeer groote voordeelen, want strekt men zijn veld van onderzoek te ver uit, dan loopt men eenerzijds gevaar in de zee van feiten, vooral van die welke de zeer verloopende talen van Oceanië te zien geven, te verdrinken, terwijl men aan den anderen kant heel weinig vergelijkingsmateriaal overhoudt. Heeft men daarentegen voor een bepaald taalgebied een (hypothetische) grondtaal waar men eenig houvast aan heeft, opgesteld, dan kan men met behulp van die werkhypothese verder komen, zooals duidelijk blijkt uit een boek als „A comparative study of the Melanesian Island Languages” van S. H. Ray ²⁾, waarin deze auteur de Melanesische talen onderzoekt op haar Indonesisch element, en tot de conclusie

komt dat dit vooral voorkomt in het centrum van Melanesië, terwijl het in sommige streken van het Noorden en het Zuiden bijna geheel ontbreekt. Hierop en op het voorkomen van Papoea-talen in Melanesië bouwt hij dan een theorie waarvan de kern is dat het Indonesische element in Melanesië daar eigenlijk vreemd en aan immigratie te danken is. De waarde dezer theorie behoeven wij hier niet te onderzoeken, maar het is wel duidelijk dat wanneer men voor het vaststellen van een „Oer-Austronesische grondtaal” ook talen als de zooeven genoemde, waarin het aanwijsbare Maleisch-Polynesische element zoo gering is, in aanmerking ging nemen, het resultaat niet veel om 't lijf zou kunnen hebben.

Intusschen richt zich, als ik Dr. Berg goed begrijp, zijn bezwaar minder tegen den term „Oer-Indonesisch” als zoodanig als wel tegen het aannemen van één oertaal in plaats van twee of meer. Maar ook de twee of meer „moedertalen” waar Dr. Berg van wil spreken zijn volgens hem „ongetwijfeld verwant”, en dus al evenzeer tot één hypothetischen grondvorm terug te brengen, zoodat ik niet kan zien dat men op deze wijze veel verder komt, te minder omdat de meeste Indonesische talen wel uit een mengsel van verschillende idiommen zullen bestaan en dus het vaststellen van wat tot de eene en wat tot de andere „moedertaal” moet worden gerekend wel bijzonder moeilijk is, en bij den tegenwoordigen stand van het onderzoek waarschijnlijk wel ondoenlijk. Zeer terecht wijst de Schrijver er op dat men zich het probleem van de onderlinge verhouding der Austro-Aziatische talen niet ingewikkeld genoeg kan voorstellen, in verband met allerlei praehistorische verhuizingen en mengingen en met het intensieve handelsverkeer tusschen de verschillende streken van den Archipel dat volgens hem sinds $\pm$ 600 A. D. onderhouden werd (daarom is het juist van zoo groot belang om de talen van geïsoleerde streken, zooals de eilanden ten Westen van Sumatra en de binnenlanden van Borneo en Celebes, te bestudeeren!).

De auteur verwijt Prof. Brandstetter ook dat hij bij zijn behandeling „de mogelijkheid van onderling contact en daarmee gepaard gaande onderlinge woordontleening zeer onderschat”. Hier tegen moet echter worden opgemerkt dat het

1) Zie o.a. *Gemeinindonesisch und Urindonesisch*, p. 6, § 13.

2) Cambridge 1926, XVI en 598 pp.

weinig aanbeveling verdient om de behandeling van een bepaald onderwerp als een worst te beschouwen waar men van alles en nog wat in kan stoppen, daar dit, zooals o.a. Jonker's geschriften duidelijk bewijzen, aan de leesbaarheid zeer veel afbreuk doet. Het is juist een van de groote verdiensten van Prof. Brandstetter, dat hij veelomvattende onderwerpen heeft behandeld met een helderheid en een simpelheid van betoogtrant die den oningewijden lezer weinig vermoeden geven van aard en omvang van de feiten-moles die de auteur daarvoor moet hebben gedigereerd. Met bovenstaande opmerking wil natuurlijk niet gezegd zijn dat men zich, wanneer men taalvergelijking doet, niet eerst op de hoogte moet stellen van het vreemde, voor vergelijking niet bruikbare element in de betrokken talen, noch ook de mogelijkheid ontkend dat Brandstetter in dit opzicht wel eens een fout heeft gemaakt. Het ware echter wel wenschelijk geweest wanneer de auteur zulks door voorbeelden had geïllustreerd. Over 't algemeen laboreert zijn boek aan gebrek aan voorbeelden, wat de duidelijkheid niet bevordert.

Meer succes zou de Schrijver hebben gehad wanneer hij zijn critiek had gericht op Brandstetter's theorie van de Indonesische wortels, waaruit hij de hoofdzaken reproduceert op p. 173 v.¹⁾ Geheel onbewezen en zeer weinig waarschijnlijk acht ik bv. (om alleen dit te noemen) de voorstelling dat woorden als *pasuk*, *isuk* als 't ware zijn samengesmeed uit een prefix *pa-*, *i-*, enz. en den wortel *suk*, en dat die formantia, voorzoover er gelijkkluidende affixen naast staan (*pa-*, *i-*, enz.), met die affixen, die in vele talen nog levend zijn en grammaticale functie hebben, identiek zijn. Deze laatste gelijkstelling vindt vrijwel nooit eenigen steun in beteekenisovereenkomst van formatief en affix, en waar dit wel het geval schijnt te zijn blijkt zulks bij beter toezien gewoonlijk toch onhoudbaar. En de z.g.n. „wortel” is niets meer dan een abstractie, zeer dienstig om het verband dat naar vorm en beteekenis tusschen een aantal woorden bestaat te formuleeren,

1) De bedoeling van het volgende is niet de waarde van de worteltheorie als *zoodanig* aan te tasten, maar alleen om positie te nemen tegen bepaalde m.i. te ver gaande gevolgtrekkingen, die zoo licht kunnen leiden tot de neiging om de taal in een door het intellect vervaardigd keurslijf te willen persen, dat wel in bepaalde gevallen mooi past of schijnt te passen, maar in andere (en waarschijnlijk verreweg de meeste) geheel te kort schiet.

maar waaraan toch geen zelfstandig bestaan kan worden toegekend (behalve dan in de „grondwoorden die alleen uit een wortel bestaan”). Er is geen enkele reden om aan te nemen, integendeel het is zeer onwaarschijnlijk dat men oorspronkelijk bv. alleen *suk* zeide, in welk woord allerlei nuances en afleidingen van de beteekenis „ingaan” vereenigd waren, en vervolgens ter differentiatie aan dat woord uitbreiding is gaan geven en is gaan spreken van *pasuk*, *rasuk*, *rangsuk*, *susuk*, *tusuk* en wat dies meer zij (van de z. g. n. „determinatie” geldt *mutatis mutandis* hetzelfde). Het lijkt mij dan ook minder juist om in dergelijke gevallen te spreken van een „formatief”, althans wanneer men daaraan een „beteekenis” toe wil kennen die „thans vaak (?) niet meer na te gaan is”.

Er is een andere groep elementen (*ka-*, *ta-*, *pa-*, *ma-* enz.) die vooral optreden in namen van dieren, planten en gebruiksvoorwerpen en die, daar zij gehecht worden aan grondwoorden die zelfstandig in de talen voorkomen, zeer goed met den naam „formatieven” kunnen worden aangeduid. In hoeverre deze te identificeren zijn, eenerzijds met de gelijkkluidende syllaben die zooeven ter sprake zijn gekomen, en anderzijds met de gelijkkluidende affixen die in de grammatica een rol spelen, moge weer in 't midden blijven. Opgemerkt kan alleen worden dat de beteekenis voor laatstgenoemde identificatie geenerlei argument oplevert, ook al schijnt dat wel eens zoo te zijn. Zoo zou men bv. het in Centraal-Celebes zeer verbreide woord *pakuli* (genees- of toovermiddel), van den stam *kuli* „koud”, als „koelmaker” kunnen omschrijven, maar wanneer men daarnaast stelt dat *pakumba* (van den stam *kumba* „dik”) in het Poe'oemboto-sch dialect van het Bare'e niet „dikmaker”, maar „buffel” (dus „dikkerd”) beteekent, dan moet men toch wel tot het inzicht komen dat men hier met geen causatief prefix te doen heeft. Ik zou de bedoelde formatieven „classificatorische affixen” willen noemen, omdat het duidelijk is dat het toekennen bv. aan het eene gewas van het prefix *ta-*, aan het andere van *ka-*, enz. enz., er op wijst dat de taal de gewassen in quaestie tot verschillende categorieën brengt. Naar welke gezichtspunten dit is geschied is nog allerm minst duidelijk en het is ook best mogelijk dat dit

nooit opgehelderd zal kunnen worden, maar voordat een systematisch onderzoek naar deze formantia is ingesteld heeft men recht noch reden tot défaitisme in dit opzicht. Wanneer zulk een onderzoek wordt ondernomen zal het zich niet mogen beperken tot de substantiva, maar ook de verbaalstammen waarbij dergelijke formantia optreden in 't oog moeten vatten ¹⁾).

Dat Dr. Berg deze verschillende soorten van elementen niet voldoende uit elkaar houdt blijkt op meer dan één bladzijde. Zoo leidt hij (op het voetspoor van Kern overigens) den vorm *rēm-bulan* af uit *ra-wulan*, welk *ra-* het bekende honorifieke prefix zou zijn; dit komt mij echter niet waarschijnlijk voor, omdat dit prefix niet vergezeld pleegt te gaan van prenasaleering van het woord waarvoor het wordt geplaatst ²⁾, wat wel meermalen het geval is met het classificatorische *ra-*. En op p. 236 houdt Dr. Berg een betoog ter verklaring van *para* in vormen als *parestri*, *parañai*, *paragusti*, enz., waarbij hij ongeveer een pagina noodig heeft om een moeilijkheid die er niet is tot eenige hypothetische oplossingen te brengen. De Schrijver veronderstelt dat *para* het oude prefix is dat o. a. in het Tagalog in den vorm *pala-* voorkomt. Deze gelijkstelling gaat echter niet op, daar Tag. *pala-* tot een groote groep tweelettergrepige prefixen behoort waarvan de consonant in de tweede syllabe onder den R-L-D-regel valt, terwijl Jav. *para* een zelfstandig woord is dat staat naast *paḍa*, Mal. Bug. *pada*, Mak. *para*, Morisch *pada*, Bare'e *pada*, *podo*, Bimaneesch *mpada*, enz., die de beteekenissen „gelijk, gelijkelijk, allemaal, uitsluitend, louter” hebben. In het Jav. is *para* geworden tot een woord dat als aanduiding van een meervoud of juist van een collectiviteit (nl. van personen die als stand of groep bijeenhooren) optreedt, niet alleen „bij appellatieven die hooggeplaatste personen aanduiden”, zooals Dr. Berg wil, maar ook wel bij andere (Gericke en Roorda geven bv. *paraprajurit* „de krijgslieden”, *parabotoh* „de spelers”, enz.; zelfs

vindt men in het Woordenboek melding gemaakt van rechtstermen als *parapēngadilan* „de rechtbank”, *parasambutan* „de schulden”, *paratētilaran* „de nalatenschap”, beide van een overledene). Dat dit woord geen honorifiek *ra-* of infix *-ar-* kan bevatten is duidelijk. Wel is dit het geval, zooals Jonker heeft aannemelijk gemaakt ¹⁾, met Tag. *pala-*, met dien verstande dat men „honorifiek” moet vervangen door „meervoudig”. De honorifieke beteekenis van *ra-* enz. is trouwens niet oorspronkelijk; Dr. Berg spreekt veronderstellenderwijze van een „pluralis majestatis”, doch deze term is minder gelukkig: *ra-* en zijn bijvormen beteekenen eigenlijk „hij (zij) en de zijnen (haren)”; vgl. o. a. het Fransche *vous*. Zooals ook door den Schrijver veronderstellenderwijze wordt opgemerkt (zij het op onjuiste gronden) is met dit *ra-* het frequentatieve infix *-ar-*, *-al-* (waarvan de consonant echter niet onder den R-L-D-regel valt) nauw verwant.

Wat nu de verklaring van vormen als *parañai*, *parayayi*, enz. betreft, deze is zeer eenvoudig, en reeds in het Javaansche Handwoordenboek in beginsel juist aangegeven. Zij hangt samen met het aan de Maleisch-Polynesische appellativa eigen karakter van *collectiva*, waarbij het (hier komt het op aan) van secundair belang is of men de heele groep of soort dan wel een gedeelte daarvan of zelfs maar één individu bedoelt. Wil men dit laatste nader aanduiden, dan moet men van een telwoord gebruik maken. Alleen in het laatste geval kan men van enkelvoud en meervoud spreken. De tegenstelling collectief-individueel is dus voor de Maleisch-Polynesische talen van veel meer belang dan die tusschen enkelvoud en meervoud. Een uitvoeriger behandeling van deze kwestie is in deze bespreking niet op haar plaats; hier kan volstaan worden met er op te wijzen dat zoodra *para* een bestanddeel gaat uitmaken van het woord waarvoor het is geplaatst (zooals in gevallen als *parañai*), dit element zijn bijzondere functie van groepsaanduiding verliest en dientengevolge de daarmee gevormde woorden, volgens den boven gegeven regel, ook een onderdeel (dat ook uit niet meer dan één individu kan bestaan) van de groep kunnen aanduiden zonder dat zij daarom „enkelvoudig”

1) In dit verband vergelijke men Lévy-Bruhl, *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, p. 167 vv.

2) Kern gaat dan ook niet uit van *wulan*, maar van *mbulan*, uit *bulan* met nasalen voorslag (Verspr. Geschr. VI, p. 301 = BKL, 3e Volgreeks, Dl. 8 (1873), p. 220). De vorm *mbulan* wordt echter in de Woordenboeken niet opgegeven; trouwens, niet *bulan*, maar *wulan* is de gewone vorm in het Javaansch.

1) Over de „Vervoege” Werkwoordsvormen, p. 297 v.

worden. Aan een dialectisch verschijnsel (Berg p. 237) behoeft daarbij niet gedacht te worden.

Doch om tot de worteltheorie terug te keeren: op p. 174 wijkt de Schrijver van Brandstetter af door als voorbeelden van wortelvariatie *lēpat* naast *luput* en *makan* naast *mangan* (het laatste ook op p. 205) op te geven. Deze voorbeelden zijn echter niet „einwandfrei”: in *lēpat*, *Krāmā* van *luput*, kan men toch moeilijk van een wortel *pat* spreken, en in *makan*—*mangan* heeft men niet te doen met een wortel, maar met een stam *kan* (uit *kān*) met het prefix *ma-*, in het eerste geval niet, in het tweede wel gepaard gaande met nasaleering van de aanvangsconsonant van het grondwoord. Het woord *makan* is dus een overblijfsel uit den tijd dat het Maleisch het prefix *ma-* nog kon voegen voor ongenasaleerde stammen waarvan de aanvangsconsonant toch wel voor nasaleering vatbaar is.

Over het nasaleeringsverschijnsel spreekt Dr. Berg op p. 202 v. Hij acht het naar het schijnt niet bewezen dat de nasaleering activiteit of intensiteit aanduidt en spreekt in dit verband van een werkhypothese, wat mij minder juist lijkt omdat de intensieve betekenis van de nasaleering in tal van Indonesische talen is aan te toonen. Vermoedelijk heeft de minder gelukkige term „activiteit” aanleiding gegeven tot 's Schrijvers twijfel, en heeft hij toen (wat in zijn boek meer voorkomt) met het badwater het kind weggegooid. Dat in vele gevallen van de intensieve betekenis niets meer blijkt is eenvoudig een gevolg van het feit dat in de Westelijke talen de vormen met „*ma-* (*mě-*) en den neusklank” in 't Maleisch en wat daarmee correspondeert in andere talen die met *ma-* zonder neusklank hebben verdrongen, waardoor deze grammaticale onderscheiding verloren is gegaan. Een andere vraag is (en hiermee kom ik in Dr. Berg's schuitje) of men niet in bepaalde gevallen een anderen, niet grammaticalen oorsprong van de nasaleering moet aannemen. Het zou nl. denkbaar zijn dat deze somtijds zuiver fonetisch is te verklaren en wel uit den prenasaleerenden invloed die van de *m* der met die consonant aanvangende prefixen uitgaat. In gevallen als Morisch *mongkoeni* „geel”, *montaso* „scherp” (*mo-* is ontstaan uit *ma-*), waarin men moeilijk van „intensiteit” kan spreken, is

deze verklaring m.i. aan weinig twijfel onderhevig.

Overigens ben ik het niet met den Schrijver eens dat men niet van activiteit zou kunnen spreken „wanneer de genasaleerde vorm aanduidt het gelijken op hetgeen door het grondwoord genoemd wordt” (p. 203, nt. 1).

Een ander punt waarop zich 's Schrijvers critiek op Brandstetter had kunnen, ja moeten richten is de kwestie van de *r*-klanken in het Maleisch-Polynesisch. Volgens Dr. Brandstetter (en Dr. Berg schrijft het hem na) had de grondtaal slechts twee *r*'s, de R-G-H- en de R-L-D-*r*, en heeft men dus, waar eerstgenoemde niet blijkt aanwezig te zijn, steeds met de laatste te doen. Wel is het hem niet ontgaan dat een woord als *karang* (koraal) al heel weinig met de „2e v. d. Tuuksche klankwet” uitstaande heeft, daar de *r* in een groot aantal talen optreedt en alleen in talen als het Tagalog een *l* wordt aangetroffen, maar dat is voor hem geen beletsel om dezen *r*-klank als *r*₁ (dus als R-L-D-*r*) aan te duiden. Het bezwaar tegen Brandstetter's opvattingen is, dat hij overal waar hij onderlinge afwisseling van *r*, *l* of *d* opmerkt, van „R-L-D-wet” spreekt, zonder er rekening mee te houden dat er tal van talen zijn die een dezer consonanten missen, of op groote schaal overgangen vertoonen van een of meer van deze drie klanken in een anderen. Conant en Dempwolff spreken in gevallen als *karang* van een R-L-klank. Hoeveel *r*-klanken wij in het Austronesisch moeten onderscheiden moge hier in 't midden blijven, maar met Brandstetter's formulering komt men niet uit.

Er zijn intusschen veel belangrijker bezwaren tegen Dr. Berg's behandeling van het Javaansche klankstelsel in te brengen. Op p. 174 v. staat een pericope „Klankveranderingen in het Javaansch ten opzichte van het Maleisch”, waarin de Schrijver net doet alsof het Maleische klankstelsel in elk opzicht ouderwetscher is dan het Javaansche, ja de meening blijkt toegedaan dat het Maleisch, voorzoover het gemeenschappelijk taalbezit van beide idiomen betreft, als een soort moedertaal van het Javaansch moet worden beschouwd. Hiermee bevindt hij zich op een dwaalspoor. Ongetwijfeld is het Maleisch in zijn klankbeeld veel ouderwetscher dan het Javaansch, maar daaruit vloeit nog niet voort dat in ieder individueel

geval steeds de klank dien het Javaansch vertoont nieuwer moet zijn dan de corresponderende Maleische (de Schrijver wijst er trouwens zelf op dat het Maleisch in de laatste lettergreep geen pĕpĕt verdraagt), en allerm minst mag men er uit afleiden dat het Javaansche klankstelsel zich als het ware via het Maleische uit dat van de grondtaal heeft ontwikkeld! De voorbeelden van „veranderingen in het Javaansch ten opzichte van het Maleisch” die de Schrijver geeft zijn dan ook grootendeels onjuist. In woorden als *dom* naast Mal. *jarum*, *dadi* naast Mal. *jadi* heeft men, hoe men ook over de oorspronkelijkheid van de Maleische *j* moge denken, niet te doen met „overgang van Mal. begin-*j* in begin-*d*”; veeleer is het omgekeerde waarschijnlijk, terwijl het ook mogelijk is dat *j* en *d* op een gemeenschappelijke bron (af te beelden als *d'*) teruggaan, of dat reeds in de grondtaal dialectverschil in dit opzicht bestond. Van „overgang van Mal. begin-*d* in begin-*r*” kan, mits men het woord „Maleische” schrappe, wel gesproken worden, alleen begaat de Schrijver hier weer de fout dat hij voorbeelden aanhaalt die onder den R-L-D-regel vallen, en dus in dit verband niet genoemd behooren te worden. Wel is waar is het zeer goed mogelijk (hoewel Dr. Berg dit standpunt elders niet blijkt in te nemen) dat de beginklank van *dua*, *datu*, enz. oorspronkelijk een soort *d* is geweest (zooals Dempwolff aanneemt¹⁾), die den bedoelden klank uit de grondtaal als *ḍ* afbeeldt, wat eenige verwarring geeft met Jav. enz. *ḍ*), maar dit is allerm minst zeker, en een „gewone” *d* kan het toch moeilijk geweest zijn. Waarom heeft de Schrijver in dit verband niet gewezen op de slot-*r* van Javaansche woorden als *lor*, *wukir*, die correspondeert met Mal. *t* (uit *d*)? Een vorm als *lodan* (walvisch) naast *lor*²⁾ maakt in dit geval het oorspronkelijk karakter van de *d* wel zeer waarschijnlijk.

Dat ook het wegvallen van den R-G-H-klank in het Javaansch niet als een klankverandering ten opzichte van het Maleisch kan worden aangemerkt (p. 174) behoeft na het boven-

staande geen betoog meer: deze klank heeft in de verschillende talen verschillende wegen ingeslagen die in het Javaansch tot verdwijning, in het Maleisch tot het optreden van een *r* hebben geleid. Er is echter nog een ander bezwaar tegen Dr. Berg's behandelings van dit punt: Jav. *wos*, corresponderende met Mal. *bĕras*, is volgens hem ontstaan uit een vorm *wĕ-as*, *bot* (Mal. *bĕrat*) uit *bĕ-at*, enz. Evenzoo spreekt de Schrijver van „Mal. *lain* of *la-in*”, „Mal. *laut* of *la-ut*”, „Jav. *tut* uit *tu-ut*”, enz. Het gebruik van een streepje bij de spelling van deze woorden verdient geen aanbeveling: het suggereert een hiaat, dus een hamza, die in deze woorden echter niet optreedt. Misschien bedoelt de Schrijver dit dan ook niet (al zegt hij het op p. 172 feitelijk wel!) maar wil hij alleen aanduiden, in het eerste geval en in *tu-ut* dat ter plaatse een consonant is uitgevallen, in *la-in*, *la-ut*, enz. dat de vocalen *a* en *i* of *u* geen tweeklanken vormen. De schrijfwijze *tu-ut* dient misschien tevens om er op te wijzen dat de beide *u*'s oorspronkelijk van twee lettergrepen deel hebben uitgemaakt. Een en ander blijkt echter niet uit den tekst en is verder ook niet gebruikelijk, zoodat het aanwenden van het scheidingsteeken voor deze verschillende doeleinden slechts verwarring kan stichten. Tegen de spelling *tuut* kan bovendien te minder bezwaar bestaan omdat men daarnaast gebruik kan maken van *tūt* om een lettergrepigheid aan te duiden.

Nog een andere bedenking moet tegen de spelling van Dr. Berg worden ingebracht. Daartoe gedwongen door de consequentie van zijn eigen (overigens op goede gronden berustend) systeem, dat voor Javaansche woorden geen verschil in vocaallengte maakt¹⁾, vervangt hij de *ö* (de z.g.n. „lange pĕpĕt”, een ongelukkige term, die tot zeer veel verwarring aanleiding geeft) door *ĕ*. Hij spelt *rĕngĕ* voor *rĕngö* (p. 175), en evenzoo *kĕdĕ* voor *kĕdö*, *tĕkĕ* voor *tĕkö*, *ĕnĕ* voor *sĕnö* (p. 178), enz. Het ware te wenschen dat de belangrijke en fundamenteele uiteenzettingen van Kiliaan over de pĕpĕt²⁾ in vakkrnngen wat meer in het oog werden gehouden. De *ĕ* is een klank van te gering kaliber om op zichzelf een volle lettergreep te vormen. Zij behozeft daartoe de medewerking van een volgende consonant. Vandaar het verschijnsel van dubbele medeklinkers in

1) Die l-, r- und d-Laute in Austronesischen Sprachen, Zeitschrift für Eingeborenensprachen, Bd. XV, 1925, p. 35 v.

2) l. c. p. 136.

1) BKI, Dl. 83 (1927), p. 6.

2) Madoereesche Spraakkunst, p. 16-20.

het Madureesch en tal van talen van Celebes en bijbehorende eilanden. Vandaar ook het optreden van een hamza na een niet door een andere consonant gesloten *ě* in het Sangireesch en Bugineesch, welke hamza ongelukkigerwijze in het schrift veelal niet pleegt te worden uitgedrukt, wat al meermalen tot verwarring heeft geleid. Wordt de *ě* niet op deze wijze door een consonant gesteund, dan kan zij in een volle lettergreep niet behouden blijven, maar treedt een langere klank op, die wel een *ě*-achtig karakter heeft maar toch geen *pěpět* is. Men denke slechts aan de *eu* van het Atjehsch, aan den op dezelfde wijze gespelden klank van het Sundaasch (bv. in *teuas* voor **tēas*, Mal. *tēras*; p. 178), e. dgl. (dat deze klanken ook in gesloten lettergrepen kunnen optreden doet hier niet ter zake).

Ook van de z.g.n. „lange *pěpět*” van het Javaansch moet dus worden aangenomen dat zij wel lang, maar geen *pěpět* is, zoodat Dr. Berg's spellingen *rěngě* enz., die trouwens afwijken van de in de handschriften veelal (maar natuurlijk lang niet altijd) gebruikte ¹⁾, geen aanbeveling verdient, evenmin als zijn verklaring van de *ö* van *rěngö* uit den invloed van het accent, „dat thans in woorden van twee lettergrepen, elk met een *pěpět*, op de laatste lettergreep valt” (p. 177); de Schrijver verliest uit het oog dat de schrijfwijze met *ö* een fonetische werkelijkheid representeert en dat een Javaansch woord met *ě* in de laatste lettergreep steeds door een consonant gesloten is. Beter is de verklaring uit *Ersatzdehnung* ²⁾ (vgl. *hapū*, *ikū*, *ilū*, *ilī*, *ulā*, enz., Mal. *kapur*, *ekor*, *liur*, *hilir*, *ular*, enz.), al is zij voor het geval *rěngö* niet noodig. Hoe de Schrijver er echter toe komt om in *tūt* (voor *tuut*, uit *tur₂ut*) van *Ersatzdehnung* te spreken is mij raadselachtig.

Van de *ö* kan voorts nog worden opgemerkt dat zij niet alleen „in een oud stadium van het Javaansch” bestond (p. 177, 175), maar nog steeds, naar Dr. Pigeaud mij meedeelt, in Oost-Java en elders voorkomt (bv. Tëgalsch *malölö* voor *mlulu*), wat den Schrijver blijkbaar onbekend is gebleven.

In noot 1 van p. 175 worden de vormen Mal. *ěngkau* en Jav. *kowe* doubletten genoemd. Dit gaat echter niet aan: van den pronominalen wortel *kau* is *ěngkau* afgeleid met het geprefigeerde lidwoord *a* (hier nasaal gesloten), *kowe* daarentegen

met een suffix ¹⁾. Dat Jav. *ďěngěr* en *ďengěr* met *rungu* verwant zijn is zeer waarschijnlijk, maar dat deze vormen zich alle uit **ďěngěr* (liever: **r₁ěngěr₂*) „ontwikkeld” hebben is niet meer dan een mogelijkheid; eerder heeft men hier met bijvormen te doen. Terloops zij opgemerkt dat de term „ontwikkeling” onophoudelijk voorkomt in dit boek (zoo „ontwikkelen” zich bv. op p. 42 v. en 177 v. uit het woord *čajwala* niet minder dan tien „ontwikkelingsvormen”, sommige met „gewijzigde” beteekenis). Voor nieuwe scheppingen of spontane variaties schijnt de auteur weinig oog te hebben.

Ook de inhoud van noot 2 is niet te handhaven. Dr. Berg merkt hier op dat Mal. *ďěngar* voor *ďěngěr* staat, „daar het Maleisch geen twee *pěpěts* in één grondwoord verdraagt; vgl. Mal. *sě-nang* naast Jav. *sěněng*”. Dit laatste is echter onjuist: de *a* in *sě-nang* is blijkens de verwante talen juist oorspronkelijk (Bug. *sěnnang*, Tob. *sonang*). Een *ě* in de laatste lettergreep van een Javaansch woord is menigmaal secundair ontstaan, en de beide *ě*'s van den grondvorm van *ďěngar* kunnen dan ook niet uit het Javaansch worden geconcludeerd; daarvoor moeten andere talen te hulp worden geroepen.

Op p. 178 doet de Schrijver Jav. *kuwasa* uit *ka-waça* ontstaan via den tusschenvorm **kěwasa*, zonder dat duidelijk wordt waarom de rechtstreekse overgang door hem onaannemelijk wordt geacht. Op dezelfde bladzijde en op p. 179 spreekt hij over het verschijnsel dat aan 't begin van Nieuw-Javaansche woorden vaak *e* of *o* optreedt waar het Oud-Javaansch *i* of *u* heeft. Ter verklaring gaat hij uit van de gevallen waarin deze *e* of *o* uit samentrekking van *a* en *i* of *u* is of kan zijn ontstaan, waartoe hij ten onrechte ook het woord *esuk*, Oud-Jav. *isuk*, Mal. *esok* rekent. Voor gevallen als Nieuw-Jav. *omah* voor Oud-Jav. *umah* enz. denkt hij dan aan analogie-werking, maar dit is geheel overbodig: de overgang van *i* in *e* en van *u* in *o* komt in tal van talen voor, dikwijls in de geklemtoonde lettergreep, maar ook wel elders.

1) Dat de Schrijver zich van deze omstandigheid wel bewust is en het woord „doublet” hier dus als een soort lapsus calami kan worden beschouwd blijkt op p. 172. Hier vervalt hij echter in een andere fout door de afleiding *kowe* van *ko* aan te duiden als „vervorming”. De afleiding *ěngkau* van *kau* noemt hij een „uitbreiding”; denkt hij soms aan den „voorslag” *ě*?

1) Kern, Verspr. Geschr. VIII, 187.

2) p. 175.

In noot 1 van p. 179 vraagt de Schrijver zich af of de spelling *wway* of *wwe* (naast *way*, *wai*) etymologische waarde heeft. Op deze vraag kan geantwoord worden dat dit inderdaad het geval is: *ww* (in de uitspraak misschien = Eng. *w*, dus met voorslag) representeert in het Oud-Javaansch de Austronesische bilabiale *w*, die in het Maleisch veelal weg is gevallen (bv. in *air*, *akar*). In dit verband kan worden opgemerkt dat het quaestieus schijnt of men Oud-Jav. *wwang* wel op *wēr₂ang* terug mag voeren (p. 172); de vormen *urang* (Tob. Sund.) en *orang* doen eer tot een grondvorm met *u*-klank besluiten.

De afleiding van Jav. *bali* uit *wali* uit *waluy* (p. 180) zou ik Dr. Berg niet willen naschrijven. De vormen *bali* en *wali* komen niet alleen in het Javaansch, maar ook in andere talen (bv. op Celebes) naast elkaar voor (vgl. ook *balik* en *walik*). Men heeft in deze gevallen, zooals zoo dikwijls in de Indonesische talen, met een aantal naar vorm en beteekenis bijna gelijke woorden te doen die toch niet op één grondvorm terug zijn te voeren. Voor de taalvergelijking leveren zulke gevallen meermalen groote moeilijkheden op.

Dat reeds in vroeg Oud-Javaansch de vorm *sapa* voorkomt naast *syapa*, lijkt mij geen voldoende argument om het Nieuw-Javaansche *sapa* van *syapa* te scheiden, al moet worden toegegeven dat het gelijkluidende *sapa* dat in de beteekenis „wat?” in sommige talen van Celebes voorkomt en waarvan de afleiding uit *siapa* onzeker is, Dr. Berg's twijfel steunt. Oud-Jav. *sapa* (in *anapa* enz.) behoeft echter niet hetzelfde te zijn als het bekende Nieuw-Jav. woord voor „wie?”¹⁾

Op p. 182 houdt de Schrijver het voor uitgemakt dat de *w* van *wuni* (naast *uni*) als „hypercorrect” (een minder gelukkige term, daar er juist iets zeer incorrects mee wordt aangeduid!) moet worden beschouwd, m.a.w. dat deze *w* nooit is uitgesproken. Op grond van Mal. *buñi* en van de boven reeds ter sprake gebrachte neiging van de *w* om af te vallen lijkt mij dit niet zoo zeker. Evenmin kan ik Dr. Berg's meening deelen waar hij (eveneens op p. 182) de *h* van Oud-Jav. *hyang* in twijfel trekt: het Sund. *hiyang* wijst er toch wel op dat deze *h* ook in het Javaansch eens moet zijn uitgesproken, al moge in het

midden blijven in welke periode zij daar is verstomd. Naast de veronderstelling dat de *h* van *tanghi*, *lunghā*, *tinghal* enz. niet meer is dan een metri causa in zwang gekomen spelling mag wellicht als een andere mogelijkheid worden genoemd dat de letter *h* hier een hamza voorstelt, en men dus in deze woorden met hetzelfde verschijnsel te doen heeft dat in het Tagalog zoo frequent is (bv. in *pig'is*, *big'at*, *bot'o*, enz.).

Bij den afkeer dien de Schrijver in 't algemeen tegen het spellen van *h*'s aan den dag legt wekt het te meer verbazing dat hij in grondwoorden als *wae*, waarin dus twee verschillende klinkers op elkaar volgen, zoo krampachtig aan de Javaansche spelling *wahe* enz. vasthoudt. Voor deze spelling is m.i. geen enkel steekhoudend argument aan te voeren. Natuurlijk wordt tusschen de klinkers in quaestie een overgangsklank gehoord, maar er is geen enkele reden om dezen in het schrift uit te drukken, en in elk geval treft de spelling met *h* geen doel. Ook in andere opzichten sluit de Schrijver zich in zijn spelling veel te nauw bij het Javaansche schrift aan, b.v. in gevallen als *bañjur* (welk bezwaar is er toch tegen de correcte spelling *mbañjur*, *mbotën*?), en in een woord als *war-nanën* (p. 225), waarvoor hij *warñanën* schrijft. Waarom hij deze uit het Sanskrit afkomstige eigenaardigheid in zijn transcriptie overneemt, is mij een raadsel. Hij suggereert daarmee in elk geval ten onrechte dat het Javaansch tusschen *n* en *ṇ* een soortgelijk onderscheid zou maken als tusschen *t*, *d* en *ṭ*, *ḍ*¹⁾.

Tot een andere opmerking op het gebied der klankleer geeft de noot op p. 210 aanleiding, waar men leest: „Een enkelen keer stelt het spraakgebruik *ka-* in plaats van *kě-* zonder waarneembare oorzaak, zooals in *katon*, „zichtbaar”, „zich vertoonen”, waar men *kěton* zou verwachten”. Het is toch wel duidelijk dat, daar *kě-* uit *ka-* is ontstaan, ten gevolge van de eenlettergrepigheid van *ton* de klemtoon van *katon* op *ka-* moest vallen, waardoor de overgang in *kěton* werd verhinderd. Het noemen van den dialectischen bijvorm *ketok* (liever: *keto'*), dat volgens Dr. Berg „nog meer buiten den gewonen regel valt”, kan in dit

1) V. d. Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, III, p. 276.

1) Volgens Kiliaan (Javaansche Spraakkunst p. 32; vgl. ook p. 97) is de Javaansche *n* steeds linguaal, en komt de dentale articulatie alleen in de verbindingen *nd* en *nt* voor.

verband slechts verwarring stichten, daar het volgens bekende klankregels uit *katon* is ontstaan.

In *kato'* of *keto'* ¹⁾ voor *katon* hebben we een geval van overgang van *n* in hamza, zooals die ook voorkomt in een aantal op *n* eindigende stamwoorden bij de aanhechting van *-ake*. De Schrijver noemt, in navolging van Roorda, alleen *ngato'ake* en *na-ko'ake* (p. 221 v., noot), maar er zijn er veel meer ²⁾, terwijl het hem bovendien onbekend schijnt te zijn dat ook naast *takon* een vorm op „*k*”, nl. *tako'*, voorkomt (er zijn trouwens meer voorbeelden van hetzelfde verschijnsel te geven), zoodat hij van *kato'* of *keto'* als een „variant” spreekt, wat op een verkeerde opvatting van de verhouding der beide vormen schijnt te wijzen. Al zijn dus de gevallen van overgang van *n* in hamza talrijker dan de Schrijver schijnt te meenen, toch geloof ik niet dat er veel te zeggen is voor de door hem op het voetspoor van Roorda en Kiliaan voorgestane theorie volgens welke de hamza van vormen als *ngěna'ake* van *kěna*, *ndade'ake* van *dadi*, *nuro'ake* van *turu* te verklaren zou zijn uit een *n*, deel uitmakende van een „verbindend” suffix *an*, dat zou zijn ingevoegd naar analogie van de vormen met suffix *-i* (p. 222), hoewel daarvoor, naar Dr. Berg zelf opmerkt, in het geval van *-akěn* eigenlijk geen plaats is. Dit *-an-* moet dienen om den overgang van *i* in *e* (*ndade'ake*) en van *u* in *o* (*nuro'ake*) te verklaren, maar deze verklaring is niet noodig; bij de aanhechting van *nipun* heeft dezelfde overgang plaats, zonder dat hier aan samentrekking van *i + a* en *u + a* gedacht kan worden. Dat bij de aanhechting van *-akěn* en wat daarmee in andere talen overeenkomt een tusschenklank optreedt is niet ongewoon (Fidji, Midden-Celebes). In talen als het Morisch heeft men zelfs twee ook in beteekenis uiteenlopende suffixen *-ako* gekregen, waarvan het eene steeds zonder, het tweede steeds met tusschenklank wordt aangevoegd, terwijl het Bare'e *-ka* en *-aka* (het laatste steeds met tusschenklank) onderscheidt. Nu is er echter één dialect van het Morisch, nl. het Molongkunisch, dat het eerste *-ako*, dat dus in de andere dialecten geen tusschenklank vertoont, steeds door een hamza scheidt van het woord waarachter het is geplaatst (het Morisch is vocalisch), terwijl het bovendien de eigenaardigheid heeft van

de syllabe *'a* van *-'ako* uit te kunnen werpen, precies dus als de Javaansche spreektaal dikwijls doet met de *a* van *-ake*, vooral wanneer deze door hamza wordt voorafgegaan¹⁾. Deze hamza van het Molongkunisch is als vocaalscheider op te vatten, en van de Javaansche in *ngěna'ake* enz. geldt naar mijn meening hetzelfde.

Volgens p. 227 is de *m* van Jav. *minangka* niet uit nasaleering van de *p* ontstaan, maar heeft men hier met een dialectische variant te doen, zooals die ook te vinden is in *měnika* en *měnapa* (spreektaal) naast *punika* en *punapa* (schrijftaal). Maar, dialectisch of niet, de *m*'s van deze woorden zullen toch in elk geval op *p*'s moeten teruggaan! Bij dezen klankovergang hebben ongetwijfeld de *n*'s van de volgende syllaben een rol gespeeld.

De afleiding van *paṇḍai* of *paṇḍe* uit Skr. *pāṇḍya* (p. 179) is niet te handhaven, daar *paṇḍe* ook in het Bare'e voorkomt en wel in de beteekenis „mild” (tegenover *bebe* „gierig”, Morisch id. „dom”, Bug. *bebe'*, id.). Ook *nusa* (p. 187) is Maleisch-Polynesisch; het komt o.a. voor in het Mentawaisch en het Morisch, zoodat aan overneming moeilijk gedacht kan worden.

Wanneer aan de slotvocaal van een uit het Sanskrit overgenomen woord een *h* extra wordt toegevoegd (p. 182 v.) heeft men daarin vermoedelijk een nominatief-uitgang (dus eigenlijk een *h*) te zien (*moktah* voor *mokta*, *adhipatih* voor *adhipati*, enz.). Ook bij *Pitěki*, metri causa in plaats van *Pitar iki* (p. 183), kan men aan een nominatief-vorm denken; hier van afkapping van de slotconsonant te spreken, lijkt mij onnoodig. Bij de afleiding van *ghāra* „echtgenoot, gemalin” maakt de Schrijver het zich onnoodig moeilijk: daar de *h* van *tanghi* misschien heelemaal geen *h* is (zie boven) behoeft het achterwege blijven van een compensatie voor deze consonant in den jongeren vorm *tangi* niet tegen de afleiding van *ghāra* uit *gṛhā* of *gṛhāḥ* (dus met versprongen aspiratie) te pleiten ²⁾.

De anuswāra is geen „nasala *m*” (eveneens p. 183),

1) Volgens Dr. Berg (p. 222) eindigen deze woorden op *k*, maar dit berust weer op slaafsche navolging van de Javaansche spelling.

2) Kiliaan, p. 69.

1) Kiliaan, p. 69 (de verklaring die deze auteur van het verschijnsel in quaestie geeft is zeer gezocht). In dit verband is de conjunctief-vorm *-na* (bij *-akěn*) te noemen, die op *-'na*, *-kna*, *-kěna* kan worden teruggevoerd.

2) Een andere vraag is of deze afleiding wel juist is. Dr. Pigeaud acht dit minder waarschijnlijk, eenerzijds in verband met de bijvormen *graha*, *garwa* en *wara*, anderzijds op grond van den vorm *gria*, die uit *gṛha* is ontstaan. Hetzelfde geldt van de afleiding uit het Sanskrit van *patih* (Berg, p. 183), bij welk woord aan den

maar een aanduiding dat de voorafgaande vocaal nasaal is.

Dr. Pigeaud heeft er al op gewezen dat woordenkeus en terminologie van Dr. Berg niet altijd gelukkig zijn. Dit gebrek doet zich in het taalkundige gedeelte van het werk wel bijzonder sterk gevoelen, en bemoeilijkt meermalen de lectuur in die mate dat het, gelijk boven reeds bleek, somtijds in 't geheel niet of niet anders dan gissenderwijze mogelijk is over de bedoeling van den auteur tot klaarheid te komen. Deze en soortgelijke tekortkomingen vinden grootendeels haar verklaring in de haast die bij de samenstelling van het boek moest worden betracht, en het is dan ook niet mijn bedoeling om bij dit punt lang stil te staan, wat trouwens niet veel nut zou opleveren. Alleen moet billijkheidshalve worden opgemerkt dat het vinden van goede termen, speciaal op grammatisch gebied, in vele gevallen zeer moeilijk is.

Er zijn echter een paar punten in dit verband die van meer algemeen belang zijn, en daarom een korte bespreking rechtvaardigen. Het eerste betreft de theorie der rededeelen. Hierover uit de Schrijver zich op p. 202 als volgt: „De woordindeeling der Hollandsche grammatica is op het Javaansch niet toe te passen, alleen al reeds daarom, omdat de meeste kenmerken, die den aard van Hollandsche woorden bepalen, in het Javaansch ontbreken. Eénzelfde woord kunnen wij nu eens in het Hollandsch vertalen met een zelfstandig naamwoord, dan weer met een bijvoegelijk naamwoord, dan weer met een werkwoord; met het volste recht kan men vormen als *nangis*, *туру*, *lumaku* enz. als bijvoegelijke naamwoorden opvatten, al worden ze in het Hollandsch weergegeven met werkwoorden”, enz. Naar mijn meening is hier een fundamenteel misverstand in het spel, dat al dateert van de dagen van v.d. Tuuk, die van „qualificatieve werkwoorden” sprak en daarmee adjectiva bedoelde, maar dat vooral bevorderd is door de geschriften van Tendeloo. Hoewel deze auteur van de juistheid van zijn eigen inzichten zoozeer overtuigd was dat hij „de kernachtige woorden van Rudolf von Jhe-

wortel *tih* kan gedacht worden (vgl. *titih* „zich boven op iets bevinden”), zoodat de beteekenis zou zijn te omschrijven als „overste”. *Pati* komt trouwens in het Skr. zelden afzonderlijk voor.

ring”: „Die Grundidee meiner Schrift betrachte ich nach wie vor für so zweifellos richtig und unumstößlich, dass ich jedes Wort gegen diejenigen, welche dieselbe bestreiten, für ein verlorenes erachte” op zijn proefschrift toepasselijk acht¹⁾, moeten toch zijn gronddenkbeelden als onjuist en zijn heele dissertatie als in positief-theoretisch opzicht vrijwel waardeloos worden aangemerkt. Het is geheel verkeerd om met Dr. Berg de „kenmerken die den aard van Hollandsche woorden bepalen” als maatstaf aan te leggen aan Javaansche woorden en bij niet-voldoen te constateeren dat het Javaansch „in het geheel geen werkwoorden kent”²⁾ of iets dergelijks. En zoo mogelijk nog verkeerder is om zijn theoretische bespiegelingen vast te knopen aan de Hollandsche vertaling van de Javaansche woorden, daarbij uit het oog verliezende dat een vertaling nooit ofte nimmer als *e q u i v a l e n t* van een vreemd woord kan worden aangemerkt! Ongetwijfeld is er op de gebruikelijke indeeling in tien rededeelen wel het een en ander aan te merken, evenals op de traditioneele distributie der woorden over die groepen. Maar even onomstootelijk is het dat de onderscheiding van verba, nomina en pronomina niet maar een uitvinding van grammatici is, doch op *w e z e n l i j k v e r s c h i l l e n d e* categorieën van begrippen berust.

Het is intusschen menigmaal niet gemakkelijk om vast te stellen welke rededeelen een taal onderscheidt en hoe zij die onderscheidt. Om tot het bepalen daarvan te komen zal men in vele gevallen de hulp van verwante talen niet kunnen ontberen, niet omdat de eene taal iets zou mogen praejudiceeren omtrent de grammaticale onderscheidingen die een andere maakt (een dikwijls begane fout!), maar wel omdat meermalen een grammatisch beeld dat in de eene taal vervaagd is in een andere nog scherp en klaar belijnd naar voren treedt. Onge-

1) Maleische Verba en Nomina Verbalia, p. 120.

2) De Schrijver voert als grond hiervoor aan dat „de verhouding van het gezegde tot het object niet wezenlijk verschilt van de verhouding, die er tusschen twee zelfstandige naamwoorden bestaan kan, en daarmee zelfs belangrijke kenmerken gemeen heeft”. Hij begaat hier weer de fout van uit gedeeltelijke overeenkomst tot algeheele gelijkheid te besluiten. Wanneer er werkelijk geen wezenlijk verschil was tusschen beide verhoudingen, zouden niet alleen een aantal „belangrijke kenmerken”, maar alle kenmerken gelijk moeten zijn. In stede van aanleiding te geven tot het loslaten van een fundamenteele grammaticale onderscheiding zou die gedeeltelijke overeenkomst den auteur naar een verklaring daarvan hebben moeten doen zoeken.

twijfeld zullen er in vele talen grensgevallen blijven (waarom zou men ook per se ieder woord moeten classificeeren?), maar het is een onjuiste methode (die toch door Dr. Berg meer dan eens wordt toegepast) om grenzen te verwarren met onderscheidingen en uit het niet te trekken vallen van de eerste te besluiten tot het niet bestaan van de laatste! Vandaar dat adjectief en verbum (om daar maar bij te blijven) door den Schrijver op één lijn worden gesteld, hoewel toch het Javaansch tusschen beide woordsoorten wel degelijk onderscheid in behandeling maakt. Hoe weinig men in werkelijkheid verder komt met Dr. Berg's methode blijkt misschien wel het duidelijkst uit termen als „mediale adjectivische vorm”, „passief adjectief” en derg. waartoe hij zijn toevlucht moet nemen. Dan is de term „qualificatieve werkwoorden” in plaats van adjectiva nog veel verkieslijker!

Bij het trekken van de grenzen tusschen de woordsoorten zullen formeele gezichtspunten den doorslag moeten geven. In het Nederlandsch vraagt men zich toch ook niet af of men altemet van een adjectief moet spreken wanneer de substantiefafleiding van het betrokken woord (dus de vorm die bij het verbum „infinitief”, bij het adjectief met een minder gelukkigen term „abstractum” genoemd wordt) op *-en* blijkt uit te gaan (bv. bij *slapen*, *sterven*, *worden*, *zijn*, e.d.), ook al zou de beteekenis tot die vraag aanleiding kunnen geven! Wat intusschen allerminst wil zeggen (het zij duidelijkheidshalve nog eens herhaald) dat de Indonesische talen in dit opzicht steeds even scherpe grenzen trekken als onze taal. Ook op overgangen van de eene woordsoort in de andere moet men bedacht zijn. Dr. Berg wijst zelf op het adjectivisch karakter van de (lees: van vele) vormen met *-um-* (p. 217). Dit infix, in oorsprong ongetwijfeld werkwoordelijk, heeft in vele talen de neiging om in een dood element, m.a.w. in een vast bestanddeel van de daarmee afgeleide woorden over te gaan. De woorden waarin dit het geval is kan men zonder bezwaar als adjectiva beschouwen, vooral wanneer in dezelfde taal andere *-um-*vormen voorkomen waarin dit infix nog levend is, dus geen deel is gaan uitmaken van den secundairen stam. Er bestaat bij de Indonesische adjectiva een zeer besliste neiging tot invariabiliteit. In een taal als het Morisch kan men de lijn tusschen adjectiva en verba zonder bezwaar doen samenvallen met die

tusschen naar den vorm onveranderlijke en veranderlijke praedicatieve woorden. Tot den overgang van werkwoorden in adjectiva kan de beteekenis van vele *-um-*vormen den stoot hebben gegeven; vgl. de door Dr. Berg genoemde voorbeelden *lumrah*, *rumuhun*, e.a.

De fout, in het proefschrift van Tendeloo in dit opzicht begaan, bestond hierin dat de auteur uit het juiste inzicht dat participia nominale vormen zijn concludeerde tot de onjuiste opvatting als zouden zij nomina zijn in den gewonen zin des woords en met alle eigenschappen daarvan. Zij vormen veeleer een aparte groep van woorden, die eenerzijds wel nominale trekken vertoonen maar toch ook, verschijningsvormen van het *verbum* als zij zijn, aan zekere eigenschappen van laatstgenoemde woordsoort deel hebben. Blijkens p. 185 is Dr. Berg het eens met Tendeloo.

Een ander punt waarop ik de aandacht wil vestigen is de term „samenstelling”. Dr. Berg (en hij staat ook in dit opzicht niet alleen) strekt dit begrip te ver uit. Het feit dat een aantal woorden nauwer bijeen behooren dan in 't algemeen met de onderdeelen van een zin het geval pleegt te zijn mag op zichzelf nog geen aanleiding geven om van „samenstelling” te spreken; daarvoor is noodig dat de betrokken woorden een eenheid vormen die ook grammaticaal als zoodanig behandeld wordt. Houdt men dit niet in 't oog, dan loopt men gevaar de grenzen van het begrip steeds verder uit te zetten en er bv. ook genitiefverbindingen en gewone substantief+adjectief-constructies toe te rekenen, zooals o.a. Dr. Berg doet op p. 203 v. en op p. 229, waar hij *warna apëkik* („een schoon uiterlijk”) een samenstelling noemt, blijkbaar daartoe genoopt doordat hij *awarna apëkik* („een schoon uiterlijk hebbende”) als samenstelling opvat, wat weer hiermee zal samenhangen dat *a-* niet alleen bij *warna* maar bij de heele uitdrukking behoort. Maar in de eerste plaats behoeft *warna apëkik* nog geen samenstelling te zijn omdat *awarna apëkik* het is, en in de tweede plaats is ook dit laatste geen compositum omdat daarvoor de samenhang tusschen *a-* en hetgeen er op volgt veel te los is. Hetzelfde geldt mut. mut. van (*krëṇḍa*) *adulur surat kanaka wus sinangling* (p. 230), *marëp dakṣiṇa* (p. 236), *kaalangan mārgi* (p. 239), en tal van andere gevallen.

Gedeeltelijk juist is de redeneering op p. 203 v.,

die de combinatie van een genasaleerden werkwoordsvorm en een object terugvoert op een samenstelling. Daar de werkwoordsvorm met den neusklank (Mal. *mě-* met den neusklank, enz.) oorspronkelijk intransitief is geweest, heeft het object er in oorsprong een samenstelling mee gevormd in den trant van ons „houthakken” e. dgl. ¹⁾ Eigenaardig en onduidelijk is echter Dr. Berg's betoog. Er valt niet anders uit te lezen dan dat hij aan deze uitdrukkingen een „ongenasaleerde woordcombinatie” ten grondslag acht te liggen (wat op zichzelf natuurlijk mogelijk zou zijn), en wel (dit is het eigenaardige) een combinatie van twee zelfstandige naamwoorden waarvan het tweede in genitiefbetrekking tot het eerste staat ²⁾. Hoe hij zich dit laatste voorstelt heb ik niet kunnen doorgronden. Of wil hij uitgaan van een als passief nomen verbale optredenden stam, gevolgd door een genitief die het logische object noemt? Een dergelijke vèrstrekkende en bij mijn weten te voren nog niet verkondigde theorie ware dan wel bijzonder weinig duidelijk aangeduid!

Op p. 226 gebruikt de Schrijver van de nasaal van *-ngku*, *-nta*, enz. den term „bindklank,” dien hij ook aanwendt voor de (laatste) *a* van *pəgaweanamu* en derg. Daar men hier met twee geheel verschillende verschijnselen te maken heeft (de nasaal van *-ngku* enz. is het als genitiefpartikel fungerende z.g.n. „tusschenzetsel”) verdient de term „bindklank” in het eerste geval geen aanbeveling. Een teleurstellende ervaring is het, uit dit boek te moeten leeren dat de term „letters” waar „klanken” bedoeld wordt nog steeds niet tot het verleden behoort (p. 172) en te lezen van wortels die uit twee, drie of vier „letters” bestaan (deze laatste uitdrukkingen kunnen bovendien aanleiding geven tot misverstand).

Even weinig valt te zeggen voor het gebruik van den ongelukkigen term „Alfoeren”, nog wel als aanduiding van een ras! (p. 34) En waarom spreekt de Schrijver van „Macronesisch” (p. 167), terwijl toch „Melanesisch” veel gebruikelijker is?

Omschrijvingen als „woord dat de oorzaak aan-

duidt” voor het logisch subject (p. 210), en „zake-lijk object” voor het object van een vorm met *-akən* (p. 220, 224) kunnen tot misverstand aanleiding geven. Ook de aanduiding van het woordje *lan* als „partikel” (p. 248) stuit op bezwaren; de Schrijver is hierbij weer uitgegaan van de vertaling, maar *lan* is naar alle waarschijnlijkheid ontstaan uit *lawan* ¹⁾ en dus eigenlijk een substantief. De uitdrukking *lankw iki* heeft dan ook niets bijzonders. Het komt meermalen voor in de Indonesische talen dat een woord voor „en, met” eigenlijk „gezel, genoot, tegenhanger” of iets dergelijks beteekent.

Op p. 198 past Dr. Berg de termen „goed” en „slecht” toe op talen. Nu kan men natuurlijk wel „slecht Nederlandsch” onderscheiden van „goed Nederlandsch” enz., of van een bepaalde uitdrukking of zinswending zeggen dat het „slechte taal” is, maar van „goede” en „slechte” talen kan toch niet wel gesproken worden. Eigenaardig is de redeneering die de Schrijver in dit verband houdt over gecreoliseerde talen ²⁾: „een sterk gecreoliseerde taal is volstrekt niet „slechter” dan een niet-gecreoliseerde, zoolang het volk, dat de taal spreekt, nog niet bewust normen van „goed” en „slecht” heeft aanvaard; m.a.w. de waardeeringsoordeelen „goed” en „slecht”, op de taal toegepast, zijn zuiver subjectief, en kunnen pas objectief worden door wettelijke bepalingen of andere bindende afspraken, die een standaardtaal scheppen als norm voor waardeering. Een norm voor waardeering bestaat er ook wel vóór dien tijd, maar een, die den sprekers van de taal niet steeds bewust is; bedoeld wordt hier het „taalgevoel”, dat tot het onderbewustzijn behoort. Deze norm zou men collectief-subjectief kunnen noemen” enz. Deze redeneering gaat aan diverse gebreken mank; ongetwijfeld kan een oordeel over het al of niet juiste van een taaluiting alleen objectief zijn met betrekking tot een bepaalde norm (dus niet in absoluten zin), maar „wettelijke bepalingen” e.d. kunnen in dit opzicht toch niet anders doen dan het collectieve taalbewustzijn onder woorden brengen, en dat nog slechts op gebrekkige wijze; de tegenstelling die de Schrijver maakt tusschen „subjectief” en „collectief-subjectief” gaat dan ook niet op, omdat voor de taal, als collectief verschijnsel, het indivi-

1) Klank- en Vormleer van het Morisch, I, p. 20.

2) Zoo verstaat hij dan ook onder een „samenstelling” uitsluitend „een combinatie van twee of meer woorden, hetzij van zelfstandige naamwoorden, hetzij van een of meer zelfstandige naamwoorden en een of meer adjectieven, en eventueel van nog andere woordjes” (p. 203, nt. 2).

1) Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek s. v.

2) In de ruime beteekenis die hij aan deze uitdrukking hecht.

duele taalbewustzijn alleen in aanmerking komt voorzoover het het collectieve zuiver weerspiegelt. Met het onderscheid tusschen „bewuste” en „onbewuste” normen komt men niet verder: juist de volken of groepen die volgens den Schrijver uitsluitend laatstgenoemde zouden kennen onderscheiden in den regel het zuiverst en het fijnst tusschen wat wel en wat niet in overeenstemming is met het spraakgebruik. De Schrijver schijnt van oordeel dat taalgevoel een product is van onderwijs („doordat er onderwijs in die standaardtaal gegeven wordt, leeren velen critisch onderscheiden, wat „goed” en wat „slecht” in het gebruik er van is”) en voegt er aan toe: „daardoor wordt zoo’n taal tevens veel minder toegankelijk voor vreemden invloed” (p. 197). Voor dit laatste zal wel „ontwikkeling” (dus verandering van binnen uit) gelezen moeten worden, want aan vreemde invloeden staan, bij den tegenwoordigen omvang van het wereldverkeer, de cultuur-talen zeker niet minder bloot dan bv. de nog niet schriftelijk vastgelegde.

Bovenstaande redeneering is niet de eenige die niet overtuigt. Meermalen moet men zeggen dat de Schrijver conclusies opstelt waarvoor de aangevoerde argumenten onvoldoende zijn. Zoo kan men van den vorm *rarena* zeer zeker zeggen dat hij is ontstaan in een tijd dat het in *rena* reeds vervatte *ra-* niet meer als zoodanig werd herkend, zoodat men er nog eens een tweede *ra-* aan ging toevoegen (p. 231); maar waarom moet daaruit nu tevens volgen dat *ra-* in dien tijd nog wel levend was, maar toch al bezig in onbruik te geraken? En waarom vloeit uit het feit dat in de Majapahitsche periode met het adatrecht rekening werd gehouden, voort dat dit „a fortiori voor den ouderen tijd (mag) worden aangenomen”? Constateeren wij niet juist op allerlei gebied in de Hindu-Javaansche maatschappij een steeds meer op den voorgrond dringen van het Javaansche element tegenover het in de oudste periode domineerende Hindusche? En welke reden is er aan den anderen kant om de toch wel zeer aannemelijke theorie „dat ook in ouderen tijd Hindu-recht en adatrecht officieel uit elkaar werden gehouden, maar dat men voor het levende adatrecht een schriftelijk vastleggen onnoodig achtte” met zooveel reserve voor te dragen (p. 122 v.)? Naar de studeerlamp riekt de redeneering op p. 43 waarmee de auteur de Sanskrit- en de Javaansche beteekenis van het woord

çaiwala aan elkaar poogt te praten: dat dit woord in Indië behalve de beteekenis „eendekroos” ook nog die van een of anderen boom heeft is zeer goed mogelijk (vgl. Ned. „kers” e.d.; Monier-Williams geeft trouwens voor *çaiwala* ook op: „the (fragrant) wood of *Cerasus Puddum*”, een soort kerseboom dus), maar dat dit zou zijn gegaan via de algemeene beteekenis „waterplant” (Dr. Berg veronderstelt dat de boom in kwestie in het water groeit) moet uitgesloten worden geacht.

Aan bovenstaande opmerkingen zou nog veel toe te voegen zijn. Over het algemeen behooren de beschouwingen van algemeen-theoretischen of bespiegelenden aard niet tot de sterkste zijde van dit boek. De uiteenzettingen die de auteur hier en daar ten beste geeft over onderwerpen als magie, „prae-logisch” of „prae-intellectueel” denken (eveneens termen die niet onder een gunstig gesternte zijn gesmeed!), primitieve systemen, e.a. (p. 78, 82, 96, 115-118, 136, 151, 155, 188 en elders) kunnen dan ook niet bevredigen. Definities als van het begrip „primitief” („waarvan de natuurlijke evolutie nog niet beïnvloed is geworden door intensieve aanraking met andere volkeren”, p. 35) en van „grammatica” („een critische bespreking van alle verschijnselen van een taal, in een overzichtelijk systeem gerangschikt”, p. 199) deugen niet. Ook de omschrijving van „klankwetten” als uitsluitend „physische, mechanische invloeden, waaraan een taal steeds blootstaat” betreffende (p. 184), is onjuist en niet te rijmen met wat de Schrijver op p. 174 opmerkt: „De eene taal is in veel sterkere mate aan klankveranderingen onderhevig dan de andere; de oorzaken hiervan zijn nog geheel in het duister gehuld”, enz., welke laatste uitdrukking trouwens ook weer aanleiding kan geven tot misverstand. Een niet minder belangrijke rol in de ontwikkeling van een taal dan de specialisatie in woordgebruik (p. 196) speelt de tegenovergestelde tendens, die echter door den Schrijver niet wordt genoemd. Van een eigenaardige opvatting geeft p. 88 blijk, waar Dr. Berg zich als volgt uitlaat: „Gaan wij nu de Hindu-Javaansche litteratuur van Oost-Java vergelijken met die van Midden-Java, dan nemen we in Midden-Java waar een verzwakking van het Hindusche element en een groote versterking van het Javaansche. Velen zullen geneigd zijn dit achteruitgang te noemen, maar zij mogen bedenken, dat zij daarmee in laatste instantie een vergelijkend oordeel zouden vellen

over de betrekkelijke waarden van de Hindusche en de Javaansche beschavingen, en dat dit oordeel per se waardeloos moet zijn, omdat twee beschavingen, die uit verschillende factoren zijn samengesteld en vaak weinig of geen factoren gemeen hebben, onvergelykbare grootheden kunnen zijn, daar elke norm voor een vergelijking ontbreekt behalve de louter subjectieve. De nieuwe Midden-Javaansche litteratuur stellen beneden de oude Oost-Javaansche zou beteekenen aan de Hindu-beschaving de voorkeur geven boven de Javaansche; en dit kan men wel doen op grond van hetzij persoonlijke of collectieve, maar in elk geval subjectieve waardeering, doch niet van een objectief wetenschappelijk standpunt." Dat twee beschavingen onvergelykbare grootheden kunnen zijn wil ik Dr. Berg niet tegenspreken, maar wel meen ik te kunnen staande houden dat men ook van een „objectief wetenschappelijk standpunt” zeer goed bv. de Hindu-Javaansche beschaving superieur kan achten aan die der Pësëchëms, ook al zal een rechtgeaard Pësëchëm dit misschien niet willen toegeven!

De haast waarmee het boek moest worden afgeleverd heeft helaas veroorzaakt dat een aantal onjuistheden in de realia zijn ingeslopen, die juist in een voor school en zelfstudie bestemd leerboek dubbel te betreuren zijn. Zoo bij de vermelding van eenige bijzonderheden over de Austronesische taalfamilie op p. 166 vv. Bij het noemen van die gedeelten van den Archipel die niet tot het gebied van deze talengroep behooren (p. 168) geeft de Schrijver ten onrechte ook „enkele plaatsen in de Minahassa” op, terwijl hij op p. 169 in den waan verkeert dat het Niasisch alleen buiten Indonesië zijn parallellen vindt. Hoe hij aan dit laatste komt, is mij niet duidelijk, evenmin als waarom het Balineesch, het Bugineesch en het Makassaarsch niet tot de „talen met een eenigszins belangrijk aantal sprekers” gerekend mogen worden. Het Atjehsch is niet alleen verwant met talen van Achter-Indië maar ook met het Maleisch e. a. (p. 169). Op p. 167 meent de Schrijver dat er „nergens op aarde een gebied gevonden wordt met zulk een verscheidenheid van talen als Oceanië, Indonesië daaronder begrepen”. Hoewel ik met de talen van Amerika geheel onbekend ben, geloof ik toch dat deze laatste in dit opzicht wel de kroon spannen. Ook de volgende uitspraak: „Nergens echter ook vindt de onderzoeker

zich voor zulke raadsels gesteld als hier” lijkt mij quaestieus. Hoe weet de Schrijver dat zoo precies? Omtrent de talen (meestal spreekt men van dialecten) die „onder den groepsnaam Malagasy bekend zijn” (p. 168) moet worden opgemerkt dat zij niet de eenige zijn die op Madagascar gesproken worden; en waarom verbaast de auteur zich zooveel meer over de uitzuivering van een Austronesisch volk naar Madagascar dan over de verbreiding over de geheele uitgestrektheid van den Stillen Oceaan? Op p. 192 spreekt de Schrijver van „het Joodsche gebruik om God’s naam Jahwe te vervangen door het niet-magisch-gevaarlijke Jëhowah”. Het ontstaan van dezen „traditioneelen wanvorm” is echter niet aan de Joden te wijten maar aan Westersch misverstand van den masoretischen tekst. Evenmin kan ik het eens zijn met de meening van Dr. Berg als zou primitieve en middeleeuwsche letterkunde steeds in poëzie zijn en proza in elke literatuurgeschiedenis pas in een zeer laat stadium (!) op den voorgrond komen (p. 44 v.). En de dierenfabel dan? Evenzoo schijnen mij geen gronden aanwezig om aan te nemen dat de voor-Hindusche Javaansche letterkunde alleen geleefd zou hebben, zooals Dr. Berg het uitdrukt „in de monden van priesters en dichters” (p. 35).

Ten deele onjuist, ten deele onvolledig zijn de opgaven over het gebruik van de taalsoorten in het Javaansch (p. 189 v.), over den gewonen vorm van een Javaansch grondwoord (p. 171 v.), over het prefix *sa-* (p. 212), over den term „inclusief” (p. 213), over de wijze van aanhechting van *-akën* (p. 221). Omtrent dit laatste zij terloops opgemerkt dat de Schrijver ten onrechte meent dat bij een vorm met *-akën* of *-ake* geen prefix *ka-* optreden kan¹⁾. Omissies treft men ook aan bij de opsomming der talen van Sumatra op p. 169, en op p. 192, waar wel van jacht- en zeetalen gesproken wordt maar niet van de toch zeker even belangrijke oogsttaal. Daarentegen wordt op p. 189, nt. 3 de term „euphemisme” in een te ruime beteekenis gebruikt, terwijl ik het niet met den Schrijver eens kan zijn wanneer hij zegt dat een uitdrukking als „U vergist zich” in plaats van „je liegt” „niet langer als euphemisme begrepen” wordt. Niet geheel exact is ook de behandeling van eenige verschilpunten tusschen het Javaansch en het Nederlandsch op p. 202: bij bepaalde werk-

¹⁾ Zie voor voorbeelden van dergelijke vormen o. a. Kiliaan, p. 148.

woordsvormen (nl. de vervoegde) komen wel degelijk persoonsaanduidingen voor, terwijl het Javaansch ook wel verschil kent tusschen enkelvoud en meervoud maar dit alleen op geheel andere wijze uitdrukt dan onze taal; wat de Schrijver bedoelt met in het Javaansch voorkomende „middelen om allerlei relaties tusschen zinsdeelen aan te duiden, welke in het Hollandsch ontbreken” is mij niet duidelijk.

Dat de vertalingen die in de Aanteekeningen voorkomen ook niet altijd juist zijn blijkt op p. 248, waar *kita ngong kang den suri* wordt vertaald met „laat mij je het hoofd afslaan”, wat grammatisch niet opgaat, en ook niet noodig is, daar verschillende andere vertalingen mogelijk zijn. Onjuist is ook de opvatting dat in *sirāge apotusan* de woorden *age* en *apotusan* in nevenschikt zinsverband naast elkaar staan en dus de vertaling zou zijn „hij was snel en een-gezant-uitzendend” (p. 230): *age* (snel) wordt nader bepaald door *apotusan* en de vertaling is „hij was snel in het uitzenden van een gezant”. Hetzelfde geldt van *amit lumampaha* op dezelfde bladzijde: de betrokkene vroeg niet verlof in 't algemeen, maar zeer speciaal om op weg te mogen gaan, zoodat *amit* door *lumampaha* nader bepaald wordt. Eveneens op p. 230 wordt *sira in sira çrī narendra* als een „versterking” van het volgende substantief opgevat; het is echter niet meer dan een beleefdheidsvorm, weer te geven met „Zijne Edelheid” of iets dergelijks, en op één lijn staande met *çrī*. *Lwir gunung këmbang* (p. 235) is niet „als een berg van bloemen”, maar „als een bloemenberg”.

Op p. 237 wordt opgemerkt dat het woord *səkawan* (vier), lett. „een groep”, oorspronkelijk slaat op de uitgespreide vingers van één hand. Waarschijnlijk is dit een verschrijving en is de auteur in de war met *lima*¹⁾. Voor „gelooid” op p. 42 zal wel „geloofd” moeten worden gelezen. Een grappige drukfout komt tweemaal voor op p. 154 en 155, waar de zetter van „nagel der wereld” (als vertaling van Paku-Buwana) „navel der wereld” heeft gemaakt.

1) Omtrent de afleiding van het woord *panakawan* deelt Dr. Pigeaud mij mede dat het misschien niet ontstaan is uit *parakawan*, maar afgeleid van *sakawan* (vgl. *panewu* van *sewu*). Het verband dat de Schrijver legt tusschen *panakawan* en *parëpat* heeft m.i. veel tegen. De bijvorm *punangkawan* kan uit den vorm *punakawan* (welke laatste volgens mededeeling van Dr. Pigeaud zou kunnen staan voor *ponakawan*) zijn ontstaan door den nasaleeren den invloed van de *n* van de tweede syllabe.

Zoo ware meer te noemen. Het is ongetwijfeld te betreuren dat de Schrijver zich ten aanzien van die zaken waarvan hij niet in alle opzichten op de hoogte was en waarvoor hij de hulp van gedrukte of levende bronnen niet kon invoeren, niet meer zelfbeperking heeft opgelegd, te meer omdat het dikwijls punten betreft die met het eigenlijke onderwerp van het boek slechts in verwijderd verband staan. Zoodoende heeft speciaal van het taalkundige gedeelte van het boek de qualiteit, die in de wetenschap toch nog altijd gaat boven de quantiteit, wel eenigszins te lijden gehad van laatstgenoemde. Maar om billijk te zijn mogen we niet uit het oog verliezen dat de Schrijver zich bij zijn werk heeft laten leiden door de juiste overtuiging dat in de Indonesische taalwetenschap allereerst behoefte bestaat aan vermeerdering van productie, dat voor de zoo hoog noodige materiaalverzameling voornamelijk hulp moet worden verwacht van inheemsche zijde, en dat die jongeren die voor zulk werk door middelbare opleiding of op andere wijze zijn voorbereid, wel in de eerste plaats daarvoor in aanmerking komen. Als stimulans voor die productieverhooging is Dr. Berg's boek zeker geslaagd te achten.

Wanneer we ten slotte uit het geheel onzer beschouwingen nog een algemeene conclusie willen trekken, dan zou het deze kunnen zijn dat het waarschijnlijk zeer goed mogelijk is om een Oud-Javaansche grammatica te schrijven, maar dat men daarbij behoorlijk rekening moet houden met de resultaten die voor verwante talen reeds bereikt zijn. Daarbij zal men zich vooral hebben te hoeden voor een zekere vaagheid, die zoo licht op rekening van de taal zelf wordt gesteld en toch feitelijk uit niet anders voortkomt dan uit gebrekkige kennis daarvan. Zoo lees ik bv. bij Dr. Berg op p. 249: „De genasaleerde vorm [*anunggal manah*] beteekent „eensgezind optreden”; het verschil met *atunggal manah*, dat „eensgezind” zou beteekenen, is niet zoo heel groot en ligt wel alleen in de grootere mate van activiteit, die door den genasaleerden vorm uitgedrukt wordt. Daarnaast is echter de uitdrukking *asowarèkang wadwa mwan mantri tanda rakryan* niet genasaleerd, ofschoon er toch ook wel een actie mee aangeduid wordt. Men ziet hier weer een keer te meer uit, hoe het spraakgebruik vaak vrij wel willekeurig kiest tusschen genasaleerde en ongenasaleerde vormen en het verschil daartus-

schen lang niet altijd evident is." Hoewel natuurlijk de taalverschijnselen als uitingen van een levend organisme meermalen niet onder vaste regels zijn te brengen is de door mij gespatieerde uitdrukking en de daaraan ten grondslag liggende beschouwing toch verkeerd. Men moet in 't algemeen uiterst voorzichtig zijn met over uitingen in een vreemde taal als rechter te oordeelen, ook al moet toegegeven worden dat bepaalde eigenaardigheden van de Oud-Javaansche teksten die neiging in de hand werken. In dit verband heb ik ook eenig bezwaar tegen uitingen als de volgende (p. 241; spatieering van mij): „*Tahangkwa*, „naar ik meen”, is een tusschenzin, die buiten het zinsverband staat. Het suffix *-a* zou hier vermoedelijk ook wel gemist kunnen worden.” Ofschoon de Schrijver zich voor deze opvatting op feiten kan beroepen (p. 224), zou ik toch de vraag willen stellen of het niet eenvoudiger is om *tahangkwa* te vertalen met „naar ik zou meenen”, *tahanku* met „naar ik meen”. Is het bovendien wel zoo zeker (onze geringe kennis van de Javaansche dialecten in aanmerking genomen) dat waar dialectisch de uitgang *-a* wordt gebruikt „zonder dat van irrealiteit in den zin sprake kan zijn” (p. 224) het gebruik van den conjunctief niet toch op de een of andere wijze te verdedigen is (bv. als beleefdheids- of be-

schroomdhedsvorm), zoodat er wel degelijk een beteekeenis-nuance die van den indicatief afwijkt mee aangeduid zou worden?

Zoo legt ook dit boek (Dr. Berg wordt trouwens niet moede er op te wijzen) getuigenis af van het vele dat er nog aan onze kennis van de Indonesische talen ontbreekt. Gelukkig is er geen reden voor *défaitisme*. Langzaam maar zeker groeit het aantal van hen die zich aan deze studiën wijden, en de toekomst laat zich hoopvoller aanzien dan in jaren het geval is geweest. Ook Dr. Berg heeft in zijn tegenwoordigen werkkring een prachtige gelegenheid voor verder wetenschappelijk onderzoek. Wel is waar zal de geringe mate waarin hij met de levende taal in aanraking is kunnen komen voor hem in zekere opzichten een inconvenient zijn. Maar daar staan (ieder die ervaring heeft van taalbeoefening „te velde” zal het met mij eens zijn) ook weer groote voordeelen tegenover, die tegen dat gemis ruimschoots opwegen. Ongetwijfeld mogen wij dan ook van Dr. Berg's werkkracht nog zeer belangrijke aanvullingen van onze kennis verwachten. Zij bij dien arbeid voorspoed zijn deel!

Klaten, Juni 1929.

CORRIGENDUM.

In het artikel „Een nieuw boek over de Volkenkunde van Ned.-Indië” in het vorige nummer van „Djâwâ” zijn eenige drukfouten blijven staan, waarvan de belangrijkste te vinden is op blz. 191, 1e kolom, waar in r. 28 'Īsā gelezen moet worden in plaats van 'Ī'sā.

Praeadviezen

over het

Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs

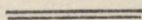
ter behandeling op het

CONGRES

van het

JAVA-INSTITUUT,

hetwelk gehouden zal worden in de
Kepatihan Mangkoenegaran te Soera=
karta, van 27 – 29 December a. s.

CONGRES JAVA-INSTITUUT 1919 - 1929.

Beschermheer van het Congres:
Z. H. PAKOE BOEWANA X, Soesoehoenan van Soerakarta.

PROGRAMMA

van het Congres ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het JAVA-INSTITUUT te houden
van **27** tot en met **29 December 1929** in de **KEPATIHAN
MANGKOENAGARAN te Soerakarta.**

Vrijdag 27 December 1929.

9 uur n. m. Bijeenkomst van de congressisten in de Koesoemajoedan te Soerakarta, ter onderlinge kennismaking.

Welkomstwoord van den Voorzitter van het Comité van ontvangst, K. P. A. Koesoemajoeda.

9 uur 30 min. Wirèng, Srikandi Larasati en Klana-dans, aangeboden door Z. H. Pakoe Boewana, Soesoehoenan van Soerakarta.

Zaterdag 28 December 1929.

9 uur v. m. Opening van het Congres in de Kapatihan Mangkoenagaran te Soerakarta door den Voorzitter van het Java-Instituut, Prof. Dr. R. A. Hoesein Djajadiningrat.

9 uur 30 min. — 1 uur. Inleidingen en debat betreffende „**Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs**”.

Praeadviseurs: Dr. G. W. J. Drewes,
Dr. S. J. Esser,
R. A. A. Soejana,
L. van Rijckevorsel (Ambarawa),
Mr. R. Hadi.

5 u. n. m. — 7 u. n. m. Bezoek aan het Museum alwaar o. a. een tentoonstelling van oud en modern goud- en zilverwerk is te bezichtigen; thee in den Sriwedari met volksspelen.

7 u. 30 — 8 u. 30 Lezing over: „**Land en Volk van Bali**” (met film) door Tjokorde Gde Rake Soekawati, in de Sriwedari (Poerwasariweg).

10 uur. n. m. Klenéngan-gamelanconcert in de Kapatihan Mangkoenagaran, aangeboden door de Javaansche Kunstkring „Mardi-Laras” te Soerakarta.

Zondag 29 December 1929.

7 uur 30 min. v. m. — 9 uur. Bezoek aan de Kraton ¹⁾ van Z. H. den Soesoehoenan.

9 uur 30 min. v. m. Voortzetting van de bespreking van het onderwerp: „**Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs**” en lezing over: „**De noodzakelijkheid van ambachts- en kunstnijverheidsonderzoek**”, door Ir. Thomas Karsten. Sluiting van het Congres in de Kapatihan Mangkoenagaran.

9 uur n. m. „Anoeman Doeta” (Anoeman als afgezant). Een episode uit het Ramajana. Wajang-wong voorstelling, in de Astana Mangkoenagaran, aangeboden door Pangeran Adipati Aria Mangkoenagara VII, Hoofd van het Mangkoenagarasche Huis. ²⁾

-
- 1) Bij het bezoek aan de Kraton is verplicht: Europeesche kleeding (wit) of nationale kleederdracht (witte atilah met kris, geen schoeisel). Evenzoo bij het avondfeest in de Mangkoenagaran.
 - 2) Een tekstboekje met uitvoerige beschrijvingen zal tegen den 20sten December den leden worden toegezonden.

OOSTERSCH LETTERKUNDIG HOOGER ONDERWIJS.

Praeadvies

van

S. J. ESSER.

Het is een van de denkbeelden aan welke de toekomst behoort dat niet alleen ieder individu maar ook ieder volk zich in 't bijzonder toelegt op datgene waarvoor het de meeste geschiktheid bezit. Een werkverdeeling, vergelijkbaar met die welke wij in onze maatschappij kennen zal ongetwijfeld het leven der volkeren onderling meer en meer gaan beheerschen. Tot op zekere hoogte geschiedt dit reeds: de Polynesiërs, de Badjo's, en andere Austronesische volkeren zijn meesters in het varen en visschen, het zwemmen en duiken, terwijl Javanen en Baliërs het op het gebied van den sawahbouw tot zeer groote hoogte hebben gebracht. De handel daarentegen is minder het genre van het Maleisch-Polynesische ras, zoodat wij dien, enkele uitzonderingen daargelaten, in deze gewesten voor het grootste deel in handen zien van vreemdelingen; van verschillende ambachten geldt hetzelfde. In de koloniën (in Amerika vooral) is men in dit opzicht verder dan in Europa.

Het boven gezegde is intusschen niet alleen van toepassing op het maatschappelijk leven maar evenzeer op het cultureele (in engeren zin): het baat weinig of een vader zijn zoon al graag voor jurist zou zien opgeleid wanneer de jongen allen aanleg in die richting mist; misschien dat hij met een dosis plichtsgevoel of kinderlijke piëteit plus de noodige *repetitores* den meestersgraad wel zal halen, maar een goed jurist zal er nimmer uit hem groeien. En zoo is er ongetwijfeld aanleiding om, wanneer een nieuwe cultureele instelling zal worden opgericht, de vraag te stellen of men daarmee wel blijft in de lijn van aanleg van de volken voor wie zij in de eerste plaats bestemd is. Gelukkig behoeven wij in dit opzicht niet lang in 't onzekere te verkeerren. De aanleg van het Austronesische ras gaat ongetwijfeld in taalkundige richting, ja men kan zelfs zeggen dat zijn voornaamste geestescultureele prestaties liggen op 't gebied van taal en letteren. Men hoort soms zeggen dat de Austronesiërs, voor zij in aanraking zijn gekomen met hooger beschaafde

volkeren, slechts weinig van beteekenis op cultureel gebied hebben voortgebracht. Had de tooverstaf der Hindoes hen niet aangeraakt, zoo heet 't dan, hun cultuur zou armoedig en onbeduidend zijn gebleven. Maar wie zoo spreekt houdt eenzijdig den blik gericht op het gebied der kunsten en wetenschappen, zonder er rekening mee te houden dat deze volkeren op het gebied der taal (om nu alleen maar dat te noemen) scheppingen hebben voortgebracht die nergens op aarde worden geëvenaard. Volgens Finck¹⁾ bedraagt het aantal talen der aarde ruim 2100, terwijl Lafeber²⁾ van circa 700 Maleisch-Polynesische talen melding maakt. Bijna $\frac{1}{3}$ van de idiomen der wereld zou dus Austronesisch zijn, en al zal dit percentage op den duur allicht wat kleiner worden, minstens 25% van de wereldproductie aan talen kunnen wij toch veilig op rekening van de Austronesiërs stellen. Een bewonderenswaardig en niet-alledaagsch record, dat trouwens, als zooveel wat met het ontstaan der taal samenhangt, veel mysterieus aan zich heeft, want al kan men de versnippering van dit ras over tal van kleine eilanden en de geografische gesteldheid van de meeste grootere als oorzaken noemen, een boeiend en raadselachtig schouwspel blijft het toch de Austronesische talen in de betrekkelijk weinige eeuwen die sinds de verspreiding over de eilandenwereld van Achter-Indië tot de kusten van Amerika moeten zijn verlopen elk voor zich een zoo rijken woordenschat te zien voortbrengen, en ook op grammaticaal gebied, ondanks velerlei overeenkomst, toch zoo diepgaande en wezenlijke verschillen te zien ontwikkelen.

In overeenstemming met deze wonderbaarlijke productiviteit op het gebied der taal kan men constateeren dat een verrassend groot percentage der inheemschen over een fijn ontwikkeld taalgevoel

1) Aangehaald bij Dr. A. J. Portengen, *Primitieve Cultuur*, p. 54.

2) Vergelijkende Klankleer van het Niasisch, I, p. 11, noot.

beschikt, en dat diegenen die hun cultuur actief meelevens en dus als dragers daarvan kunnen worden beschouwd dat niet in de laatste plaats zijn ten opzichte van de taal en van alle finesses, alle fijne nuances, allen humor ook die daarin kunnen worden gelegd. Over 't algemeen voelt de Austronesiër zijn taal zuiver aan, en wanneer desondanks in vele talen van den Archipel zich een soms ver doorgedrongen taalbederf openbaart komt dit meer hieruit voort dat de sprekers de waarde van hun eigen bezit niet beseffen en er daarom ook geen moeite voor doen om het te behouden. Dit is een van de vele dingen waarin een Litteraire Faculteit op den duur verbetering kan brengen.

Wanneer dan ook Z. Exc. de Gouverneur-Generaal de stichting van een centrum van taal- en volkenkundig onderzoek in den vorm van een Litteraire Faculteit heeft aangekondigd is dit in de eerste plaats vooral dáárom zoo toe te juichen omdat op die wijze een belangrijk middel wordt geschapen om de gaven en talenten die aan de volkeren van deze gewesten zijn geschonken tot volle ontplooiing te brengen.

Intusschen, wie zou meenen dat de nieuwe instelling alleen voor de inheemschen van beteekenis is, vergist zich toch. Zij is dat veeleer voor alle bevolkingsgroepen. Zoo b.v. voor de Chineezers hier te lande, in wier kring juist den laatsten tijd meer en meer het besef begint te leven dat wetenschappelijke beoefening van eigen taal, cultuur en ethnologie een eisch des tijds moet worden genoemd waaraan zij zich alleen tot eigen schade kunnen onttrekken. En zeker niet in de laatste plaats voor de Nederlanders, zoowel de trekkers als de blijvers. Nederland heeft zich van de cultureele belangen van zijn kolonisten in vreemde werelddeelen nooit veel aangetrokken, ja men kan zelfs zeggen (de geschiedenis wijst het uit) dat het die op schromelijke wijze verwaarloosd heeft. Nog steeds bestaat hier te lande de toestand (al wordt die gelukkig steeds beter) dat men zijn kinderen voor een behoorlijke opleiding naar de andere zijde van den aardbol moet zenden of meent te moeten zenden. Dat dit geen toestand is die kan blijven voortduren zal een ieder mij moeten toegeven. Alleen reeds voor de Europeanen in Indië, voorzoover tot den Nederlandschen cultuurkring behorende, is een Universiteit, niet alleen als inrichting van onderwijs, maar tevens als cultureel centrum, dat leiding kan

geven aan de publieke opinie op cultureel gebied, een dringende behoefte. Nog veel te veel wordt hier te lande geliefhebberd, op nog veel te ruime schaal heerscht onder de vertegenwoordigers van de leidinggevende bevolkingsgroep de meening dat men het in de practijk wel zonder wetenschappelijkheid kan stellen en het daar alleen aankomt op een zekere dosis flinkheid en gezond verstand. En dat terwijl toch juist het fundamenteele kenmerk van de Westersche wetenschap (een kenmerk waarvan academisch opgeleiden algemeen doordrongen behoorden te zijn) in haar *methodisch karakter* gelegen is en in het inzicht dat zonder die methode geen enkel vraagstuk, geen enkele situatie, van welken aard die ook moge zijn, in zijn vollen omvang en diepte doorzien kan worden. Ieder probleem, onverschillig welk, behoort op strikt wetenschappelijke wijze te worden aangevat. Op technisch gebied ziet men dit zeer wel in: geen suikeradministrateur zal het in zijn hoofd halen om zijn suiker op andere wijze te willen bereiden dan volgens de beproefde methodes, omdat hij maar al te goed weet dat zijn product er onvermijdelijk de dupe van zou worden; geen chirurg zal bij zijn operatie de voorzorgsmaatregelen en kunstgrepen van het vak verwaarloozen, op straffe van levensgevaar voor den patiënt. Maar in geesteswetenschappelijk opzicht schijnt het er minder op aan te komen. Bij velen heerscht nog (min of meer onbewust) de opvatting dat men 't hier wel zonder de wetenschap kan stellen, ja zelfs dat er een soort „wetenschap zonder wetenschappelijkheid” denkbaar is, die zich tevreden kan stellen met kennis van de „feiten” (met volkomen negatie van het karakter van een feit als zoodanig) en de theorie aan anderen overlaten. Het is deze betreurenswaardige mentaliteit die het aanzijn geeft aan boeken als het onlangs in „Djâwâ” gesignaleerde volkenkundige werk van Alkema en Bezemer, een geschrift dat helaas niet alleen staat. Boeken waarmee men, wanneer het Europa betrof, niet voor den dag zou durven te komen, worden op koloniaal gebied grif geschreven en maar al te vaak door een ter zake onkundig publiek als hooge wijsheid aanvaard, wat in de hand wordt gewerkt door de naar het schijnt steeds sterker wordende neiging om waarde toe te kennen aan productie op zich zelf, afgezien van de qualiteit. Toch behoeft het nauwelijks betoog dat de opvatting als zou men voor de koloniën wel met wat minder toe kunnen dan

in het moederland zou worden geëischt, geheel verkeerd is. Dit geldt niet alleen van de voorlichting over maar ook van de leiding van deze gewesten. Juist aan ambtenaren van een koloniaal bewind behooren, wat opleiding en inzicht betreft, de hoogste eischen te worden gesteld, omdat iedere streek zijn eigen aard vertoont en voor ieder volk maar één wijze van aanpakken de juiste kan zijn, die alleen door diepgaande kennis van dat volk verrregen kan worden. Wie er een stel algemeene beginselen op na houdt en aan de hand daarvan in Centraal-Seran op dezelfde wijze op zou willen treden als aan Sumatra's Westkust, moet noodzakelijkerwijze fouten maken, die gemakkelijk een hoogst ernstig karakter kunnen aannemen. Maar het is hier niet de plaats over dit punt uit te weiden. Waar ik alleen den nadruk op wilde leggen is dat de tijd rijp moet worden geacht om aan intellectueel Tropisch Nederland een cultureel centrum te geven in den vorm van een Universiteit dat niet behoeft onder te doen voor corresponderende instellingen in het moederland en er daarom toe kan bijdragen om zijn geestesleven op een peil te houden dat met het moederlandsche op één lijn kan worden gesteld.

Een van de organen waarover zulk een centrum behoort te beschikken is tevens een voorname behoefte van deze gewesten: een goede bibliotheek. Van de bibliotheek van het Kon. Bataviaasch Genootschap weet ik niet anders dan goeds te zeggen, maar dat neemt niet weg dat zij nog lang niet die mate van volledigheid heeft bereikt waarop in een bloeiend land met ca. 55 miljoen inwoners mag worden aangedrongen. Nog een ander desideratum kan in dit verband worden genoemd, nl. een leerstoel voor wijsbegeerte. Als onderwerp van dit praeadvies is mij door het Bestuur opgegeven: „Academisch onderwijs in Oostersche Letteren en Wijsbegeerte”. Of met die formuleering bedoeld is wijsbegeerte in het algemeen of alleen Oostersche wijsbegeerte is niet geheel duidelijk. Maar wel komt het mij voor dat er in Indië behoefte bestaat aan een wijsgeer, niet speciaal een kenner of beoefenaar van Oostersche filosofie noch ook een uitpluizer van kennistheoretische abstracta zonder meer, maar een die met beide beenen in 't volle Indische leven staat en waar dit pas geeft daarop ook zijn licht kan laten schijnen.

Het bovenstaande is ongetwijfeld voor een be-

langrijk deel ook van toepassing op de Rechtshoogeschool, in het bezit waarvan wij ons reeds mogen verheugen. De Juridische Faculteit bestrijkt echter, van geestescultureel standpunt bezien, slechts een betrekkelijk klein gebied en is in elk geval niet meer dan een gedeelte van wat boven als wenschelijk werd gesteld. Dat Juridische en Litteraire Faculteit elkaar noodig hebben en eerst samen een geheel vormen bewijst trouwens niets duidelijker dan de Rechtshoogeschool zelf. Vakken als Mohammedaansch Recht en Adatrecht kan men evengoed onder de litteraire als onder de juridische rangschikken en behoeven in elk geval de hulp van taalwetenschap, cultuurgeschiedenis en volkenkunde. Maar bovendien heeft men voor de Rechtshoogeschool behoefte gevoeld aan het doen doceeren van een aantal zuiver litteraire vakken (zooals Volkenkunde en talen), welke leerstoelen te zamen reeds een kern van een Litteraire Faculteit vormen. Deze is dan ook eenerzijds betrekkelijk gemakkelijk en goedkoop tot stand te brengen, terwijl er anderzijds niet aan behoefte te worden getwijfeld of het verband tusschen beide instellingen zal vrij nauw zijn. De vraag mag zelfs gesteld of er geen aanleiding bestaat om den stichtingsdatum van de Litteraire Faculteit tevens te maken tot den geboortedag der Indische Universiteit (die toch het einddoel der ontwikkeling moet zijn), door de verschillende hoogeschoolen (met uitzondering van de Technische) tot één geheel te doen samensmelten.

Wij kunnen nog een stap verder gaan: niet alleen voor geheel Ned.-Indië, in al zijn geledingen, is het bezit van een Litteraire Faculteit van universeel belang, *hetzelfde geldt voor het Nederlandsche Imperium in het algemeen*. Nederland is verreweg de belangrijkste Austronesische mogendheid. Van de volkeren die tot het Maleisch-Polynesische ras behooren leven niet alleen de grootste en rijkst ontwikkelde onder Nederlandsche vlag, ook wat zielen aantal betreft staat Ned.-Indië verre bovenaan, en het zou dit in nog hoogere mate doen wanneer niet een kortzichtige koloniale politiek het Nederlandsche grondgebied willekeurig had ingeperkt. Zijn Nederlands wetenschappelijke prestaties met die positie in overeenstemming? Op technisch gebied misschien wel — maar op taal- en volkenkundig terrein helaas in geen deele! De Philippijnen, met een bevolking die $\pm 1/5$ van die van Ned.-Indië bedraagt, hebben sinds lang

een eigen universiteit; op diezelfde eilanden bestond reeds een bloeiende beoefening van tal van inheemsche talen in een tijd toen daaraan bij ons nog vrijwel niemand dacht; wie over de Papoea-talen iets wil vernemen moet bij buitenlanders te gast gaan; aan de exploratie van Ned.-Indië hebben buitenlanders een aandeel gehad dat voor Nederland beschamend kan worden genoemd; over het geringe aantal goede volkenkundige studies met betrekking tot onzen Archipel wordt door ethnologen herhaaldelijk geklaagd. *Dit mag zoo niet blijven.* De Nederlandsche Maleisch-Polynesische wetenschappen moeten niet alleen met die van andere landen op één lijn staan, zij behooren ze, overeenkomstig Nederlands Austronesische positie, *zelfs te overtreffen.*

Hier liggen wijde perspectieven. Schrijver dezes wil het terrein der politiek niet betreden, maar op één ding mag toch gewezen worden: wanneer Nederland zijn culturele taak in den Pacific recht verstaat, dan is niet Manila of Singapore of Wellington, maar Batavia het geestelijk en wetenschappelijk centrum van Austronesië. Dan klopt hier het hart dat het rythme regelt van een geestesleven dat in het verleden reeds zoo rijke bloesems heeft gedragen, en dat thans, door Westersche methode bevrucht, een nieuw tijdperk van luister tegemoet kan gaan. Reeds wordt op velerlei gebied Ned.-Indië aan de wereld ten voorbeeld gesteld. Als Nederland wil kan het die positie ook op het gebied der wetenschap bereiken. *Hier valt het Groot-Nederlandsch belang samen met dat van Groot-Indonesië, dat de grenzen van Nederlandsch Indië verre te buiten gaat.*

Het bovenstaande zijn slechts enkele grepen uit een rijke stof, waaraan nog velerlei toe te voegen zou zijn. Zoo is (om alleen dit te noemen) in 't geheel niet gesproken over de steeds stijgende behoefte aan middelbare leerkrachten in de inheemsche talen en aanverwante vakken, een behoefte waarin uit den aard der zaak door sprekers van de betrokken talen, dragers der betrokken cultuurverschijnselen, op de beste wijze kan worden voorzien. Maar het is onmogelijk om in een kort bestek een onderwerp uit te putten dat zoo talloos vele kanten heeft, en waarvoor men dan ook terecht de medewerking van 5 prae-adviseurs heeft ingeroepen, daargelaten nog het vele behartenswaardige dat er reeds bij vorige gelegenheden over te berde is gebracht.

Het Bestuur heeft dit zelf ook ingezien en zich daarom de vrijwillige beperking tot *Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs* opgelegd, daarmee dus eventueele andere opleidingen (Nederlandsch, moderne talen, Chineesch, Geschiedenis, enz.), die aan de nieuwe Faculteit zouden kunnen worden opengesteld, buiten beschouwing latende. Ik weid daarom niet verder uit over de wenschelijkheid van deze instelling en de daarvan te verwachten voordeelen, maar ga liever over tot eenige punten van practisch belang.

Welke vakken dient dat Oostersch Letterkundig Hooger Onderwijs in de eerste plaats te omvatten? Op deze vraag zou ik met de meeste beslistheid willen antwoorden: in hoofdzak dezelfde als bij de corresponderende opleiding in Nederland worden gedoceerd. Het moge waar zijn dat niet voor alle streken van den Archipel een voorstudie van Arabisch en Sanskrit (met bijbehorende culturen) noodzakelijk is, die waarvan dit wel geldt (Java, Sumatra, Bali, enz.) zijn toch verreweg de belangrijkste, en bovendien is de studie der genoemde talen bij uitstek geschikt om aan de geheele opleiding die verdieping, dat perspectief te geven die het tot *academisch* onderwijs in den vollen zin des woords zal stempelen. Een universiteit is nu eenmaal iets anders en iets meer dan een vakschool alleen. Algemeene ontwikkeling, het verkrijgen van wetenschappelijk inzicht vormen een noodzakelijk onderdeel van de academische studie en daarvoor is niets zoozeer geschikt als kennismaking van het klassieke. In dit opzicht is het echter zaak een belangrijk verschilpunt tusschen Indië en Nederland in gedachten te houden. Voor den Leidschen student is de Indische werkelijkheid ver en alleen uit de tweede hand of uit dood materiaal (boeken, handschriften) kenbaar, terwijl toch voor de Indonesische studiën juist de levende realiteit van veel meer belang moet worden geacht. Het is dan ook niet te verwonderen dat in Leiden het Indonesisch element op den achtergrond treedt en dat gedeelte van de studie dat eigenlijk propaedeuse is in de practijk steeds de meeste belangstelling heeft getrokken (wat weer ten gevolge heeft gehad dat men voor het oud-inheemsche element in de Hindoe-Javaansche, Hindoe-Balineesche en Hindoe-Sumatraansche cultuur eerst betrekkelijk laat het rechte oog heeft gekregen, en de ontdekking dat

men aan de Hindoe-cultuur minder inhouden dan wel namen, minder rechtstreeksche verrijking dan wel bevruchting heeft ontleend, nog vrij recent kan worden genoemd). Hier komt nog bij dat de studie van Arabisch en Sanskrit, wil zij behoorlijke vruchten afwerpen, zwaren arbeid zal vergen van de studenten en gerust als zeer moeilijk kan worden gequalificeerd. Aan de kandidaatsstudie hier te lande mag dus de eisch worden gesteld dat zij het karakter van *propaedeuse* niet verliest, d.w.z. niet meer vraagt dan voor de doctoraalstudie noodzakelijk is.

Ook voor dit laatste geeft het Nederlandsche Academisch Statuut de richtlijnen aan. Hoe groot de lijst van talen zal zijn waarin een doctoraal examen zal kunnen worden afgelegd is een vraag welke beantwoording grootendeels van praktische omstandigheden (de beschikbare docenten) af zal hangen. De hoop mag echter worden gekoesterd dat zij grooter zal zijn dan in Leiden het geval is (als bijvakken zullen voor de kleinere talen van Java c.a. natuurlijk Javaansch en M. P. Taalvergelijking, voor die van Sumatra M. P. Taalvergelijking en Maleisch moeten fungeeren). Zeer belangrijk kan de doctoraalstudie met hoofdvak Maleisch-Polynesische Taalvergelijking worden, dat wel is waar voor zoover ik weet niet met zooveel woorden in het Academisch Statuut genoemd wordt, maar waartoe toch de mogelijkheid wordt opengelaten. In Leiden worden voor deze studie als bijvakken Javaansch of Maleisch en een andere taal geëischt, en dat kan m.i. ook hier zonder bezwaar geschieden. Dit doctoraalexamen zal het aangewezen zijn voor al diegenen die zich gedrongen gevoelen onze kennis van de minder of in 't geheel niet bekende talen van den Archipel uit te breiden. Mogen het er velen zijn!

Een zeer belangrijk vak is ook de Volkenkunde. Ten opzichte van dezen tak van wetenschap lijdt de Nederlandsche regeling aan een gebrek: er bestaat wel een aparte volkenkundige studierichting, maar bij geen van de andere doctoraalexamens wordt kennis van de Volkenkunde verlangd. Toch schijnt het mij toe dat een behoorlijke kennis van de beginselen van dit vak voor den Indischen litterator onontbeerlijk is. De ontsluiting van de talen van Nederlandsch Indië moet hand aan hand gaan met die van de bijbehorende litteraturen en culturen, en zou men dan aan de studenten wel

een behoorlijke taalkundige basis willen geven maar ze ten opzichte van de Volkenkunde in 't duister laten tasten? Veel beter lijkt het mij daarom dat men het aantal bijvakken in de boven bedoelde gevallen met één vermeerderd, hetzij als testimonium- of tentamen-, hetzij als vierde examenvak.

De studie van de Oude Geschiedenis en de Oudheden van den Archipel is in Nederland uit het verband van de Indische Letteren losgemaakt en in het Arische huisgezin ondergebracht. Dit is echter slechts een kwestie van naam, en er zal dan ook wel niemand gevonden worden die deze studierichting van de nieuwe onderwijsinstelling zou willen uitsluiten. Integendeel, zij bezit aantrekkelijkheid genoeg om de hoop te wettigen dat zij daar een bloeiende beoefening tegemoet gaat. Als onderbouw kan dezelfde kandidaatsstudie dienen als voor de andere doctoraalexamens.

De geheele studie kan, wat haar bovenbouw betreft, worden samengevat onder het beeld van een ellips, om welker brandpunten twee cirkels zijn getrokken die te zamen het grootste gedeelte van het ellipsoppervlak innemen, terwijl zij elkaar gedeeltelijk dekken. De ellips is de oud-inheemsche beschavingswereld, de beide cirkels zijn de Hindoe-Indonesische en Mohammedaansch-Indonesische cultuurkringen, die de Austronesische cultuur wel voor het grootste deel maar toch lang niet geheel hebben overdekt. Hoofdvakken bij de studie van deze laatste zijn Maleisch-Polynesische Taalvergelijking en Volkenkunde terwijl van de beide andere resp. het Javaansch en het Maleisch de centrale studievakken zijn.

Hoe zal nu in de practijk de nieuwe studie er uit moeten zien? Dat men ten opzichte van de wijze waarop de studenten hun studie zullen hebben in te richten de hier te lande reeds bestaande traditie zal volgen en er dus van de bandeloosheid die de moederlandsche universitaire studie kenmerkt geen sprake zal zijn, behoeft niet meer te worden opgemerkt. Wel mag het vertrouwen worden uitgesproken dat de hoogleeraren aan de studenten die leiding bij hun studie zullen geven waaraan zij ongetwijfeld behoefte hebben, maar waaraan in Leiden zooals schrijver dezes dat kent vooral in de eerste studiejaren een ontegenzeggelijk tekort bestond. Men kan in dit vak, waarvan de beoefening zonder twijfel aan onze jongelui zware eischen

zal stellen, zooveel vergeefs zoeken, zooveel tijdverlies besparen, zonder dat men daarom nog behoeft te vervallen in een „voorkauwen” dat de wetenschappelijke vorming in het gedrang zou brengen. Wie rekening houdt met de moeilijkheden waarmee men zeker te worstelen zal krijgen zal het met mij eens zijn dat voor de studenten, die zich in een geheel vreemde wereld zullen hebben in te leven, de weg zooveel mogelijk geëffend moet worden. Deze opmerking geldt speciaal de kandidaatsopleiding.

Van het meeste belang in dit verband lijkt mij de vraag naar de verhouding van het taal- en volkenkundig centrum tot de nieuwe onderwijsinrichting. In hetgeen tot nu toe van de plannen der Regeering bekend is geworden is het antwoord op deze vraag reeds implicite gegeven: een centrum van taal- en volkenkundig onderzoek kan de nieuwe Faculteit alleen dan worden wanneer de studenten na hun propaedeutische studiën op ruime schaal aan het werk worden gezet bij de ontginning ‘van die mijnvelden van feitenmateriaal die hier te lande in zoo rijke hoeveelheid voorhanden zijn. In de aanwezigheid van deze schatten ligt een belangrijk verschilpunt met, tevens eminent voordeel boven de studie in Nederland, een voordeel dat er, naar gehoopt mag worden, in de toekomst zelfs toe zal kunnen leiden dat Nederlandsche studenten, die in Leiden hun opleiding hebben genoten, die in Batavia zullen willen voltooien. *Voor de eerste maal in de geschiedenis van het Indische onderwijs staat een instelling geboren te worden die, door de natuurlijke voordeelen waarover zij beschikt, uitgaat boven de moederlandsche, en waarheen zelfs jongelui uit Nederland zullen komen om er Indische kennis op te doen.* Iets van die rijkdommen, waar hij zelf midden in staat, aan het licht te brengen of bij de verwerking van het beschikbare materiaal behulpzaam te zijn, daardoor de wetenschap te bevorderen en zodoende een contra-prestatie te leveren voor de opleiding die hem is geschonken, is een taak die zeker iederen student zal toelachen. Op deze wijze alleen zal het in de toekomst mogelijk zijn die eindeloze

feitenmassa's op eenigszins bevredigende wijze te ontginnen en te verwerken. Niemand zal zich wel aan de illusie overgeven dat Nederland ooit een voldoende aantal onderzoekers voor dit doel zal kunnen of willen leveren. Niemand ook zal willen ontkennen dat iemand van inheemsche geboorte, mits behoorlijk opgeleid en van door en door wetenschappelijken zin, boven den Westerling groote natuurlijke voordeelen bezit, die hem voor dit werk beter geschikt maken dan genen. Zelfs al zou men het willen, men zou de hulp der inheemschen op geen enkele wijze kunnen ontberen. En dat vooral niet omdat het hier geen werk betreft dat tot onbepaalde tijd kan worden uitgesteld. Er is groot *periculum in mora*. In sommige streken van Australië verdwijnen de oude talen en culturen als sneeuw voor de zon, veel is reeds reddeloos verloren, en ook waar dit niet het geval is is de invloed van de Westersche cultuur toch van dien aard dat in het leven der volkeren de diepgaandste wijzigingen worden aangebracht.

Ongetwijfeld zullen de a.s. studenten en abiturienten der nieuwe Faculteit niet *alleen* in staat zijn om in de bestaande leemten te voorzien. Veel- eer stel ik mij een organisatie voor die, met het personeel der Faculteit als middelpunt en de a.s. studenten en een deel der afgestudeerden als schakels, over den geheelen Archipel een wijdvertakt net van kanalen schept waarlangs het materiaal zal toevloeien. Juist als schakels, als verbandleggers tusschen die organisatie en hen die, uit hoofde van hun kennis van een bepaald gebied of een bepaald volk en hun vermogen om die kennis onder woorden te brengen, als helpers in aanmerking komen, zie ik een voorname taak van de leerlingen en ex-leerlingen der Faculteit. Het zal voor een belangrijk deel van hen afhangen of het taal- en volkenkundig centrum aan zijn doel zal kunnen beantwoorden en die uitbreiding zal kunnen aannemen die voor de adaequate vervulling van zijn grootsche taak noodzakelijk is.

Klaten, Nov. 1929.

EENIGE DESIDERATA IN VERBAND MET DE OPRICHTING VAN EEN LITTERAIRE FACULTEIT IN INDONESIË

door

Mr. R. HADI

Velen hadden gehoopt, dat in hetzelfde jaar, dat de Solosche A. M. S. haar eerste abituriënten zou afleveren, de litteraire faculteit gereed zou zijn om haar eerste studenten te ontvangen. Helaas heeft het niet zoo mogen zijn. Deze teleurstelling wordt echter verzacht door de voortvarendheid, welke thans van Regeeringswege aan den dag wordt gelegd om de oprichting van de faculteit zoo gauw mogelijk tot een feit te doen worden. En wij mogen van geluk spreken, dat Zij in deze periode voor de organisatie van de onderhavige hoogeschool kanbeschikken over krachten, die zoowel op grond van hun capaciteiten, als ook door hun tegenwoordigen werkkring als de daarvoor aangewezen personen moeten worden beschouwd. Waar Zij bovendien thans niets onbeproefd laat om de voorbereiding zoo degelijk mogelijk te doen zijn, mag men verwachten dat de litteraire faculteit aan alle verwachtingen zal beantwoorden.

Maar de belangstelling voor deze aangelegenheid mag niet alleen van één zijde komen. Ook van den kant der Indonesiers, aan wie voornamelijk de te creëren instelling ten goede zal komen, behoort in alle vormen belangstelling getoond te worden. En om hiervan blijk te geven, heb ik de vereerende uitnoodiging van het Bestuur van het Java-Instituut om een bijdrage te schrijven voor zijn te Soerakarta te houden, geheel aan het besproken onderwerp gewijd, congres, met genoegen aangenomen. Niet, dat ik mij voorstel nieuwe bouwstoffen te kunnen bijbrengen — dit is het werk der deskundigen — maar wel, om als belanghebbende eenige desiderata naar voren te brengen.

Met dat doel moge gewezen worden op eenige markante stroomingen in onze maatschappij.

In de eerste plaats wordt aandacht gevraagd voor het allerwege merkbare streven naar moder-

niseering, welk verschijnsel zich ongeveer een derde eeuw geleden zich heeft ingezet (R. A. Kartini e.a.). Er was een tijd, dat het er op leek, dat modern synoniem was aan alles wat Europeesch is. Men wilde — althans dien indruk kreeg men — in alle opzichten Europeesch zijn. Imitatie dus, die natuurlijk geen bevredigend perspectief kon hebben. Later is hierin een beter inzicht gekomen. Niet meer gelijk- en gelijkvormigheid, maar gelijkwaardigheid aan den Westerling wordt thans verlangd, met behoud van eigen wezen. Dit inzicht heeft steeds meer veld gewonnen, vooral door de opkomst van het nationalisme. Ook in cultureel opzicht heeft deze strooming een snelle ontwikkeling in modernistische richting tot gevolg, waarbij schadelijke, hinderlijke of verouderde bestanddeelen of vormen van de eigen cultuur overboord worden gegooid en nieuwe nuttig geachte elementen van vreemden oorsprong worden overgenomen. Dit proces is nu in vollen gang en niet meer te stuiten. Het is uiteraard niet zonder strijd, misvattingen en smarten. Van de litteraire faculteit wordt gehoopt, dat zij voortrekkers zal afleveren, die ons bij deze snelle evolutie als betrouwbare gidsen zullen kunnen leiden. In de merkwaardige rede, waarmede de jongste zitting van den Volksraad werd geopend, zeide de Gouverneur-Generaal, dat de te openen hoogeschool niet alleen als een middel tot vorming van taalkundige werkrachten, maar ook als centraal orgaan voor het taal- en volkenkundig onderzoek van den archipel wordt gedacht. Ik zou hieraan gaarne willen toevoegen, dat dit alles op zijn beurt weer een der middelen moet zijn om onze cultureele moderniseering, met vermijding zooveel mogelijk van pijnlijke schokken, tot een goed einde te brengen.

Een ander verschijnsel van jongeren datum is het streven naar eenheid of liever gezegd het

streven om het saamhoorigheidsgevoel te cultiveeren, welk verlangen in het begrip „Groot-Indonesië („Indonesia Raja”) zijn duidelijke formuleering vindt. Deze benaming is niet alleen een politieke leus, maar hangt evenzeer nauw samen met onze cultureele evolutie. Tusschen de politieke en cultureele ontwikkeling bestaat vaak, ook in dit opzicht, een voortdurende wisselwerking, welke die ontwikkeling stimuleert en verdiept. Men kan dit toejuichen of betreuren, beletten kan men het niet. De taak van de literaire faculteit en haar abituriënten ten deze behoort m.i. te zijn om die evolutie te leiden en te bevorderen. Het algemeen belang eischt immers een eensgezind en harmonieus geheel.

Een ander streven ten slotte, even onmiskenbaar als alles overheerschend, is de wensch om zich zelf te zijn, om zelf werkzaam te zijn en om eigen lot zooveel mogelijk zelf te bepalen, zelfs als dit tot gevolg mocht hebben, dat het peil van ons land belangrijk zal dalen. De waarde van een volk toch wordt niet bepaald door de goede werken die *anderen* voor dat volk hebben gedaan, doch uitsluitend door hetgeen als gevolg van eigen denken en eigen arbeidskracht der landszonen wordt gepresteerd. Uit een paedagogisch oogpunt is eigen primitief werk te verkiezen boven volmaakt werk van anderen. En al doende leert men. De evenbedoelde strooming behoort daarom reeds uit dien hoofde te worden gecultiveerd. En bovendien, als er een arbeidsveld is, ten aanzien waarvan het principe van „zelfordening” moet worden toegepast, dan is het zeker het terrein, waarvan de stichten hogeschool het centrum zal wezen.

Hoe deze desiderata tot uitdrukking moeten worden gebracht, zoowel bij den opzet als bij de functioneering der faculteit, willen wij gaarne aan de Regeering en Hare deskundige adviseurs overlaten. Het is een zeer moeilijk gegeven voor een „overzeesch gebied”, waar naar de meening van velen sommige overal elders aanvaarde normen „in het belang van de inheemschen zelf” niet tot gelding mogen komen. Niettemin heb ik het volste vertrouwen, dat de te openen faculteit ons niet in onze verwachtingen zal teleurstellen.

In verband met de organisatie der literaire faculteit moge ik mij nog een algemeene op-

merking veroorloven. De te creëren faculteit zal belangrijk moeten afwijken van de Leidsche zusterinstelling. Ten eerste sluit de Leidsche studie aan op het Westersch klassiek onderwijs op de gymnasia. Op het pad der Indologie moeten de Nederlandsche studenten op de Universiteit hun eerste schreden nog doen. De te openen hogeschool daarentegen is een voortzetting van de Oostersch georiënteerde A. M. S. te Solo. De studenten hebben bij hun intrede op de hogeschool reeds een belangrijke hoeveelheid kennis meegebracht in vele der te doceeren vakken. Ten tweede — en dit is een principieel verschil — heeft de Leidsche Indologische studie (in ruimeren zin) tot doel om Westerlingen een grondige opleiding te geven in een cultuur, die de hunne niet is. De Indologische vakken moeten zij tot in de hoogste volmaaktheid beoefenen, doch alleen als wetenschappelijke vakken. Alle Indonesische cultuuruitingen moesten zij kennen, begrijpen en doorgronden, maar Indonesiers behoeven zij niet te worden. Geheel anders is het gesteld met de a. s. literaire faculteit in Indonesië. Deze is een instelling bestemd om onderwijs te geven in de Oostersche cultuurwetenschappen aan de dragers van die cultuur zelf. De studie en de examens in de Indonesische taal- en letterkunde bv. moeten meer de plaats innemen van de in Rubriek V § 42 b en § 47 b (Ned. taal- en letterkunde) van het Nederlandsche Academische statuut bedoelde studie en examens, dan van die van de studie en examens bedoeld in dezelfde rubriek § 42 h en § 47 h (Indonesische taal- en letterkunde).

Ten einde aan den smaak der traditioneele beoefenaren van onze taal- en letterkunde eenigszins tegemoet te komen, moeten wellicht aan eenige vakken, die in Nederland in het geheel niet of althans een zeer ondergeschikte plaats in het leerplan innemen, meer aandacht geschonken worden. Ik denk hierbij vooral aan kunstpoëzie in ruimeren zin (tëmbang en gënding). In den eersten tijd toch zullen die traditioneele taalbeoefenaren (vaak uit adellijke en hoogambtelijke kringen enz.) nog wel een grooten invloed hebben in de literaire wereld en de nieuwe methoden en opvattingen omtrent de literaire studie zullen des te eerder door die kringen gewaardeerd worden, wanneer met de traditie, waarop in die kringen veel prijs wordt gesteld, rekening wordt gehouden.

Mede in verband met het vorenstaande zou ik gaarne het volgende willen opmerken.

Door de ontwikkeling van het onderwijs hier te lande zijn o.m. de Osvia's en Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen middelbare scholen geworden of op het punt dit te worden. In verband daarmee zullen langzamerhand alleen leerkrachten met een middelbare bevoegdheid aan die inrichtingen verbonden kunnen worden. Dit is natuurlijk toe te juichen, echter niet onvoorwaardelijk. Voorzoover mij bekend toch zijn er nog geen inheemsche leerkrachten in het bezit van een middelbare akte in de inheemsche talen, met het gevolg, dat aan eenige der Osvia's in die vakken wordt gedoceerd door Europeesche leeraren. Dit zou op zich zelf geen bezwaar zijn, ware het niet, dat gevreesd wordt, dat met het optreden van den Europeeschen leeraar de inheemsche talen practisch gesproken „verheven” wordt tot den rang van „vreemde taal”, doordat die talen bij het onderwijs daarin niet als voertaal worden gebruikt. Dit zou zeer te betreuren zijn. Hiermede wordt natuurlijk niet bedoeld om die leeraren ook maar in het minst onaangenaam te zijn, (integendeel, wij moeten het zeer op prijs stellen, dat zij zooveel tijd en energie hebben willen besteden voor de studie in die talen), evenmin om iets af te dingen op hun kunde of op de degelijkheid van het door hen gegeven onderwijs, maar voor die scholen, waarvan de abituriënten bestemd zijn om in de inheemsche maatschappij hetzij als bestuursambtenaren, hetzij als onderwijzers, een bijzondere taak te vervullen, is m.i. eerste vereischte, dat de leerlingen een deugdelijke voorbereiding erlangen in het beschaafd en vaardig gebruik, zoowel mondeling als schriftelijk, van de inheemsche talen. En zoo'n voorbereiding zou verre van volmaakt wezen, wanneer de te onderwijzen talen niet gedoceerd worden in die talen zelf door iemand, die daarin niet alleen theoretisch, maar ook in het dagelijksch gebruik geheel doorkneet is. Wanneer ik zou moeten kiezen tusschen wetenschappelijk opgeleide leeraren, die echter niet in staat zijn om bij het doceeren de te onderrichten talen als voertaal te gebruiken en gewone onderwijzers, die wel capabel zijn om in die talen het traditioneele beschaafde taalonderwijs te geven, dan ben ik geneigd om voor de Osvia's en

Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen aan deze laatsten den voorkeur te geven. Het beste zou natuurlijk zijn als men voor dat onderwijs de beschikking kon krijgen over wetenschappelijk opgeleide docenten uit de eigen taalgroep.

Anders is het gesteld met de A. M. S. te Solo. Deze school is ook — volgens sommigen zelfs voornamelijk — bestemd als voorbereiding voor de Indonesische taalstudie. Wetenschappelijke taal-docenten zijn dus een eerste vereischte. Al zijn zij niet in staat om bij het onderwijs de inheemsche talen als voertaal te bezigen, zij moeten toch worden verkozen boven traditioneele taalonderwijzers. Natuurlijk is dit geen ideale toestand en zoo gauw mogelijk dienen dan ook Indonesische taaldocenten voor die scholen te worden opgeleid.

Een bevredigende regeling kan mogelijk in de volgende richting worden gezocht.

De traditioneele inheemsche taalonderwijzers (waaronder gemakshalve, doch minder juist, ook de abituriënten van het Instituut-Kats worden begrepen) aan de Osvia's en Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen worden voorshands gehandhaafd. Voorzoover zij door Europeesche leerkrachten mochten zijn vervangen, die niet in staat zijn om de te onderwijzen inheemsche taal als voertaal te gebruiken, wordt de oude toestand bij de eerste gelegenheid, die zich daartoe leent, hersteld. Bij het begin van het volgend schooljaar worden de beste abituriënten der Solosche A. M. S., die hun studie niet aan een der Hoogeschoolen voortzetten, in een voldoende aantal onder het genot van een Gouvernemtstoelage, al dan niet in dienstverband, aan het alsdan nogmaals te verbeteren Instituut-Kats opgeleid voor taal-leeraren ten behoeve van de Osvia's en Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen. Na het volbrengen van hun studie vervangen zij de traditioneele taalonderwijzers, die dan aan normaal- en muloscholen worden werkzaam gesteld.

Eveneens te beginnen met het volgende collegejaar worden de beste abituriënten derzelfde A.M.S. in een voldoende aantal, eveneens met landssteun, opgeleid als candidaat-Indisch taalambtenaar dan wel voor een middelbare akte in de inheemsche talen en wel vóór de opening van de Indonesische litteraire faculteit te Leiden en daarna aan de eerst bedoelde hoogeschool. Na voleindiging van

hun studie worden de allerbesten van hen als docent (in de eerste plaats in de inheemsche talen) geplaatst aan de litteraire faculteit (als lector of assistent en later wellicht ook als professor) en aan de A. M. S. te Solo. Bij het onderwijs in de inheemsche talen wordt alsdan zoo gauw mogelijk de te doceeren taal als voertaal gebruikt. Ook het onderwijs in de andere daarvoor in aanmerking komende vakken behoort zoo gauw mogelijk aan Indonesische docenten te worden opgedragen. De andere taalambtenaren en aktebezitters worden als leeraren geplaatst aan de

Hollandsch-Inlandsche Kweekscholen en Osvia's ter vervanging van de Instituut-Kats-abituriënten, die dan op hun beurt een taak krijgen aan de normaalscholen voor Inlandsche onderwijzers en aan de muloscholen. De verdrongen traditioneele taalonderwijzers moeten dan aan de Hollandsch-Inlandsche, schakel- of Inlandsche scholen der tweede klasse geplaatst worden.

Zoodra de litteraire faculteit capabel is om in de behoefte aan leeraren (en andere ambtenaren) in de Indonesische talen en aanverwante vakken te voorzien, worde het Instituut-Kats opgeheven.

OOSTERSCH LETTERKUNDIG HOOGER ONDERWIJS

Praeadvies

van

L. VAN RIJCKEVORSEL.

Vraag 1. Moet thans in Indië de gelegenheid worden geschapen tot academisch onderwijs in Oostersche letteren en wijsbegeerte?

Ik meen op deze vraag met een volmondig ja te moeten antwoorden en wel om de volgende redenen:

Ten eerste. Hooger letterkundig onderwijs is hier noodzakelijk om een ruimere studiegelegenheid voor deze gewichtige vakken te openen dan nu mogelijk is aan de Nederlandsche universiteiten. Alleen reeds de opleiding van geschikte taaldocenten voor de middelbare scholen maakt de uitbreiding van bedoelde studiegelegenheid noodzakelijk.

Ten tweede. De oprichting van een academisch instituut als genoemd is noodzakelijk voor den bloei of herbloei van de inheemsche letterkunde in het algemeen. Een dergelijk centrum van taalwetenschap kan een stoot geven tot het ontstaan van een hedendaagsche of moderne literatuur, welke in deze landen zoo goed als geheel ontbreekt. „De laatste der poedjangga's is gestorven" kan men dikwijls hooren uit Javaanschen mond. Er zijn geen bevoegde kunstcritici of erkende literatoren, in staat om leiding te geven bij de beoefening van de taal. Over wetenschappelijke onderwerpen schrijft men in het Nederlandsch, over politieke onderwerpen in het Maleisch. Wat Nederlanders of inheemschen gepresteerd hebben op taalkundig gebied zijn vooral werken of studies over de oude talen en mist daarenboven den invloed, die elders van de studie der klassieken op de moderne taal is uitgegaan. Het taalonderwijs op middelbare scholen in de levende taal is daarom ook te weinig geschoold; het ontbreekt aan goede handleidingen van onvervalscht Inheemsche bron.

Wij raken hier de kern van de kwestie. Het scheppen van academisch onderwijs in de letteren is, meer nog dan bij andere faculteiten het geval

is, een beroep doen op de menschen van het land zelf. In geschiedenis, archeologie, oude talen kan de vreemdeling prachtig werk leveren en dit is in Leiden misschien evengoed gebeurd als hier. Maar wat wij hier noodig hebben is de beoefening der levende talen, waarbij de studie der klassieke oude talen veel meer tot den rang van middel afdaalt. Deze wetenschap nu vraagt de volle medewerking der Inheemschen zelf. En het meest geschikte milieu is daarom ook Indië, niet Nederland.

Ten derde. Academisch onderwijs in de Letteren is noodzakelijk voor de harmonische ontwikkeling van het volk. Er bestaan reeds verschillende hoogeschoolen in Indië; het is niet wenschelijk, dat het onderwijs in de letteren achterblijft. Vooreerst omdat deze wetenschappen een belangrijk element vormen van de beschaving in het algemeen; vorming van fijnen smaak, veredeling van hart en gemoed, scherping van oordeel en critischen zin, dit zijn evenzoo veel cultuurelementen, welke in het groote raam der onderwijsvoorziening niet gemist kunnen worden. Moet ik in het corps gegradueerden van een bepaald land een heel belangrijk percentage zien van het totaal der leiders en instandhouders der beschaving, die ook onderling elkaar beïnvloeden, dan mag ook aan dat corps een der voornaamste groepen niet ontbreken, nl. de groep der letterkundigen.

Vervolgens, ook van pedagogisch standpunt beschouwd is het ongewenscht, dat het hooger letterkundig onderwijs achterblijft. Al moeten wij er voorloopig aan vasthouden, dat al het hooger onderwijs in het Nederlandsch wordt gegeven, wij mogen toch niet vergeten, dat het onderwijs in een vreemde taal gegeven altijd zijn moeilijkheid voor den student behoudt. Daarom moet er naar worden gestreefd, de inheemsche talen meer soepel, meer vatbaar te maken voor het uitdrukken van alle vormen der gedachte, opdat deze talen zoo spoedig mogelijk geheel en al

de dragers kunnen worden van alle wetenschappen. Daarbij zal ook de wetenschap zelf winnen en meer en meer het eigen bezit van het volk worden.

Het spreekt vanzelf, dat een en ander bereikt wordt door de diepere studie, welke letterkundig hooger onderwijs met zich brengt.

Vraag II. Moet dit hooger onderwijs geschieden aan een zelfstandige faculteit of anderszins?

Wij hebben noodig een zelfstandige faculteit op den voet van de faculteiten in letteren en wijsbegeerte, zooals wij ze kennen aan onze Ned. universiteiten. Er is in het jaar 1922 veel geschreven over de vraag: één universiteit of afzonderlijke hoogeschoolen? Dat er innige vereeniging en contact moet bestaan tusschen verschillende faculteiten, is vanzelf sprekend. Ik wil dus met mijn voorkeur voor een zelfstandige faculteit de mogelijkheid van een innig vereeniging tusschen de Letteren en andere faculteiten vooral met de rechtshoogeschool volstrekt niet uitsluiten.

De vereenigde faculteiten der rechtsgeleerdheid, en der letteren en wijsbegeerte of de zgn. Indische examens in Nederland zijn een bewijs voor de noodzakelijkheid daarvan.

Om bovengenoemde reden is Weltevreden als aangewezen voor de faculteiten der Letteren en Wijsbegeerte. Van andere zijde is er ook reeds op gewezen, dat de zeldzame bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap in Weltevreden de keuze voor den zetel dezer faculteit op genoemde stad zal doen vallen. Mocht misschien de hooge bescherming der Zelfbestuurders op Java deze faculteit naar de Vorstenlanden trekken, dan zou het misschien beter zijn, dat dit de tweede en specifiek Javaansche, niet de eerst op te richten faculteit in de letteren was.

Vraag III. Op welk ideëel en welk practisch doel dient het onderwijs te worden ingericht?

Het ideëel zoowel als het practisch doel is boven reeds voldoende aangegeven. Het practische doel is vooral de voorziening in gegradueerde taaldocenten voor de middelbare scholen en andere wetenschappelijk opgeleiden, die om hun kennis van taal en letteren, geschiedenis, archeologie enz. bij verschillende takken van dienst of par-

tikuliere instituten noodig zijn. Ook de studenten van de rechtshoogeschool kunnen van meerdere colleges der letterkundige faculteit een nuttig en practisch gebruik maken.

Het meer ideëele doel is de impuls, die van deze faculteit zal uitgaan op de taalbeoefening in het algemeen, de herleving van de literatuur.

Vraag IV. Welke vakken dient het onderwijs met het oog daarop in de eerste plaats te omvatten?

In de eerste vraag, boven reeds beantwoord, was er sprake van een faculteit in de Letteren en Wijsbegeerte. Ik meen, dat hierbij de benaming en indeeling, aan de Nederlandsche universiteiten gebruikelijk, is gevolgd. De volle nadruk echter valt hier op de Letteren en wat daarbij behoort, zooals geschiedenis, oudheidkunde, archeologie.

Daarom komt in de eerste plaats voor een zetel in aanmerking de vergelijkende taalstudie, vooral van de Indonesische talen, de levende in de eerste plaats, maar ook Oud-Javaansch bijv.

Een college in Javaansche en Maleische taal en contemporaine literatuur is minstens even noodzakelijk, zal evenwel misschien voorloopig nog niet gegeven kunnen worden bij gebrek aan een geschikt docent.

Uit het bovenstaande volgt, van hoe groot belang het is, dat in deze lacune zoo spoedig mogelijk voorzien worde.

Dan komt natuurlijk geschiedenis. Aangezien in dit vak nog veel te onderzoeken valt en daaronder heel speciaal het materiaal, hier in Indië aanwezig, zal samenwerking van een faculteit in Indië met de zusterfaculteiten in Europa de gewenschte vruchten afwerpen, waardoor de vestiging onzer faculteit opnieuw haar noodzakelijkheid bewijst.

Van het vak geschiedenis is de cultuurgeschiedenis weer bijzonder noodzakelijk.

Wat de wijsbegeerte betreft, deze zal voorloopig bezwaarlijk anders dan in den historischen vorm kunnen worden gegeven, zooals trouwens aan vele andere universiteiten gebeurt. De lessen in de geschiedenis der wijsbegeerte worden dan het beste aan een der bestaande colleges gegeven.

Ten slotte blijft nog archeologie en kunstge-

schiedenis. Een college in deze vakken zal de traditie van zoovele verdienstelijke geleerden hebben te handhaven.

Zoo zou men dus met vier of vijf zetels een redelijke bezetting van de nieuwe faculteit tot stand kunnen brengen en deze zou door een niet te lang uit te stellen stichting der faculteiten in de twee Indonesische hoofdtalen haar voltooiing naderen.

Ten slotte geef ik nog de stichters der op te richten nieuwe faculteit in overweging, of het niet van groot belang is, vooral met het oog op de literaire vorming der studenten een Europeesche levende taal met haar literatuur ter vergelijking te doceeren, waarvoor dan het Nederlandsch in de eerste plaats in aanmerking zou komen.

Ambarawa.

OOSTERSCH LETTERKUNDIG HOOGER ONDERWIJS.

Praeadvies en stellingen

van

R. A. A. SOEJONO.

De veronderstelling is niet gewaagd, dat bij onderzoek zal blijken, dat in verreweg de meeste landen bij de totstandkoming van de eerste instelling van hooger onderwijs, de taal- en letterkunde van het eigen land tot een der eerste studie-objecten is gekozen. En in al die gevallen zal men zulks stellig hebben gedaan, zoowel ter bevrediging van het nationaal gevoel van eigenwaarde — welk volk heeft zijn eigen taal niet lief? — als uit de praktische overweging, dat in elk land de eigen taal op de meest doeltreffende wijze kan worden bestudeerd. Even goed als de studie voor geoloog of mijnningénieur, onder overigens gelijke omstandigheden en voorwaarden natuurlijk, in een aard- en delfstofkundig rijk land deugdelijker zal zijn dan in een te dien opzichte arm gebied, en even goed als het onderwijs in tropische geneeskunde of in tropischen land- en boschbouw in de tropen zelf vruchtdragender zal wezen dan dat in de gematigde zone, even natuurlijk is het, dat een bepaalde taal het best beoefend kan worden in het land, waar die taal de volkstaal is.

Was het misschien deze laatste overweging, op grond waarvan de Nederlandsche wetgever zoo lang aarzelde om in Nederland de gelegenheid tot promoveeren in de z.g. moderne talen te scheppen? Het was net of Nederland, welks universitair onderwijs, ook naar algemeene erkenning van het buitenland op zulk een hoog peil stond en staat, het niet gaarne wilde zien, dat eventueel in Nederland in te stellen doctoraten in de Engelsche, Fransche en Duitsche talen, niet dezelfde waarde konden hebben als een gelijksoortige doctorsbul resp. in Engeland, Frankrijk en Duitschland behaald. Vreemd en inconsequent leek het nochtans, dat toen reeds het doctoraat in de talen van den Oost-Indischen archipel, talen dus, welke van het Nederlandsch toch heel wat verder af staan dan Duitsch, Engelsch of zelfs Fransch, wél bereikbaar was gesteld.

Eerst met de wijziging en aanvulling van de

Hooger Onderwijswet (Nederlandsch Staatsblad 1921 No. 782) en de totstandkoming van het nieuwe Academisch Statuut (Koninklijk besluit, Ned. Stbl. 1921 No. 800) kwam aan dien eigenaardigen toestand een einde, doordat van toen af het doctoraat in de Germaansche, Romaansche en Slavische talen (of juister uitgedrukt: het doctoraat in de Letteren en Wijsbegeerte — uitvloeisel van het beginsel van eenheid van doctoraat — na doctoraal examen in een der genoemde talen) kon worden verworven. In de Memorie van Toelichting op het ontwerp tot wijziging der bovenbedoelde Hooger-Onderwijswet zeide de Minister: „Zoo mag in de lijst der doctoraten niet langer het doctoraat in de z.g. moderne talen ontbreken en kan niet langer geëischt worden, dat de persoon, die daarin studeert en een doctoraat in de letteren en wijsbegeerte wil verwerven, eerst de studie in de klassieke of Nederlandsche taal- en letterkunde onderneemt”.

Zooals gezegd, was de toestand vóór de wijziging van wet en Koninklijk besluit hierboven bedoeld, wat betreft de promotiemogelijkheid in de z.g. moderne en die in de Indonesische talen, vreemd te noemen. En toch, geheel onbegrijpelijk was het oude standpunt van den Nederlandschen wetgever niet. Immers, zoolang in Indië zelf de gelegenheid tot academische studie in de Indonesische letteren nog niet bestond en bestaat, was en is Nederland het aangewezen land, waar het peil van onderwijs in die letteren vanzelfsprekend hooger kon en kan worden opgevoerd en gehouden dan in welk ander vreemd land.

Nogmaals: zoolang in Indië zelf die gelegenheid nog niet (bestond en) bestaat. Dat het wenschelijk is die gelegenheid hier te lande te scheppen, behoeft na het voorgaande, voor zoover dus die wenschelijkheid voornamelijk voortspuit uit de overweging dat elke taal het best bestudeerd kan worden in het land dier taal zelf, niet nader te worden betoogd. Een andere factor, welke die wenschelijkheid nog versterkt, is de omstandig-

heid, dat de Indische middelbare school, die meer dan welke andere ook als de eigenlijke propadeuse voor de studie in de Indonesische letteren moet worden beschouwd, m.n. de A.M.S. te Solo, haar abiturienten is begonnen af te leveren. Tegenover deze abiturienten is het niet meer dan billijk, dat de instelling van een Oostersch-letterkundige faculteit hier te lande bespoedigd wordt. Trouwens, uit hetgeen de Regeering bij de bespreking — m.n. in den Volksraad — van de wenschelijkheid dier instelling meer dan eens als haar standpunt heeft uiteengezet, kan worden opgemaakt, dat Zij die billijkheid erkent.

Er is zelfs reden voor de vraag, of evengenoemde faculteit, welke, gelijk boven werd betoogd, als de meest aangewezen is te beschouwen voor dit land, niet eerder had moeten zijn ingesteld dan alle andere faculteiten, zooals de thans bestaande technische, juridische en geneeskundige met haar niet inheemsche, doch Westersche studieobjecten.

Was de Oostersch-litteraire afdeeling der A. M. S. eerder tot stand gekomen dan de andere inrichtingen van middelbaar onderwijs, zeer zeker zou die vraag bevestigend dienen te worden beantwoord.

Intusschen is het alleszins verklaarbaar, ja zelfs goed gezien van de Regeering, dat Zij dat type A. M. S. en als uitvloeisel hiervan de Oostersch-letterkundige faculteit niet eerder in het leven heeft geroepen en dat Zij haar zusterinstellingen heeft doen voortgaan. Immers in dezen modernen tijd met zijn eischen voor het practische leven heeft Indonesië in zijn drang naar gelijkheid met het Westen vooral behoefte aan inheemsche geneeskundigen, technici, economen en juristen — een behoefte, waarin thans nog te veel wordt voorzien door uitzending van importkrachten — meer nog dan aan taalgeleerden. Er zijn zelfs inheemsche vrienden, die mij de vraag hebben gesteld, of het niet beter was geweest, indien ik in den Volksraad in stede van voor een letterkundige, eerst voor een landbouwhoogeschool had gepleit. Zij vreezen, dat de gelegenheid tot studie in de taal, cultuur en geschiedenis dezer landen naar verhouding te veel zal worden benut en remmend zal werken op den drang naar kennis t.a.v. de exacte en andere voor het practisch-economische leven meer direct nut

afwerpende wetenschappen. Zij zijn bang — en wijzen daarbij al dan niet terecht op den toestand in Britsch Indië — dat daardoor bij de Indonesiers de neiging tot contemplatie in de hand wordt gewerkt, terwijl — gedachtig aan de stelling, dat staatkundige zelfstandigheid onmogelijk of althans moeilijk bereikbaar is zonder economische krachtsinspanning — voor de bevordering van de materiele welvaart van de inheemschen nog zoo veel te doen valt.

Is er grond voor die vrees? N. h.v. niet. De toeloop naar de wis- en natuurkundige afdeelingen van de A. M. S. en naar de technische, geneeskundige en rechtshoogeschool is gelukkig van dien aard, dat men niet pessimistisch behoeft te zijn. Nu dit zoo is, mag met des te meer klem aangedrongen worden op het scheppen van de gelegenheid tot academische studie in de eigen taal en letterkunde. Overigens zou het gelijk staan met het aanwenden van een middel, dat erger is dan de kwaal, indien men op grond van de hierboven geschetste vrees het denkbeeld van hooger onderwijs in de Indonesische letteren geheel zou verwerpen. Men kan immers voldoende op de belangen van het practische leven letten zonder het schoone, dat ligt in het bestudeeren en bevorderen der ontwikkeling van de eigen cultuur, te verwaarloozen. Bovendien moet men niet uit het oog verliezen, dat ook een Oostersch-letterkundige faculteit dienstbaar kan worden gemaakt aan de belangen van het practische leven door ze niet uitsluitend studiecentrum te maken, maar ook tevens opleidingsinstituut voor bepaalde ambten en beroepen, zooal leerkrachten bij het middelbaar onderwijs, bestuursambtenaren e.a., waarover straks nader.

Over het ideëel doel behoeft eigenlijk niet veel gezegd te worden. Een volk, dat zijn eigen cultuur niet kent, is te vergelijken met iemand, die zichzelf niet voldoende kent. Deugdelijke kennis van eigen cultuur, het best te waarborgen door onderzoek volgens Westersch-moderne, historisch-critische en analytische methode, is eerste voorwaarde voor een juiste beoordeeling van de waarde en de beteekenis van die cultuur. Geen onderschatting van die beteekenis, maar ook geen overschatting, zich uitend in verzet tegen elken vreemden invloed, hoe goed ook, op die cultuur. Een dergelijk conservatisme heeft gelukkig al bijna geheel plaats gemaakt voor het inzicht, dat verrijking der Indo-

nesische cultuur met die elementen uit de Westersche cultuur, waaraan het Westen zijn voorsprong op geestelijk, maatschappelijk, economisch en staatkundig gebied heeft te danken, der eigen cultuur niet anders dan ten goede kan zijn.

Wat de taal betreft — om ons hiertoe te bepalen — kon de verrijking door een Westersche taal, het Nederlandsch, in de eerste plaats met technische termen, vanzelfsprekend niet uitblijven. Elke taal toch moet zich ontwikkelen, moet om zoo te zeggen met den tijd mee, wil zij in alle opzichten bruikbaar blijven. Ook de Maleische, Javaansche, Soendaneesche en andere inheemsche talen moeten aan de eischen van den modernen tijd voldoen, willen zij de taak, die thans het Nederlandsch noodzakelijkerwijs vervult (de factoren, die min of meer uitvloeisel zijn van de politieke situatie, laat ik buiten beschouwing) behoorlijk kunnen overnemen. En dit kan zeker, ja moet op den duur, omdat de positiebevoorrechting, welke een vreemde taal als het Nederlandsch boven de eigen inheemsche ten deel valt, ten slotte als iets abnormaals is te beschouwen. Abnormaal, maar daarom, voorloopig althans, niet minder noodzakelijk. En het is het besef van deze noodzakelijkheid, welke een zoo groot deel der inheemschen zelf — en terecht — het onderwijs in de Nederlandsche taal doet verlangen en apprecieeren.

Men kan — om op de kwestie der taalverrijking terug te komen — zich op puristisch standpunt stellen en nieuwe begrippen zooveel mogelijk door nieuw te creëren inheemsche woorden, woordcombinaties of uitdrukkingen weergeven — wat dikwijls heel lastig is — of men neemt vreemde woorden over al of niet gewijzigd naar het idioom van de eigen taal. In beide gevallen is het zeer gewenscht, dat de ontwikkeling van de inheemsche taal, haar verrijking, zoo systematisch en zoo rationeel mogelijk geschiedt. En in deze richting zou, naast het Kantoor voor de Volkslectuur en een eventueel te creëren Taalkundig Bureau, een centrum van studie in de Indonesische talen, in het land zelf gevestigd en meerendeels gevormd door de landzaten, die de natuurlijke kennis dier talen bezitten en de behoeften der groeiende taal het best aanvoelen, nuttig werkzaam kunnen zijn.

Ook als gelegenheid tot studie-voorzetting of aanvulling voor studenten of afgestudeerden af-

komstig van buitenlandsche, in de eerste plaats Nederlandsche hoogeschoolen, heeft een in Indië gevestigde Indonesisch letterkundige faculteit haar nut.

Om een dergelijk studiecentrum al dadelijk zoo goed mogelijk aan het gestelde doel te doen beantwoorden, lijkt de instelling van een zelfstandige faculteit wenschelijk.

Zooals boven reeds met een enkel woord werd gezegd, ware van de hoogeschool tevens een instituut te maken voor de opleiding van leeraren; bedoeld zijn die in de Indonesische talen, in de Indische geschiedenis en ethnologie, die de Oostersch-letterkundige afdeelingen der A. M. S., de Mosviba's, de kweekscholen voor inheemsche leerkrachten en andere onderwijsinrichtingen noodig hebben. Gepromoveerden en doctorandi in die talen zijn daarvoor uiteraard de meest aangewezen personen. Tot taalleeraar (en hoogleeraar) waren liefst Indonesiers te benoemen, die immers — om een geijkten term te bezigen — de natuurlijke kennis bezitten van de door hen te onderwijzen taal. Zonder maar in het minst te kort te schieten in de waardeering voor de bekwaamheid der met dat taalonderricht belaste Europeesche krachten en voor de loffelijke wijze, waarop zij hun taak vervullen, dient toch te worden opgemerkt, dat onderwijs in de eigen taal, in het eigen land, door vreemden in stede van door de inheemschen zelf, op een abnormalen toestand wijst.

Verder zal het stafpersoneel van het Bureau voor de Volkslectuur en van het Kantoor voor Inlandsche Zaken voor een belangrijk deel door abiturienten dier hoogeschool dienen te worden gevormd. Ook particuliere instellingen of organisaties — en ik denk o.m. aan Zending en Missie — kunnen, wat personeelsvoorziening betreft, van het bestaan van zuik een inrichting profiteeren, in ten minste gelijke mate als tot nu toe van de studiegelegenheid in Leiden.

Thans een enkel woord over de opleiding voor de hogere inlandsche B. B. ambtenaren. Er is in den laatsten tijd, ook van B.B. zijde, meer dan eens gepleit voor een academische opleiding voor laatstgenoemde categorie van landsdienaren. En zulks op grond van de overweging, dat ook al in verband met bestuurshervorming, ontvoogding enz. de hogere rangen bij het Inlandsch Bestuur geleide-

lijk aan dienen te worden bezet door personen, die op ongeveer gelijk intellectueel niveau staan als de Europeesche B. B. ambtenaren. Zijn er wellicht argumenten aan te voeren tegen het scheppen eener opleidingsgelegenheid hier te lande voor het stafpersoneel van het Europeesch B. B., voor het Inlandsch Bestuur is een dergelijke gelegenheid tot hoogere vorming in het eigen land alleszins aan te bevelen. Bedoeld wordt hier de indologische studie, ongeveer van denzelfden aard, vorm en omvang als die in Leiden en Utrecht en eveneens steunend op de vereeniging van de faculteiten der rechtsgeleerdheid, die reeds bestaat en die der letteren en wijsbegeerte.

Als de vakken, die op die Indische letterkundige hoogeschool in de eerste plaats dienen te worden onderwezen, noem ik: Maleisch, Javaansch (zoowel nieuw- als oud-Javaansch) en enkele andere belangrijke Indonesische talen, verder land- en volkenkunde, adatrecht, geschiedenis en oudheidkunde, alle van den Indischen archipel; de instellingen van den Islam en last but not least Arabisch en Sanskrit, zulks in verband met den invloed dezer beide talen resp. op het Maleisch en het oud-Javaansch. Overigens kan n.h.v. in hoofdzaak het leerprogram als vastgesteld in het reeds eerder genoemd Academisch Statuut, gevolgd worden, zoowel wat betreft de eischen voor het candidaats- als die voor het doctoraal examen. Alleen dient in afwijking van het bepaalde in dat statuut als eisch ook te worden gesteld: vaardigheid in het schriftelijk en mondeling gebruik van de als hoofdvak gekozen taal (deze vaardigheid wordt in het statuut wel uitdrukkelijk gevorderd t.a.v. de z.g. moderne talen).

Er is hierboven nu eens van „Oostersche” dan weer van „Indonesische” letteren gesproken. De

aanduiding „Oostersch” zou bij buitenstaanders den indruk kunnen wekken, als of hier meer bedoeld wordt (bv. ook Perzisch, Chineesch, Japansch enz.) dan in werkelijkheid het geval is. Hoewel een dergelijke aanduiding verklaarbaar is in verband met den naam der afdeeling A^I van de A. M. S. — een naam, die op zijn beurt is te danken aan het bestaan van een *Westersch* klassieke afdeeling — wil het mij toch beter voorkomen om evenals het Academisch Statuut te spreken van „Indonesische” taal- en letterkunde.

Werd hierboven de *wenschelijkheid* der instelling van een litteraire faculteit in beschouwing genomen en aangetoond, de vraag rijst nu, of de in stelling ook *mogelijk* is, daaraan althans niet te veel bezwaren, van financieelen dan wel van organisatorischen aard, verbonden zijn.

Naar vernomen wordt, bevat het nieuwe gebouw van de Rechtshoogeschool voldoende ruimte — zij het op den duur eerst na een daarop tot stand te brengen bovenbouw, om de letterkundige faculteit te herbergen. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen biedt den student in de Indonesische talen meer studiemateriaal dan aan den juridischen student. En ten slotte zijn er in Indië en in Nederland voldoende z.g. oriëntalisten, aan wie de functie van hoogleeraar aan die nieuwe instelling kan worden opgedragen, waarbij nog komt, dat een deel der leerkrachten aan de Rechtshoogeschool tevens les kan geven aan de letterkundige faculteit.

Op grond van een en ander aarzel ik dan ook niet de vraag omtrent de mogelijkheid der oprichting in bevestigenden zin te beantwoorden.

Laten wij hopen, dat de instelling van een faculteit voor de studie in de Indonesische letteren spoedig kan worden tegemoet gezien.

STELLINGEN.

I.

De studie in een bepaalde taal zal daar het deugdelijkst zijn, waar die taal de landstaal is.

II.

Verrijking van de Indonesische talen is noodig ten einde deze te doen beantwoorden aan de eischen des tijds. Daarnaast dient voor wat het Javaansch betreft, ernstig te worden overwogen, of vereenvoudiging — voornamelijk door beperking van het aantal taalsoorten tot één, liefst het Krâmâ — niet wenschelijk is.

III.

Bij de verrijking en ontwikkeling dier talen zal, naast het Kantoor voor de Volkslectuur en een eventueel te creëren Taalkundig Bureau, een in Indië gevestigd, overwegend inheemsch centrum van studie in de landstalen goede diensten kunnen bewijzen.

IV.

Met het onderwijs in talen behooren zoo veel mogelijk personen te worden belast, die de natuurlijke kennis dier talen bezitten.

V.

Op een der examens van een in het eigen land — Indië — in te stellen Indonesisch-letterkundige faculteit kan, ja moet mede als eisch worden gesteld: vaardigheid in het schriftelijk en mondeling gebruik van de als hoofdvak gekozen taal.

VI.

Voor de hoogere rangen bij het inlandsch B. B. wordt een academische opleiding hoe langer hoe meer een eisch des tijds; een Indologische studie in Indië, steunend op de vereeniging der rechts- en letterkundige faculteiten, is daarvoor als aangewezen.

VII.

De instelling van een Indonesisch-letterkundige faculteit in Indië is niet alleen wenschelijk, maar — gelet o.m. op de beschikbaarheid van een voldoende aantal voor leerkrachten geschikte personen en op het in het Bataviaasch Genootschap in ruime mate aanwezige studiemateriaal, ook mogelijk.

STELLINGEN INZAKE „OOSTERSCH LETTERKUNDIG HOOGER ONDERWIJS”

door

Dr. G. W. J. DREWES.

I.

Het scheppen van de gelegenheid tot academisch onderwijs in Oostersche letteren en wijsbegeerte — vroeger herhaaldelijk bepleit op grond van in hoofdzaak ideële overwegingen, welke ten volle haar geldigheid hebben behouden — is meer en meer gebiedende eisch der praktijk geworden.

II.

Dit onderwijs zal het beste tot zijn recht komen aan een zelfstandige Faculteit der Letteren, liefst, indien mogelijk, met de andere Bataviasche hoogeschoolen in universitair verband vereenigd.

III.

Conform het doel van alle Hooger Onderwijs zal de nieuw te stichten Faculteit der Letteren moeten opleiden tot zelfstandige beoefening van de door haar bestreken vakken, i.c. de Indische cultuurwetenschappen. Daarbij zal de blik *niet uitsluitend* gericht moeten worden op het *verleden*, doch *evenzeer ook* op het *levende heden*, waardoor het onderwijs tevens dienstbaar zal zijn aan de vorming en voorbereiding tot het bekleeden van allerlei maatschappelijke betrekkingen.

IV.

Met het oog daarop dient het onderwijs aan de Bataviasche Faculteit der Letteren in hoofdzaak wel dezelfde vakken te omvatten die in het Nederlandsch Academisch Statuut zijn voorgeschreven voor de studie in de Taal- en Letterkunde van den Oostindischen Archipel, doch met vermijding van al te groote differentiatie en van de gebreken, welke de moederlandsche opleiding aankleven.

V.

De combinatie van Letterkundige Faculteit en taal- en volkenkundig studiecentrum, als aangekondigd in de rede waarmee Z. E. de Gouverneur-Generaal de jongste Volksraadszitting opende, zal aan het te geven onderwijs buitengemeen ten goede komen, en kan derhalve ten eerste worden toegejuicht.

VI.

Bij de inrichting van dit taalkundig bureau dient men in het belang van het onderwijs de moderne hulpmiddelen voor het experimenteel taalonderzoek niet achterwege te laten.

